Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

9(47.925)
Б 40

ԵՂԻՇԷ

ASAPH

9 (47.925)
Ե – 40

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
БИБЛИОТЕКА
Г. А. ХАЛАТЬЯНЦА
Գ. ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ

ԵՂԻՇԷԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

№ 171

ԶՄԻՒՌՆԻԱ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ
1867

31787-Կ.Հ
994-ԱՀ
ՊԵՏ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀՍՍՀ-ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
5317
38
2001
Գ 44938-58

ԱԶԴ

Յընտիր օրինակաց Եղիշէի պատմութեան Վարդանանց ընտրելագոյն զԱնձեւացեացն գտաք զօրինակն ՚ի Թէոդոսիա ՚ի կոյս ընծայեալ յԱրժ. Խ. Վ.է Գալֆայեան, եւ զնոյն ընկալաք մեզ օրինակ ՚ի տպագրութիւն , թէեւ ուր ուրեք եւ այլոց հետեւեցաք օրինակաց տպագրելոց :

Ի վերջ գործոյս՝ արժան վարկաք տալ բացատրութիւն խրթին եւ Պարսկերէն բառից ինչ մատենիս ՚ի դիւրութիւն ընթերցողաց :

Տ. Յ. Տէռէեան

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ԵՂԻՇԷԻ
ՎԱՍՆ
ՎԱՐԴԱՆԱՑ
ԵՒ
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԱՒԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՀԱՅՑԵԱԼ

ԲԱՆՆ զոր պատուիրեցեր՝ արարի, ով քաջ. վասն Հայոց պատերազմին հրամայեցեր, յորում բազումք առաքինացան քան զպսակաւս:

Ահա նշանագրեցի յայտ եւթն յեղանակիս.

Առաջին՝ զժամանակն:

Երկրորդ՝ զիրացն պատահումն յիշխանէն արեւելից:

Երրորդ՝ զՄիաբանութիւն ուխտին եկեղեցւոյ:

Չորրորդ՝ զԵրկպառակութիւն ոմանց բաժանելոց 'ի նմին ուխտէ:

Հինգերորդ՝ զՅարձակումն արեւելեայց:

Վեցերորդ՝ զԸնդդիմանալն Հայոց պատերազմաւ:

Եւթներորդ՝ զՅերկարումն իրացն խռովութեան:

Յայսմ յութն գլուխ կարգադրեալ և եդեալ ծայ-րալիր պարապմանց զսկիզբն և զմիջոցն և զկատարածն, զի հանապազորդ ընթեռնուցուս, լսելով զառաքինեացն զքաջութիւն և զյետս եկելոցն զվատթարութիւն. ոչ յանձին կարօտութիւն եկեալ առաս գիտութեանց լրման, այլ յայցելութիւն երկնաւոր տնտեսութեանն՝ որ մատակարարէ յառաջգիտութեամբ զհատուցմունս երկ-ցունց կողմանց, որ երեւելեօքս զաներեւոյթսն գուշակէ:

Այլ դու, ով մեծ 'ի գիտութեանն Աստուծոյ, առ ինչ արդեօք հրամայեսցես, քան զի թէ հրամայեսցես լու-սաղուանացն: Որպէս եղեւ ինձ և այնոցիկ որ զհետեւե-ցին յիմաստասիրութիւն՝ երկնաւոր սիրոյ է 'ի քեզ սոյ նշանակ, և ոչ երկրաւոր փառասիրութեան. քանզի և ասացին իսկ իմանք 'ի քոց պատմաբանացն. «Զգուշութիւն է մայր բարեաց, անզգուշութիւն ծնող չարեաց»:

Որպէս և մեր իսկ հայեցեալ 'ի սուրբ սէր քոյ հրա-մանիդ՝ ոչ ինչ զանգիտեալ վեհերեցաք հայելով 'ի մեր տկարութիւնս: Քանզի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սա-տար լինել անօրութեան, որպէս աղօթք՝ գիտութեան, և սէր սուրբ՝ մարմնոյ օգտից:

Զոր և մեք ընդ հրամանին քում ընկալեալ՝ յօժա-րութեամբ ձեռնարկեցաք գործ ինչ, որ է մխիթարու-թիւն սիրելեաց և յոյս յուսացելոց, քաջալերութիւն քաջաց, կամակարութեամբ յորդորեալ 'ի վերայ մահ-ուան, առաքինոյ տեսանելով զզօրացեալսն յաղթութեան, որ ոչ ունէր սահման լինել թշնամութեամբ, այլ ան-նեցուն ստացման զեր անպարտելի զօրութիւնն: Նո-աշխ ո՞ր կամեսցի՝ ընդունել իբրեւ զնահատակ առա-քինի: Նա քանզի բազմադիմի է նահատակութեանց ա-

ծառն, և նա բազմադիմի շնորհս բաշխեաց ամենեցուն․ զոր և մեծ ևս քան զամենայն՝ զսէր սուրբ յաննենգ մտաց գիտեմք։

Այս պարգեւութիւն զվերնոյն բերէ զնմանութիւն․ զոր և մեր 'ի քեզ տեսաւ, մնացաք զմեր բնութիւնս։ Նո-աշա վերաբերելովք ընդ քեզ ձախորեալ, և իբրև բարձրաթռիչս եղեալ՝ զամենայն վտառակար մրրկածին օգոյք անցանիցեմք, ծծելով փոքր 'ի շատէ յանապական վերին օդոյն՝ առնուցումք զգիտութիւն 'ի փրկութիւն անձանց և 'ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ։ Զատ և բազում սուրբ պաշտօնէայքն զուարթութեամբ կատարեսցեն զայսս վիճակին խուրեանց, 'ի փառս Հօրն բոլորեցուն․ որ ընդ նմին սուրբ Երրորդութիւն ցնծացեալ ընկերիցի յանդրանական չիրաւմ էութեանն։

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԺԱՄԱՆԱԿՔՆ

Արդ՝ որովհետեւ ընկալաք զհրաման պատուիրանի յանձնախանձ քոյոց բարուց բնութեանդ, տեսցուք ուստի արժան է սկսանել. թէպէտ եւ ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ: Ահա ոչ ըստ կամաց արտօսրալից ողբովք ճառագրեմք զբազում հարուածն՝ յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատեսք լինելով:

Քանզի 'ի բառնալ ազգին Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Սասանայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. և բազում անգամ մարանչէր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ ընդ նովին օրինօքն միաբանէին, սկիզբն արարեալ յամաց Արշակայ արքայի որդւոյն Տիրանայ, և կայր մինչեւ ցամն վեցերորդ Արտաշրի արքայի Հայոց, որդւոյն Վռամշապհոյ: Եւ իբրեւ զնա եւս մերժեաց 'ի թագաւորութենէն, 'ի նախարարսն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և զանձն յարքունիս Պարսկաց երթայր, սակայն այրուձին Հայոց բովանդակ 'ի ձեռն նախարարացն առաջնորդէր 'ի պատերազմի: Վասն որոյ և աստուածպաշտութիւնն բարձրա-

գլուխ կամակարութեամբ երեւելի լինէր յաշխարհին Հայոց, 'ի սկզբանց տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչեւ ցամն երկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վռամայ, զոր եգիտ սատանայ իւր գործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնն թափեաց 'ի նա, և ելից զնա իբրեւ զպատանդարան դեղեալ նետիւք: Եւ սկսաւ եղջիւր ածել անօրէնութեամբ. գոռոզանայր, և գոռալով հող հանէր ընդ չորս կողմանս երկրի, և թշնամի և հակառակորդ երեւեցուցանէր էր զհաւատացեալսն 'ի Քրիստոս, և նեղեալ տագնապէր անխաղաղաբար կենօք:

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն, արիւնհեղութիւն. վասն այնորիկ յանձն իւր տարաբերէր, եթէ յո՞ թափեսցէ զդառնութիւն թունից, կամ ո՞ր բացատրեսցէ զդաւաճանութիւն նորին: Եւ առ յոյժ չարութեան իբրեւ զգազան մի կատաղի յարձակեցաւ 'ի վերայ աշխարհին Յունաց. եհաս մինչ 'ի քաղաքն Մծբին, և բազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ապականեաց, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կուտեաց աւար և գերի, և ահաբեկ արար զամենայն զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր՝ քանզի խաղաղասէր էր 'ի Քրիստոս, ոչ կամեցաւ ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլ անուն, որ էր նորա զօրավարն արեւելից, տարեաց առ նա բազում գանձիւք: Եւ որք Պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին 'ի քաղաքի կայսեր, կալեալ ետ 'ի ձեռս նորա: Եւ զամենայն զոր ինչ առաց 'ի ժամանակին՝ կատարեաց բառ կամաց նորա, և արգել զնա 'ի բազում բարկութենէն, և դարձոյց անդրէն 'ի իւր քաղաքն Տիզբոն:

Եւ իբրեւ ետես անօրէն իշխանն եթէ յաջողեցաւ չարութիւն նորա, սկսաւ այլ եւս խորհուրդ յաւելուլ, Իբր որ զի 'ի հուր բորբոքեալ յաւելուլ բազում նիւթս փայտից։ Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածումն էր՝ անտի անհրկիւղ համարձակեցաւ. վասն այնորիկ դրդուեցուցեալ ըզ-բազումս 'ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք պատրանօք, էր զոր կաշառօք եւ տանջանօք, եւ էր զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր։ Յափշտակութիւն տա-նէր ընչից եւ արարոց, եւ մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենեսեան։ Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վերջացեալ չար-ութեան 'ի բազում կողմանս, 'ի խորհուրդ կոչէր զպաշ-տօնեայս ձախակողմանն՝ որք կացեալ էին 'ի կռապաշ-տութեանն անլուծանելի հանգուցիւք, վառեալք եւ քէ-նեալք իբրեւ զշնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ։

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ 'ի կեանս իւր-եանց իբրեւ 'ի թանձրամած խաւարի, եւ ոգիքն արգե-լեալք 'ի մարմնի իբրեւ զկենդանի 'ի գերեզմանի, յորս ամենեւին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի։ Նա եւ արջք օրհասականք ընդ վախճանել ընչոյն հզօրագոյն կռուին. յորոց եւ իմաստունքն անգի սուեալ փախչին 'ի նոցանէ։ Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէ-րութեանն. եթէ հարկանին՝ չգիտեն, եւ եթէ հարկա-նեն՝ չիմանան. եւ իբրեւ ոչ գտանի արտաքին թշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եղեալ կռուին։ Ի դէպ իսկ եղանէ բան մարգարէին 'ի վերայ նոցա. «Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում չքջեսցի եւ կերիցէ զկէս անձին իւ-րոյ»։ Նման սմին եւ տէրն Յիսուս ասէ. «Ամենայն տուն եւ թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն»։

Որդ զի կոծիս, զի մրցիս, զի ողբիս, զի՞ բորբոքիս,
զի՞ ոչ շիջանիս. զի՞ կոչես 'ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց
զուխտն ձեր 'ի ձեռն քաղեալ՝ հանեալ է զանապականն
յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ գեշաքարշ
արարեալ իբրև զագիր մեռելոտի 'ի բաց ընկեցեալ: Ա-
պաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդն ամբարշ-
տութեան, սկսջիր յորժամ յայտնեսցի, ապա զխոստա-
ցես զելս կատարածի դորա:

Ասեն մեզ քեն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ
զտէրութիւնդ և զյաղթութիւն. և ոչ ինչ կարօտեն
նոքա մարդկանց մեծութեան. բայց եթէ 'ի մի օրէնս
դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս՝ որ են 'ի տէ-
րութեան քում, յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնա-
զանդեալ մացէ ընդ օրինօք քովք: Որդ զբանս զայսո-
սիկ փաղփաղակի կատարես դու, արքայ. զոր զումարես
և զունդ կազմես, խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշա-
նաց. և զամենայն ազգս ժողովեա և անցո ընդ Պահլ
ղաւան 'ի ներքս. և դու անդէն առ քեզ բնակութիւն:
Յորժամ արգելուս և փակես զամենեսեան 'ի հեռաւոր
օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց. և որ-
պէս ելեւիս մեզ 'ի գնդիս մերում՝ տիրես դու և եր-
կրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ եղանեն ընդ քո իշ-
խանութիւնդ: Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բարձ 'ի
միջոյ»:

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն Թագաւորին և մեծամե-
ծացն, որ էին 'ի նմին բանի. հրովարտակս գրէր, ըն-
դադեսպանս տարէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւ-
րոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին.

«Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ Արեաց և անարեաց, բազմասցի 'ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, և մեք մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ:

«Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց գործոյ պատերազմի սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ 'ի ծառայութիւն: Դուք զբարի զմտաւ ածէք, և անսպառ լերուք յուրախութեան. բայց բան զայս կատարեցէք վաղվաղակի, զոր ասեմք:

«Մեք 'ի մեծ եղաք անվրէպ խորհրդով խաղալ գնալ յաշխարհն արևելից, աստուածոցն օգնականութեամբ դարձուցանել 'ի մեզ զտէրութիւնն Քուշանայ. դուք իբրև զհրովարտակս զայս տեսանէք, անխափան վաղվաղակի այրուձի գումարեցէք առաջի բան զես, յանդիման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին»:

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ եհաս յաշխարհն Հայոց, 'ի Վրաց և յԱղուանից և 'ի Լփնաց, 'ի Ծաւդէից և 'ի Կորդուաց, յԱղձնեաց և բազում այլ անդեաց հեռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամանակաւ: Գունդ կազմէր 'ի Հայոց մեծաց զազատ և զազատորդի, և յարքունի տանէ զռամիկ մարդիկ. ըստ նմին օրինակի 'ի Վրաց և յԱղուանից և յաշխարհէն Լփնաց, և որ այլ ևս 'ի կողմանց կողմանց հարաւոյ մերձ 'ի սահմանս Տաճկաստանի և 'ի Հռոմոց աշխարհն և 'ի Կորդուաց և 'ի Գոգայն և 'ի Ծաւդէիցն և յԱրզնարզին, որք էին ամենեքեան հաւատացեալք 'ի մի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Այս անձնդրութեամբ ոչ գիտացեալ զերկդիմի միտս թագաւորին՝ խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր աշխարհաց լըջմտութեամբ և անդրաւմ խնդութեամբ և ուրախք խորհրդովք, կատարեալ զայս զինուորութեան անկրկնոյ վաստակովք: Բարձին եւս ընդ իւրեանս սուրբ կտակարանս բազում պաշտօնէիւք և բազմագոյն քահանայիւք: Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՝ ոչ իբրև յակնկալութիւն լինաց, այլ իբրև 'ի վճարումն վախճանի. յանձն առնելով միանց զգլուխս և զմարմինս: Զի թէպէտ և խորհուրդ թագաւորին չէր յայտնեալ նոցա, սակայն կարծիք 'ի մտի էին ամենեցուն. մանաւանդ իբրև լեալ տեսին զզօրութիւն Յունաց առաջի նորա՝ յայտ հարեալ խոցեցան 'ի խորհուրդս իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրանապահք էին սուրբ պատուիրանացն Աստուծոյ, հանապազ յիշէին զպատուիրանն 'ի Պաւղոսէ, եթէ «Ծառայք հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց. մի սուտակաւորս և առ աչս աչառելով, այլ որպէս մտօք ծառայել իբրև Աստուծոյ, և մի իբրև մարդկան. քանզի 'ի տեառնէ է հատուցումն վաստակոց ձերոց»:

Այս ամենայնիւ այսու բարեմտութեամբ յուղարկեալք յաշխարհէ և յանձն եղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիման լինէին փութով կատարեալ զհրամանն, և զամենայն արարեալ ըստ կամաց նորա: Յոյժ ուրախ լինէր թագաւորն, իբր այն եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա. և ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ որ պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խրատեցին:

Արդ իբրև ետես թագաւորն զամենայն կազմութիւն և զպատրաստութիւն զնդին բարբարոսաց, որք արտ մօտ է-

կեալ էին 'ի վտանգ աղտանի, տառապեալս ուրախ եղեւ առաջի մեծամեծացն և ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց: Ի վերջին եւս թագաւորանէր զկամս մտացն իւրոց, և ակամայ տառապեալս պարգեւէր զ'նա: Խաղաց գնաց միանգամայն 'ի վերայ տէրութեան Հոնաց աշխարհին, զոր Քուշանս անուանեն, և զերկեամ մի կռուեալ՝ ոչ ինչ կարաց առնել նոցա: Ապա արձակեաց զմարզիկսն յիւրայինքեր տեղիս, և զայլսն 'ի նոցա տեղիս փոխանակ առ իւր կոչեաց 'ի մի պատրաստութեամբ: Եւ այսպէս ամ՝ յամէ անփորձութիւն կարգեաց, և իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց. սկսեալ 'ի չորրորդ ամէ տէրութեան իւրոյ մինչեւ յամն մ տասներորդ թագաւորութեանն:

Եւ իբրեւ եանս եթէ հաստատուն կացին Հոնք յախոյն իւրեանց՝ զոր եղին ընդ նմա, և զադարեցին խաղաղութեամբ երթալ ընդ ապահովն ճորոյ, և յամենայն կողմանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, և 'ի նեղ եւս եարկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի ունելեաց ըղձոգուած զաւառս նորա, անտառաց առաքեաց ընդ ամենայն սահմանս աշխարհին իւրոյ. ցեղք սպիտակօք և զինուոր նախազօք տառապելոյ զզօրս կրակի, և խիտ առ խիտ թանձրացեալ անդադարութեամբ զգաշտոն պըղծութեանն իւրոյ. պատկօք և պատուովք մեծարեաց ըղբաղումս 'ի մոգաց և զհաղ'նաղաց 'ի մոգպետաց: Եւ եւս հրաման յափշտակել դբրխանէից զինչս և զատացուածս, որք էին 'ի մէջ Պարսից աշխարհին:

Եւ այսպէս հպարտացեալ բարձրացաւ 'ի միտս իւր, 'ի վեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ապստամնէր, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն, այլ մեծ

ամն զինչն կարծէր քան զբնութիւն հայելւոյ կարգին ժամ այնուհետև կեղծաւորութեամբ թագուցանէր զինչն բառ կարծեացն, և որպէս երևէր իմաստնոցն՝ յանձա-հեց իւր կարգի դնէր զինչն։ Եւ յայտ էր ցասուցեալ ընդ անուանն Քրիստոսի, յորժամ լսէր թէ տանջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ և թաղեցաւ։

Եւ իբրև այսպէս օր ըստ օրէ ՚ի սոյն միտս ցնորեալ գանգատէր, մի ոմն մանկագոյն ՚ի նախարարացն Հայոց ընդդէմ բանս եդ և ասէ. «Արքայ քաջ, դու ուստի՞ գի-տես զայդպիսի բանս խօսել զՏեառնէ»։ Եւ պատասխանի թագաւորն և ասէ. «Իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրս մոլորութեան նոցա»։ Եւ պատասխանի անդրէն պատա-նեակն և ասէ. «Ընդէ՞ր, արքայ, ցայդ վայր միայն ետուր ընթեռնուլ, այլ յառաջ ևս մատո զկարգացումն, և լսես անդ զյարութիւնն, զյայտնութիւնն առ բազումս, զհամ-բարձումն յերկինս, զնստելն ընդ աջմէ Հօր, զխոստումն երկրորդ գալստեանն՝ զհրաշալիսն յարութիւնն ամենայն բոլորեցունց. զհատուցումն հատուցման արդար դատաս-տանին»։ Իբրև լուաւ զայս թագաւորն, ՚ի խոր խոցեալ՝ վէր ՚ի վերայ ծիծաղեցաւ և ասէ. «Ամենայն այդ խա-բէութիւն է»։ Եւ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի և ասէ. «Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչա-րանք նորա՝ հաւատարմագոյն ևս լիցի քեզ երկնաւոր ա-հաւոր գալուստն նորա»։

Եւ զայս լուեալ թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրև զ-հուր հնոցին ՚ի Բաբելոնի, մինչ և իւրքն իսկ անդէն դեռ ևս իբրև զՔաղդէացիսն այրեցեալ լինէին։

Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմտութեանն եհեղ

յայրն երանելի՝ որում անուն էր Գարեգին․ Կապեալ ոտիւք և կապեալ ձեռօք զերկեամ մի ուսաւ ՚ի չարչարանս․ և համեալ ՚ի բաց պատէրաւթիւնն ՚ի նմանէ՝ ընդունէր զվճիռ մահու։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԻՐԱՑՆ ՊԱՏԱՀՈՒՄՆ

ՑԻՇԽԱՆԻՆ ԱՐԵՒԵԼԻՑ

ՈՐՈՑ ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն՝ յոյժ ընդ աչիւ անկեալ է բնութիւն մարմնոյ. յամենայն հողմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի, և յամենայն իրաց դողայ. երազագէտ է այնպիսին 'ի կեանս իւրում, և յանգիւտ կորուսան յուզարկի 'ի մահուան իւրում: Որպէս և ասաց ոմն 'ի հնոցն. Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ զմահ ոչ գիտէ՝ երկնչի 'ի մահուանէ. իսկ որ գիտէ զմահ՝ ոչ երկնչի 'ի նմանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մնանեն 'ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ: Կոյր զրկի 'ի ճառագայթից արեգական՝ և տգիտութիւն զրկի 'ի կատարեալ կենաց: Լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք: Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին, այնպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոյ:

Եթէ որ կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ, և մտօքն աղքատագոյն, այնպիսին ողորմելի է քան զաղքատն. որպէս և տեսանեմք իսկ՝ ոչ միայն 'ի

չափաւոր մարդիկ՝ այլ և յոր մեծն է քան զամենայն: Թագաւոր եթէ ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր, ոչ կարէ 'ի վիճակին իւրում վայելուչ գոլ: Նաև եթէ առ մարմնաւորս այսպէս, որչափ ևս առաւել առ հոգևորսն:

Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, նաև մարմնոյ և հոգւոյ միտք են կառավար. և որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս: Թագաւոր ոչ զէն միայն տացէ պարտին՝ այլ և որոց եղէն պատճառք 'ի կորուստ:

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունիմք հրաման բամբասել զիշխանն, բայց և ոչ գովողք կարեմք լինել այնմիկ՝ որ աստուածամարտն լինիցի: Այլ զանցս իւրոցն պատմեմք որ 'ի նմանէ ընդ սուրբ եկեղեցին եղեն, և ոչ զանդամին. ոչ բամբասանօք մոյն, այլ ճշմարտութեամբ գրոց իւրոցն առնլով ոչ լռեցից: Ոչ 'ի կարծ ընդդատեցեալ, և ոչ 'ի լուր զարթուցեալ. այլ ես ինքնին անձամբ անդէն 'ի տեղւոջն պատահեցի և տեսի. և լուայ ձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով. իբրև զհողմ սաստիկ որ բախիցէ զծով մեծ, որպէս շարժէր և տատանէր զամենայն բազմութիւն զօրացն իւրոց: Եւ հանդէս առնէր ամենայն ուսմանց, և անդրանէր զմոգութիւն և զքաղդէութիւն և զամենայն ուսմունս աշխարհին իւրոյ: Երկաներ 'ի ներքս և զքրիստոնէութիւն կեղծաւորութեամբ, և առնէր զայրացեալ մեզ. «Հարցէք, քննեցէք, տեսէք. թէ որ լաւն է՝ ընտրեալ կալջիք»: Եւ փութայր որ ինչ 'ի միտս էր՝ զի վաղվաղակի կատարեսցի:

Նաև 'ի կողմանց կողմանց քրիստոնեայքն որ 'ի զօրուն էին՝ իմացան զխորհուրդն որ 'ի ծածուկ վարեալ բորբոքէր, և կամէր հրդեհել զեկեղեցիս և զդաշտս ուխտա-

բակ։ Ջեռումն և նորա անծախական հրոյն, և սատակա-
պէս պատրաստեցան առ փորձութիւն գաղանի մերձաւորին։

Ականն այնուհետև բարձր բարբառով, սաղմոսիւք և երգովք հոգևորօք և մեծապայծառ վարդապետութեամբ յայս յանդիման մերձ բանակին զպաշտօնն ցուցանէր. և աներկիւղ առանց զանգիտելոյ՝ որ և երթայր առ նոսա՝ ուսուցանէին կամակար։ Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշանօք և արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք ընդունէին զբժշկութիւն ՚ի հեթանոսական զօրուն։

Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն, և պատրաստեալ հուրն՝ մինչ չև ուրուք ՚ի նա փչեալ՝ վառումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածացն Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկ նենգիւք խորհել զկամս իւրոյ չարութեանն. և անբժշկական վէրս յոգիս և ՚ի մարմինս տեսանէր։

Մերթ չանթէր պաշարէր իբրև զօձ թունաւոր, մերթ մռնչէր գոչէր իբրև զառիւծ զայրացեալ. դեղէր և տապալէր երկդիմի մտօք. զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել։ Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր, — վասն զի ոչ էին համագունդ ՚ի միում վայրի առ նմա —, սկսաւ այնուհետև յառաջ կոչել զկրսերս յաւագաց և զանարգս ՚ի պատուականաց և զտգէտս ՚ի գիտնոց և զանարիս ՚ի քաջ արանց. և զի մի մի թուլցեն, այլ զամենայն անարժանս յառաջ մատուցանէր, և զամենայն արժանաւորս յետս տանէր. մինչ և դժուար և գործի քակէր ՚ի միմեանց։

Եւ թէպէտ ընդ ամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտնչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյնս յաստուածպաշտու-

թեան. մանաւանդ որք էին յազգէ Նախարարացն Հայոց և անմեղութեամբ ունէին զուրբ քարոզութիւն առաքելոցն և զմարգարէից: Պատուէր զոմանս 'ի նոցանէ ոսկւով և արծաթով, և զգաղտնի այլով եւս առատ պարգևօք. Իսկ զոմանս ագարակօք և մեծամեծ գեղօք, զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք: Եւ այլ եւս մատոյ յոյս ազատ առաջի դնէր. և այսպէս հրապուրէր և յորդորէր համարձակ. «Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալջիք, և զձեր մոլորութիւնդ որում մօք դարձուցանիցէք 'ի ճշմարտութիւն երևելի մերոց դիւցազնական օրինացս, 'ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար ինձ սիրելի նախարարացս, նա առաւել եւս զանցուցից»:

Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեսեան, խօսելով ընդ նոսա 'ի պատճառս սիրոյ, զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ զնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնէր սկսեալ 'ի չորրորդ ամէն մինչեւ 'ի մետասաներորդ ամն իւրոյ տէրութեան:

Եւ իբրեւ ետես եթէ ոչինչ յաջողեաց ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմն յոլովագոյն դարձէին — քանզի տեսանէր զքրիստոնէութիւն՝ որ օր քան զօր յորդեալ ստուարանայր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ճանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր —, սկսաւ հաշել և մաշել և հառաչելով յոգւոց հանել: Յայտնեաց ակամայ զծածուկ խորհուրդն, եւ հրաման բարձր բարբառով և ասէ. «Ամենայն ազգք և լեզուք՝ որ են ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեսցեն յիւրաքանչիւր մոլոր օրինաց, և միայն եկեսցեն յերկրպագութիւն արեգա-

կան, զոհս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և
տեղս ունելով կրակի. և 'ի վերայ այսր ամենայնի և բըղ-
մնդութեան օրէնս կատարելով, մի՛ ինչ ամենեւին պա-
կաս առնիցեն»:

Զայս ասելով քարոզ կարդայր 'ի մեծի կարաւանին,
և պատուէր տայր 'ի վերայ գնէր ամենեցուն. և դես-
պանս առաքեալս արձակէր յամենայն ազգս հեռաւորս, ըղ-
դոյն պատուէր հրամանի առ ամենեսեան արկանէր:

Արդ 'ի սկզբան երկոտասաներորդ ամի թագաւորու-
թեան իւրոյ՝ զունդ գումարէր անհամար բազմութեամբ,
յարձակեալ հասանէր յերկիրն Թետաղական:

Զայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց՝ ոչ հանդուր-
ժէր ընդ առաջ ելանել նորա պատերազմաւ. այլ խոյս
տուեալ 'ի կողմանս ամուր անապատին, թագստեամբ
ապրէր հանդերձ ամենայն զօրօքն իւրովք: Իսկ սա ա-
պատակ արձակէր զաւառաց, տեղեաց, վայրաց. առնոյր
զբազում բերդս և զքաղաքս, և կուտէր զգերին, զառ և
զապուռ և զաւար, ածէր հասուցանէր յերկիր իւրոյ տէ-
րութեանն: Եւ անդ այնուհետեւ յընդունայն եղեալ 'ի
նոյն խորհուրդս՝ հաստատէր 'ի կարծիս մոլորութեանն,
ասելով ցպաշտօնեայս ամբարշտութեանն. «Զինչ հա-
տուցուք մեք աստուածոցն փոխարէնս այս մեծի յաղթու-
թեանս՝ որ ոչ ոք կարաց ելանել ընդդէմ մեր պատե-
րազմաւ»:

Յայնմ ժամանակի առհասարակ մոգք և քրմապետք բար-
ձրին զձայնս իւրեանց միաբան և ասեն. «Աստուածքն որ
ետուն քեզ զօրութիւն և զյաղթութիւն 'ի վերայ
թշնամեաց քոց, ոչինչ կարօտ են խնդրել 'ի քէն յերե-
ւելի պատուականացս, այլ զի բարձցես զամենայն ու-

մունս մոլորութեան մարդկան, և 'ի մի դարձուցեն օրէնս զրադաշտական պատուիրանին»:

Հանդոյն թուէր բանն առաջի Թագաւորին և ամենայն մեծամեծացն, մանաւանդ որ էին առաջնորդք օրինացն: Խորհուրդ 'ի մէջ առեալ յաղթէր խրատն:

Ընդէն 'ի ներքոյ Պահլ դրանն արգելոյր զբազմութիւն պրուձիոյն Հայոց և զՎրաց և զԱղուանից, և զամենեցուն՝ որ էին հաւատացեալ 'ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի: Եւ հրաման սաստիւ դատապարտեալ առնէին՝ եթէ որ յարեւելս առ մեզ գայցէ՝ թողցեն. իսկ յարեւելից յարեւմուտս անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արգել և փակեաց զնոսա յամուր և յանել գաւառին, — և յիրաւի ասացի ամուր և անել, քանզի չէր անդ տեղի փախստի և թաքստի, վասնզի շուրջանակի թշնամիք են բնակեալ — , յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր 'ի նոսա, մեծաւ չարչարանօք և պէսպէս տանջանօք վատթարէր զբազումս 'ի նոցանէ, և ստիպէր ուրանալ զՃշմարիտն Աստուած և խոստովանել զերեւելի տարերս: Իսկ զօրականքն առհասարակ գեղեցիկ խորհրդով, քաջապէս զօրութեամբ միաբան աղաղակէին և ասէին. «Վկայ են մեզ երկինք և երկիր, ոչ երբէք հեղգացեալ եմք յարքունի վաստակս, և ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ արութիւն քաջութեան. 'ի զուր և անողորմ են հարուածքս 'ի վերայ մեր»:

Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա, մինչեւ ինքնին Թագաւորն ականատես լինէր իրացն յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի երդմամբ հաստատէր և ասէր. «Ոչ թողացուցից ձեզ, մինչեւ կատարեսջիք զամենայն կամս հրամանաց իմոց»:

Եւ աՀա իշխանութիւն առեալ չարաչար սպասաւո-րացն, զչորս զինուորսն 'ի բուն աւագացն մատուցին 'ի փորձութիւնս տանջանաց: Եւ զառաջնեաւ դատեալ բա-գում Հարուածովք, նովին կապանօք անցուցին 'ի տեղիս արգելանին: Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առժամանակ մի թողութիւն արարեալ, և զամենայն մխաուն պատճառս արկանէր զկապելովքն. և զայս առնէր սատանայական խրատուն:

Իսկ յետ երկոտասան աւուր Հրաման տայր ընթրիս գործել առատութեամբ և աւելի քան զաւուրց սովորու-թիւն. և կոչէր զբազումս 'ի զինուորական քրիստոնէիցն. Եւ 'ի ժամ պաՀու պատրաստութեան զիւրաքանչիւր տեղի շնորՀէր նոցա զբազմականին. և սիրով խոնարՀու-թեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին, զի թերևս Հաւանեսցին ուտել զմիս զոՀեալ՝ զոր ոչ էր երբէք օրէն ուտել քրիստոնէից: Իբրև ոչ կալան յան-ձին ամենեքին, ոչ ինչ կարէր առնելեաց, այլ Հրամայեաց մատուցանել նոցա զսովորական կերակուրն, և առնել զինեօքն յաւելցյն 'ի տաճարին զխրախութիւն:

Եւ անտի իբրև 'ի դուրս ելին 'ի սրաՀն արքունի, արգելին զամենս 'ի նոցանէ ձեռս յետս կապելով, և ըզ-խոնջանունսն կիրելով. և զգուշութեամբ պաՀէին՝ էր որ զերկուս աւուրս, և էր որ զերիս: Բազում և այլ ևս յանարժան Հարուածս չարչարէին, զոր ոչ ընդ գրով իսկ արժանի Համարեցաք արկանել: Եւ զամենս 'ի նո-ցանէ ընդ-քարշ վարէին յօտարութիւն յազնուական պատուոյն անարգեալ:

Եւ զունդս զունդս զարձեալ զումարէին 'ի նոցանէ յերկիր Հեռաստան՝ յամուրս ննտպատին՝ 'ի մարտ պա-

տերացն թշնամեացն արքայի. և բազմաց իսկ անդէն հասանէր վախճան մահու սրով: Եւ զամենեցունց զկարգեալ թոշակն նուազեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տառապեցուցանէին զնոսա, և ձմերոցի ներքս ըղդժնեայ վայրսն հրամայէին նոցա. և անարգս և վատթարս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին:

Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ խնդութեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանսն՝ վասն մեծի յուսոյն որ առաջիկայ պատրաստեալն կայ պատուիրանապահ համբերողացն: Որչափ չարութեամբ զանարգութիւնն բազմացուցանէր, նոքա եւս քան զեւս զօրանային 'ի սէրն Քրիստոսի. մանաւանդ զի բազումք 'ի նոցանէ զգիրս սուրբս ուսեալ էին 'ի մանկութենէ, այնու զանձինս մխիթարէին և զընկերան քաջալերէին, և աշխարհայ զպաշտօնս ունէին և բազմացուցանէին:

Վասնորոյ և բազումք 'ի հեթանոսաց՝ որոց հեշտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջալերէին զնոսա, և ասէին բանս մխիթարութեան, իբրև թէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել՝ քան յայտակեալ օրինաց ուրանալ:

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ զուարթութեամբ խնդային ըստ ներքին մարդոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարութեանն: Ախմականի պատուական զինուորութիւն հասեալ էր 'ի չարաչուք անարգութիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր 'ի ծառայութեան մարդախողխող բռնաւորին, որ և ըստ հեթանոսաց օրէնս անցանէր արիւնհեղութեամբ. և ամենեւին չկարծէր՝ թէ գուցէ այսր ամենայնի վրէժխնդիր յերկնից:

Նա և ոչ զերկրաւոր վատակս ուրուք յիշէր. և որ

մեծն քան զամենայն է բառ մարմնաւոր կարգի, քանզի դոյին սմանք 'ի նախարարացն Հայոց՝ որոց զեղջաւս նորա մնացեալ էր մայրենի կաթամբն իւրեանց, առաւել քան զամենեսեան՝ զնոսա գրաւէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ եւս չարութիւն խորամանկեաց: Զմի ոմն 'ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց 'ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց, որում անունն էր՝ Դենշապուհ. որ եկեալ հասեալ հրամանաւ արքունի զողջոյն բերեալ զմեծ թագաւորին, և խաղաղասէր կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնելով ամենայն երկիրն Հայոց 'ի թողութիւն հարկաց և 'ի թեթեւութիւն ծանրութեան այրուձիոյն: Թէպէտ և 'ի վերին երեսս կեղծաւորէր, այլ 'ի ներքոյ խորհուրդ չարագոյն ցուցանէին:

Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր 'ի ծառայութիւն:

Երկրորդ, միայնակեաց քրիստոնեայք՝ որ բնակեալ էին 'ի վանորայս, ընդ նոյին աշխարհագրով էարկ:

Երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց:

Չորրորդ, զնախարարեանն բանսարկութեամբ արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար խռովութիւն:

Եւ զայս ամենայն առնէր՝ զի թերեւս զմիաբանութիւնն քակեսցէ, և զուխտն եկեղեցւոյն ցրուեսցէ, և զմիայնակեացսն փախուսցէ, և զշինականսն վարանեսցէ. և առ յոյժ աղքատութեանն՝ ակամայ դիմեսցեն յօրէնս մոգուց:

Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբրեւ զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն քրիստոնէից. գրգռեաց յա-

յոյց զամբաստանութիւն ՚ի վերայ նորա, եւ հանեալ զնա ՚ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, եւ միւս եւս մոգպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյ փառս աղաւաղեսցէն։

Բայց սակայն թէպէտ եւ ամենայն գործքս այս գծնեալ էին, չեւ էր ուրուք ձեռնարկեալ յայտնի յեկեղեցին. վասն այնորիկ եւ ոչ ոք ընդդիմացաւ նմա, թէպէտ եւ էր ծանրութիւն հարկացն։ Քանզի ուստի արժան էր առնուլ հարիւր դահեկան, նոյնչափ կրկնէին եւ առնուին. այնպէս եւ եպիսկոպոսաց եւ երիցանց դնէին, ոչ միայն շինաց՝ այլ եւ աւերակաց։ Նա բնաւ ո՞վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մաքսից եւ սակից, բաժից եւ հասից, լերանց եւ դաշտաց եւ մայրեաց։ Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինաբար յափշտակելով. մինչեւ իրքեանք իսկ մեծապէս զարմանային՝ թէ ուստի՞ այս ամենայն գանձ ելանէ, զիա՞րդ շէն կայցէ աշխարհն Հայաստանեայց։

Եւ իբրեւ տեսին՝ թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոգաց եւ մոգպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դենին իւրեանց։ Եւ էր պատճէն նամակին այս.

«ՄԻՀՐՆԵՐՍԵՀ վզուրկ, հրամանատար Երան եւ Աներան, Հայոց մեծաց ողջոյն շատ.

«Դուք գիտասջիք, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է ՚ի ներքոյ երկնի, եւ ոչ ունի զօրէնս դենի մազդեզանց, նա խուլ է եւ կոյր, եւ դիւաց Հարամանոյ խաբեալ։

«Քանզի մինչ չեւ էին երկինք եւ երկիր, Զրուան

ձեն տուեալ յաշտ առնէր զհազար ամ, և ասէր· «Թերևս լիցի իմ որդի Որմիզդ անուն, որ արասցէ զերկին և զերկիր»: Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի· զմին վասն յաշտ առնելոյ՝ և զմիւսն եւս 'ի թերևսն ասելոյ: Իբրև գիտաց, եթէ երկու են յորովայնի, «Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զթագաւորութիւնս»:

«Իսկ որ էր 'ի թերահաւատութենէն յղացեալ՝ պատառեաց զորովայնն և ել 'ի դուրս: Ասէ ցնա Զրուան· «Ո՞վ ես դու»: Ասէ· «Որդին քո եմ Որմիզդ»: Ասէ ցնա Զրուան· «Իմ որդին լուսաւոր է և անուշահոտ, դու խաւարային ես և չարասէր»: Եւ իբրև կարի դառնապէս լայր, ետ ցնա զթագաւորութիւնն հազար ամ:

«Իբրև ծնաւ զմիւս եւս որդի, անուանեաց զնա Որմիզդ· եհան զթագաւորութիւնն յԱրհմնէ, և ետ ցՈրմիզդն, և ասէ ցնա· «Ցայժմ ես քեզ յաշտ արարի, որդ դու ինձ արա»: Եւ Որմիզդ արար զերկինս և զերկիր· իսկ Արհմն ընդդէմ զչարն գործեաց:

«Եւ այսպէս բաժանին արարածքս· հրեշտակքն՝ Որմիզդի են, իսկ դեւքն Արհմնոյն· և ամենայն բարիք որ յերկնից և այսր լինին՝ Որմզդի են, և ամենայն վնասք որ անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն արար: Նոյնպէս յերկրիս որ ինչ բարի է՝ զայն Որմիզդն արար, և որ ոչն է բարի՝ զայն Արհմն արար· որպէս զմարդ՝ Որմիզդ արար, և զախտս և զհիւանդութիւնս և զմահ՝ Արհմն արար: Եւ ամենայն թշուառութիւնք և պատահարք որ լինին, և պատերազմունք դառնութեան, չարին մասին արարածք են: Իսկ յաջողութիւնք և տէրութիւնք և փառք և պատիւք և առողջութիւնք մարմնոց, գեղեցկութիւնք դիմաց և ճարտարութիւնք բանից և երկայնակե-

ցութիւնք ամաց, այդ 'ի բարւոյն առնուն զգոյացութիւն. և ամենայն որ ոչ այդպէս է՝ 'ի նա չարի մասն խառնեալ է:

«Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ են որ ասեն՝ եթէ «Զմահ Աստուած արար, և չար և բարի 'ի նմանէ լինին»: Մանաւանդ որպէս քրիստոնեայք ասեն՝ թէ «Աստուած նախանձոտ է. վասն թզի միոյ ուտելոյ 'ի ծառոյն՝ Աստուած զմահ արար, և զմարդն արկ ընդ այնու պատուհասիւ»: Զայդպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ ունի, թո՛ղ թէ Աստուած առ մարդիկ. զի որ զայս ասէ՝ նա խուլ է և կոյր, և 'ի դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Դարձեալ միւս ևս այլ մոլորութիւն. «Աստուած որ զերկինս և զերկիր արար՝ եկն, ասեն, և 'ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ՝ որում անուն էր Մարիամ, և առն նորա Յովսէփ». այլ ճշմարտութեամբ՝ Բանթորակայ ուրումն եղեալ նա որդի յանկարգ խառնակութենէ: Եւ զհետ այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք:

«Եթէ աշխարհն Հռոմոց առ յոյժ յիմարութեան տխմարաբար մոլորեալ են և զրկեալ 'ի կատարեալ դենէս մերմէ, յանձանց սպառմանեն գիտեն իւրեանց. դուք ևս ընդէ՞ր զհետ նոցա մոլորութեանն ցնորիք: Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր ունի՝ զնոյն և դուք կալարուք. մանաւանդ զի և առաջի Աստուծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ:

«Մի հաւատայք առաջնորդացն ձերոց՝ զոր Նածրացիսդ անուանէք. քանզի յոյժ են խաբեբայք. զոր բանիւք ուսուցանեն՝ գործովք ոչ առնուն յանձն: «Միս ուտել, ասեն, ոչ են մեղք», և ինքեանք ուտել ոչ կամին. «Կին առնել արժան է», բայց ինքեանք և հայել

'ի նա ոչ կամին. «Կարասի որ ժողովէ, ասեն, մեղք են յոյժ», բայց զաղքատութիւն առաւել քան զյոյժ զովեն: Յարգեն զթշուառութիւն, և պարսաւեն զյաջողուածս. Ծաղր առնեն զանուն բախտի, և զփառաւորութիւն յոյժ այպանեն. սիրեն զանշքութիւն հանդերձից, և յարգեն զանարգս քան զպատուականս. զովեն զմահ՝ և պարսաւեն զկեանս. անարգեն զծնունդս մարդոյ, և յարգեն զանորդութիւն: Եւ եթէ լսէք զոսա և 'ի կանայս ոչ մերձենայք, աշխարհիդ վախճան փաղփաղակի հասանէ:

«Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն բան մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ. զի բաւական այլ ինչ է զոր խօսին զոքա: Որ չարագոյն ևս է քան զոր գրեցաք, զԱստուած 'ի խաչ ելեալ 'ի մարդկանէ քարոզեն, և զնոյն մեռեալ և թաղեալ, և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս: Ո՞չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր անդէն զատաստան առնել վասն այդպիսի անարժան ուսմանց: Դեւք որ չարքն են՝ ոչ ըմբռնելին և տանջին 'ի մարդկանէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամենայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ասել, և մեզ կարի անհաւատալի բանք:

«Արդ երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ արարէք բանս առ բան նամակիս պատասխանի, և կամ արէք 'ի Դուռն եկայք, և յանդիման լերուք մեծի հրապարակին»:

Ա՛ՆՈՒԱՆՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑՆ

որք պատասխանեցին նամակին.

ՅՈՎՍԷՓ *եպիսկոպոս Այրարատոյ.*
ՍԱՀԱԿ *եպիսկոպոս Տարօնոյ.*
ՄԵԼԻՏԷ *եպիսկոպոս Մանազկերտոյ.*
ԵԶ՛ՆԻԿ *եպիսկոպոս Բագրեւանդայ.*
ՍՈՒՐՄԱԿ *եպիսկոպոս Բզնունեաց.*
ՏԱՃԱՏ *եպիսկոպոս Տայոց.*
ԹԱԹԻԿ *եպիսկոպոս Բասենոյ.*
ՔԱՍՈՒ՛Ն *եպիսկոպոս Տուրուբերանոյ.*
ԵՐԵՄԻԱ *եպիսկոպոս Մարդաստանի.*
ԵՒՂԱՂԻ *եպիսկոպոս Մարդղյ աղւոյ.*
Ա՛ՆԱ՛ՆԻԱ *եպիսկոպոս Սիւնեաց.*
ՄՈՒՇԷ *եպիսկոպոս Արծրունեաց.*
ՍԱՀԱԿ *եպիսկոպոս Ռշտունեաց.*
ԲԱՍԻՂ *եպիսկոպոս Մոկաց.*
ԳԱԴ *եպիսկոպոս Վանանդայ.*
ԵՂԻՇԷ *եպիսկոպոս Ամատունեաց.*
ԵՂԲԱՅՐ *եպիսկոպոս Անձեւացեաց.*
ԵՐԵՄԻԱ *եպիսկոպոս Ապահունեաց:*

Այս ամենայն եպիսկոպոսք և բազում քորեպիսկոպոսք և պատուական երիցունք 'ի տեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ միաբանք և միահաւանք, միահամուռ ժողովեալք 'ի Թագաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ, հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն և ամենայն բազմութեամբ աշխարհին արարին նամակին պատասխանի:

«ՅՈՎՍԷՓ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

«Հանդերձ ամենայն վարժանելովքս 'ի Միածնամիածնայ մինչև ըստեփանոս, Մեծահռչակելոյ Մեծի հաւատարմապետիդ Արևոց և Ընդրևոց՝ բաղխաւ խաղաղական մօտ բարձրայի առաջնոյն աթեղ և ամենայն Մեծի տարածեալ Արևոց·

«Ի Նախնեաց ունիմք սովորութիւն աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել 'ի վերայ կենաց թագաւորի, և անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեսցէ զախեղերականն իշխանութիւնդ, որ աւանդեալ է դմա յԱստուծոյ. զի 'ի դորա յերկար խաղաղութեանն և մեք առողջութեամբ և աստուածպաշտութեամբ կատարեսցուք զկեանս մեր։

«Վասն նամակին որ քո 'ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ումն 'ի մոգպետաց, որ կատարեցուցին էր 'ի դենին ձերում, և դուք առաւել քան ըղքնութիւն մարդկան 'ի վեր համարէիք զնա, հաւատաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան եղիծ և իմացոյց ձեզ զօրէնս ձեր։ Եւ իբրև ոչ կարացին բանիւ զդէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յՈրմզդէ արքայէ։ Եւ եթէ հաւատարիմ համարիցիք զմեր բանս լսել, 'ի բազում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին գիրք նորա. ընթերցիք, այսի տեղեկանաս։

«Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներևոյթ են, և ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի. այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով և ընդ ցամաք և

ընդ կշռիս․ ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ և ընդ արեւելս, այլ և ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ և 'ի միջոցս ըի է հոծութեամբ: Ոչ է 'ի մարդ ապաստան՝ եթէ վերակացուս տարածեալ ընդ աշխարհս․ այլ ինքն յինքնէ ունի զհաստատութիւն: Ոչ առ այլովք վատթարօքն վեհ երեւի, այլ 'ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ օրէնսդրութիւնն․ ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, և չիք այլ ոք բաց 'ի նմանէ, ոչ երիցագոյն և ոչ կրտսերագոյն:

«Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենաւոր․ ոչ 'ի տեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի․ ոչ 'ի ժամանակի ինչ, այլ ժամանակք 'ի նմանէ գոյացան․ ոչ միայն քան զերկինս երիցագոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց: Ոչ ձեւանայ 'ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տեսլեամբ ական․ և ոչ միայն ձեռին չզննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականացս՝ այլ և ընդ անմարմին հրեշտակացն․ բայց եթէ ինքն կամի, ուրոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աչաց տեսանի, և մտաց՝ ոչ երկրաւորաց, այլ որ յԱստուած են հաւատացեալ ճշմարտիւ:

«Եւ անուն նորա Արարիչ երկնի և երկրի․ իսկ յառաջ քան զերկինս և զերկիր, որպէս ինքնագոյ՝ նոյնպէս և ինքնանուն է: Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ՝ այլ յոչինչէ․ զի ինչ՝ նա միայն է, և այլս ամենայն 'ի նմանէ ընչացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ և արար, այլ մինչ չեւ արարեալ էր նորա՝ 'ի կանխս գիտութեան իւրում տեսանէր զարարածս․ որպէս և այժմ մինչ չեւ է

գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդկան։ Այնպէս և յայնժամ մինչ չև էր արարեալ, ոչ խառն 'ի խուռն ինչ ճանաչէր զանեղծն, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսակք. իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսակքն և որ 'ի տեսակին լինելոց էին։

«Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ կարէր խափանել զնորա բարերարութիւնն՝ մեր չարութիւնս. որպէս և եղև իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարչին։ Ձեռք որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին՝ նոյն և տախտակս քարեղէնս փորագրեցին և ետուն մեզ 'ի գրութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս և փրկականս. զի գիտասցուք զմի Աստուած արարիչ երևելեաց և աներևութից. ոչ այլ և այլ, իբր թէ ոմն բարի և ոմն չար, այլ մի և նոյն համակ բարի։

«Բայց եթէ թուեսցի քեզ չար ինչ գոլ յարարածս Աստուծոյ, ասա համարձակ, զի թերևս ուսցիս զճշմարիտն բարի։ Զդևս չար ասացեր. գոն և դևք բարի՝ զոր և դուք և մեք հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ և դևք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակք չար լինին։ Այդ և 'ի մարդիկ երևի, և առաւել 'ի միոյ հօր որդիս. է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զամենայն։ Նա և ինքն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար՝ և երբեմն բարի. և որ բարին էր՝ նոյն և չարացաւ, դէպ եղև զի դարձեալ անդրէն 'ի բարին շրջեցաւ, և բնութիւն մի է։

«Բայց այն որ ասեն, եթէ վասն թզոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մադաղաթ

քան զթուղ. այլ եթէ բան թագաւորին նկարի 'ի նմա՝ ո պատառէ զնա՝ մահու ընդունի զպատուհաս։ Իսկ արդ չար արժա՞ն է ասել թագաւորին. քաւ, եւ ոչ ասեմ, այլ խրատ 'ի գործ արկեալ և զայլս ուսուցանեմ։ Յայնժամ էր Աստուած նախանձոտ՝ թէ չէր պատուիրեալ չուտել 'ի ծառոյ անտի. այլ եթէ յառաջագոյն զգուշացաւ, զգութ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց 'ի նմա։ Իսկ արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատիժս մահուն։

«Բայց այն զոր ասացեր՝ եթէ Աստուած 'ի կնոջէ ծընաւ, յայտ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել. զի աստուածքն Արհմն և Որմիզդ 'ի հօրէ ծնան և ոչ 'ի մօրէ. որում եթէ քաջ միտ դնես, և ոչ դու յանձն առնուս։ Եւ միւս եւս այլ ծաղրագոյն քան զայդ, Միհր աստուած 'ի կնոջէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի։

«Այլ սակաւիկ մի եթէ 'ի բաց թողացուցանէիր ըզվրդովմն տերութեանդ, և ընկերաբար գայիր 'ի սոյնքարգիտեմ՝ զի իբրեւ այլովք ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծննդեան տեառն մերոյ 'ի սուրբ Կուսէն՝ ոչ անելարանութիւն համարէիր, այլ առաւել քան զարարչութիւնն յօչընչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փըրկութիւնն իմանայիր, ազատութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն դնէիր, և բարերարութեանն Աստուծոյ՝ զազատութիւնն 'ի ծառայութենէ։

«Քանզի յորժամ լսես եթէ յօչընչէ արար Աստուած զամենայն աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմասջիր զարարածս։ Իսկ քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն իբրեւ զհայր զութ ունի ընդ մեզ։ Զի որ ինքն անապական է՝ և զարարածս առանց

ապականութեան ծնաւ․ իսկ սա կամօք գլորեալ ապականեցաւ, և անձամբ եւս ոչ կարէր կանգնել կալ 'ի վերայ ոտից։ Վասն զի էր 'ի հողոյ, անձամբ անձին արարեալ՝ անդրէն 'ի նոյն բնութիւն դարձաւ․ և իբրև ոչ եթէ յօտար զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք ընդպատիժ պատուհասին, այլ 'ի յիւրմէ հեղգութենէն չլսել բարերար պատուիրանին, խրատեցաւ ծառայականաւն մահուամբ զոր կրեաց յանձն իւր։

«Արդ եթէ զմահ չար աստուածն արար, զի՞նչ զօրութիւն երևի մահու 'ի միջի․ և ո՛չ ինչ։ — Բայց զբարի Աստուծոյ զարարածն խանգարեաց — ։ Եթէ այդ այդպէս է՝ նմա և բարի իսկ ասել ոչ մարթի, այլ կիսագործ ապականացու։ Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են և եղծանելիք՝ նմա անեղծ Աստուած չըմարթի ասել։ Տե՛ս ո՛ն անդր թողէք զյիմարութեան բարբանջմունս։

«Միոյ աշխարհի երկու դեհապետք ոչ լինին, և ոչ միոյ արարածոյ երկու աստուածք։ Եթէ ժողովեսցին և լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն եղծանի և թագաւորութիւնքն խանգարին։

«Աշխարհս նիւթեղէն է, և նիւթքս որիշ որիշ են և ընդ միմեանս հակառակ․ մի է արարիչ հակառակորդացս՝ որ ածէ զսոսա 'ի սիրելութիւն հաւանութեամբ․ որպէս մալեալ կակղէ զջերմութիւն հրոյն՝ օդոյս հովութեամբ, և զապառումն բռնութիւն օդոյն՝ հրոյն եռանդմամբ․ այնպէս և զմանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն խոնաւութեամբ զանգանէ, իսկ զ'ի վայր ծորելն բնութիւն ջրոյն՝ սալայատակ տրամացուցեալ հողոյն կափմամբ։

«Զի եթէ միաբանէին տարերքս, գոյցէ որ 'ի կար-
ծամնոց և Աստուած անապական զնոսա կարծէր, և թո-
ղեալ զարարիչն՝ արարածոյս զերկրպագութիւն մատու-
ցանէր. վասն այնորիկ որ արար զաս՝ զգուշացաւ յառա-
ջագոյն, զի հայեցեալ մարդիկ 'ի յանդիմանութիւն ա-
պականացու տարերացս՝ անապական միայն զկառավար
նորա իմասցին, զմի և ոչ զերկուս. զնոյն արարիչ չո-
րեքկին նիւթոյս՝ յորմէ ամենայնքս ծննդագործին հրա-
մանաւ արարողին իւրեանց:

«Եւ շրջագայութեամբք չորեք յեղանակք կատարեալ
գործեն զտարեւոր օդաստուորութիւնն. և չորեքեան հա-
յին կամաց ակնարկելոյ արարչին իւրեանց, և անդա-
դութեամբ լծեալ են 'ի գործ հարկաւորութեանն, չյա-
փշտակելով զկարգ պատուոյն 'ի միմեանց:

«Եւ ահա սարդարան լուսաւորութիւն՝ դիւրատար 'ի
յականքս ամենեցուն:

«Զի այն որ հուրն է՝ գոյացութեամբ և զօրութեամբ
խառնեալ է յերիս եւս մասունս. իբրեւ զի գտանի
ջերմութիւնն յոլովագոյն 'ի քարինս և յերկաթս, և սա-
կաւագոյն 'ի յօդ և 'ի ջուր, և ինքն առանձին ուրեք ոչ
երեւի: Իսկ ջրոյ բնութիւն գոյ առանձինն, գոյ և 'ի խառ-
նուածն երից եւս մասանց, յոլովագոյն 'ի հողաբոյս և
սակաւագոյն 'ի յօդ և 'ի հուր: Իսկ օդն թափանցանց
է ընդ հուրն և ընդ ջուր, և 'ի ձեռն ջրոյն ընդ կերա-
կուրս աճեցականս:

«Եւ այսպէս խառնեալ են տարերքս այս, և գոյա-
ցեալ իբրեւ զմի մարմին, և ոչ կորուսեալ զիւրաքան-
չիւր բնութիւնս, և ոչ երբէք զկայան առեալ հակա-
ռակութեամբ, հայելով 'ի մի իշխանն յանխառնն՝ որ ըղ-

խառնուածոյն յարմարեալ կարգն առ 'ի բնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, և տևողութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս:

«Իսկ եթէ առ անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած, որչափ ևս առաւել առ բանաւոր աշխարհն՝ մարդն:

«Զոր և ձեր ոմն քաջ յիմաստնոցն ասաց, եթէ Միհրն աստուած մեծագոյն էր 'ի մարդկանէ, և թագաւոր աստուածազուն է, և համհարզ քաջ եօթնեբորդաց աստուածոց: Եւ եթէ հաւատալ արժան է առասպելաբանութեանդ, — զոր դուք և զործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք 'ի գնեխ ձերում —, մեք ոչ ևս առասպելայն հաւատամք, այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսէսի մարգարէին՝ ընդ որում Աստուած խօսեցաւ 'ի մորենւոջն և 'ի Սինէ, և դէմ յանդիման օրէնս գրեաց և ետ նմա. և ծանոյց զնախնեղէն աշխարհն իբրև զարարածս, և զնախանիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթոցս յոչընչէ. և զերկիրս երկրաւորօքս և զերկինս երկնաւորօք եցոյց նմա զի գործք ձեռաց նորա են: Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, և բնակիչք երկրի՝ մարդիկ. բանաւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն, և Աստուած 'ի վեր քան զերկինս և զերկիր:

«Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, և ոչ երբէք անցանեն ըստ ծրդեալ սահմանն իւրեանց. բայց մարդ և հրեշտակ ազատ թողեալ 'ի կամս անձին, քանզի մտաւորք են, եթէ կացցեն 'ի հրամանի նորա, անմահք են և որդիք Աստուծոյ: Զբոլոր արարածս տուեալ է 'ի ծառայութիւն, զերկիրս՝ մարդկան, և զերկինս՝ հրեշտակաց. այս եթէ տուընդանիցեն և անցանիցեն զպատուիրանաւ, զընդդէմն

գործեցէն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոյն զանազանս ընկալցին. զի երեւեսցի առատութիւնն անբաւելոյ, և յանցաւորք յանցանացն ամօթալից:

«Իսկ եթէ դու 'ի աղքատութեան մերկացեալ իցես, եւ որ հաստատունս գիտեմ՝ ոչ կարեմ զայլ գինի քո մաքրութեանդ: Եթէ աշակերտիմ անուսումնութեանդ՝ երկրկին յանդգնեալ կրթական մտանիմք, թերեւս եւ չարագոյն քան զքեզ, քանզի վկայ ունիմ ինձ զինքնասաց ձայնն Աստուծոյ. «Ծառայ, ասէ, որ ոչ գիտէ զկամս տեառն իւրոյ, և արժանի գանի ինչ գործ գործէ՝ ընկալցի գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ տեղեկացեալն է կամաց թագաւորին, և յանցանէ ինչ առաջի նորա, առանց բարեխօսի բազմապատիկ տանջի»:

«Արդ աղաչեմ զքեզ և զամենեսեան որ ընդ քոյով իշխանութեամբ են. մի դու ընդ իս բազմապատիկ տանջիր, և ոչ ես ընդ քեզ սակաւագոյն. այլ ես և դու և ամենայն բազմութիւնդ հանդերձ արի թագաւորաւդ այսպէս աշակերտեսցուք աստուածային գրոց՝ զի 'ի տանջանացն ապրեսցուք, և զգծովս առ ոտն կոխեսցուք, և յանշէջ հրոյն զերծանիցիմք, և զարքայութիւնն ժառանգիցեմք, և անցաւոր կենօք զանանց մեծութիւնն անվախճան ունիցիմք:

«Բայց յորմէ դուք զարհուրեալ էք՝ զիւրահաւանն լեր, և վաղվաղակի աշակերտեա ճշմարտութեանն:

«Մին 'ի հրեշտակաց յանմահիցն զնդէն առաքեալ 'ի բաց գնաց յերկնից, և 'ի մեր աշխարհս եկեալ՝ պատիր բանիւք և սուտ խոստմամբ զանլինելի յոյժ առաջի դնէր՝ իբրեւ ողջ մանկան՝ անփորձ և անկիրթ նորաթեք մարդոյն, 'ի վեր հայեցուցանելով զմիտս նորա, ու-

տեղ 'ի պտղոյ ծառոյն, — յոր հուպն չհրամայեաց ճա-
շակել, — զի լիցի Աստուած: Իսկ 'նորա մտացեալ զպա-
տուիրանն Աստուծոյ, խաբեցաւ զկնի մոլար խաբէու-
թեանն, կորոյս զոր ունէր զփառս անմահութեանն, և
չեհաս երազայոյս կարծեացն: Վասն որոյ և մերժեալ 'ի
կենաց տեղւոյն, ընկեցաւ յապականելի յաշխարհս՝ յո-
րում և դուք էք բնակեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորիք
զկնի 'նորին խրատու․ ոչ եւս ուտելով 'ի պտղա-
բեալ ծառոյն, այլ զարարածս աստուած ասելով, և ան-
խօս տարերցս երկիր պագանելով, և անոգոյն դիւաց
կերակուր մատուցանելով, և յարարչէն բոլորեցունց 'ի
բաց մերժելով:

«Ոչ յագի չար խրատուն, այլ կամի զի քան զինքն
չարագոյն արասցէ: Զանզի զնոյն ոչ եթէ բռնաբար
վարեն զոք 'ի կորուստ, այլ զմիտս քաղցրացուցանեն 'ի
կամս մարդոյն, և ողորմոք ըզպան զանուանեալս 'ի խա-
բէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զանձինս իւրեանց 'ի
զողութիւն և յաւազակութիւն: Իբր ոչ եթէ բանի ինչ
վարելով, այլ պատիր խաբէութեամբ տան գործել բա-
զում չարիս, զոմանս 'ի կախարդութիւն, և զոմանս 'ի
պոռնկութիւն, և զոմանս յանիծս 'ի բազում յայլ իրս
աղանդութեան: Եւ արդար դատաւորք մեծ տանջան
մահու չափ· իբր ոչ եթէ բարի Աստուծոյ դատաւորք
իցեն բարեգործ, և չարին չարագործ· զի բազում ան-
գամ է զի 'ի բարի մարդկանէ չարք լինին, և յետոյ 'ի
չարագունից անտի կատարելագոյն բարիք:

«Եւ դատաւորք առոյգ՝ որք զատին զչարագործս, ոչ
եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք
և բարեգործք· և բնութիւն մի է, և ոչ երկու· իսկ 'ի

մինչէ անտի գործք երկուութեան երեւին. ոմանց ատա-կեչք, եւ ոմանց պարգեւատուք։ Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի, 'ի ձեւն թագաւորական վիճակին խրատուն խընամ տանել խրատ իշխանութեանն, որչափ եւս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի եւ ոչ զմահ։ Եւ աՀա ուր բազմացաւ յանցաւորութիւն՝ առանչեաց զամենեսեան մահուամբ. իսկ ուր եղեւ ունկնդրութիւն հնազանդութեան՝ շնորհեաց պարգեւս անմահութեան։

«Այն է ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորեցունց մեր արարիչ, զոր դու աներեւանակ արձակ բերանով՝ անահ աներկիւղ համարձակ հայհոյես։ Թողեալ զՅիսուս Քրիստոս զփրկական անունն՝ Բանթորակայ որդի անուանես, եւ մարդ մոլորեցուցիչ կարծես. եւ զերկնաւոր փրկութիւնն աղաւաղես եւ անարգես 'ի կորուստ անձին եւ բոլոր աշխարհիդ։ Զոր տալոց եւ հատուցանելոց ես զանանցական վրէժ տանջանացն յանշէջ հուրն պատրաստելոց գեհեննին, հանդերձ ամենայն գործակցօք քոյովք, առաջնովք եւ միջնովք եւ վերջնովք։

«Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած, եւ 'ի այն հաւատամք 'ի յաներկբայս։

«Եւ որ արար զաշխարհս՝ նոյն եկն եւ ծնաւ 'ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, յառաջագոյն նկատելով մարգարէիցն, առանց իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կարգի։ Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծամարմին աշխարհս, այնպէս առանց իրիք մարմնական միջնորդի առ զմարմինն յանփորձ կուսէն ճշմարտիւ, եւ ոչ ստուերագիր երեւմամբ։ Եւ Աստուած ճշմարտիւ, եւ եղեւ մարդ ճշմարտիւ. ոչ 'ի լինելն մարդ՝ կորուս զաստուածութիւնն, եւ ոչ 'ի կալ-

Տեառն Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկութիւնն, այլ նոյն և մի:

«Այլ քանզի ոչ կարէաք տեսանել զանտեսանելին և մերձենալ յանմերձենալին, եկն եմուտ ընդ մերով մարդկութեամբս, զի և մեք մտցուք ընդ նորա աստուածութեամբն: Ոչ անարգանս ինչ համարեցաւ զգենուլ զիւր ստեղծուած մարմինս, այլ մեծարեաց իբրեւ աստուածաստեղծ զիւր գործ: Ոչ առ սակաւ սակաւ շնորհեաց ինչ նմա զանմահութեան պատիւն՝ իբրեւ զանմարմին հրեշտակաց, այլ միանգամայն զբոլոր բնութիւնն մարմնով՝ շնչով և հոգւով զգեցաւ, և միաւորեաց ընդ աստուածութեանն. միութիւն, և ոչ երկուութիւն. և այսուհետեւ մի գիտեմք զաստուածութիւնն, որ յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն և այսօր և յաւիտեան:

«Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր մարմնին փրկեաց զբոլոր աշխարհս, սա եկն կամօք 'ի մահ. և որպէս ինքն աստուածութիւնն գիտէ՝ թանձրացաւ յանարատ կուսէն, և ծնաւ և պատեցաւ 'ի խանձարուրս և եդաւ 'ի մսուր, և շարժեաց ած զմոգսն յարեւելից կողմանցս յերկրպագութիւն. սնաւ իբրեւ զորդւոյ կաթամբ, աճեաց և մեծացաւ ամս երեսուն, մկրտեցաւ 'ի Յովհաննէ 'ի յամլորդայն 'ի Յորդանան գետ: Արար նշանս մեծամեծս և արուեստս 'ի մէջ Հրէից. մատնեցաւ 'ի քահանայից, դատապարտեցաւ 'ի Պիղատոսէ պոնտացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի. երեւեցաւ երկոտասան աշակերտացն և այլոց բազմաց աւելի քան զհինգ հարիւրոցն: Եւ շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վերացաւ յերկինս 'ի լեռնէն Ձիթենեաց յանդիման իւրոց աշակերտացն, եւ նստաւ 'ի հայրենի ա-

թեան։ Խոստացաւ Երկրորդ անգամ գալ՝ աջաւոր զօրութեամբ յարուցանել զմեռեալս, նորոգել զբոլոր աշխարհս, առնել դատաստան արդար 'ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց, տալ պարգեւս արժանաւորաց, և հատուցանել պատիժս չարագործաց՝ որ այժմ ամենայնի բարերարութեանց ոչ հաւատան։

«Յայժմ հաւատոյ զմեզ ոչ ոք կարէ խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն զինչ և են դառն հարուածք։

«Ամենայն ինչք և ստացուածք մեր 'ի ձեռս քո, և մարմինք մեր առաջի քո կան. ըստ կամաց քոց արա զինչ և կամիս։ Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի այլ տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Յիսուսի Քրիստոսի, որ չիք այլ Աստուած բաց 'ի նմանէ։

«Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, ահաւասիկ կամք, զբոլոր մարմին տուեալ 'ի ձեռս քո. վաղվաղակի արա զինչ և կամիս։ Ի քէն տանջանք և 'ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո՝ և պարանոցք մեր։ Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն՝ որ յայսր վկայութեան վերայ եդին զինչս և զստացուածս և զմարմինս իւրեանց։

«Զի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի՝ արժան էր. քանզի և նա անմահ էր, և այնչափ սիրեաց զմեզ՝ մինչև մահ 'ի յանձն էառ, զի և մեք նորա մահուամբն յաւիտենական մահուանէն ապրեսցուք։ Եւ եթէ նա յիւր յանմահութիւնն ոչ խնայեաց, մեք զի կամօք եղաք մահկանացուք, կամաւ մեռցուք վասն սիրոյ նորա, զի կամաւ յանձն առ-

չէ զմեզ յիւր յանմահութիւնն. մնայուք իբրեւ զմահ-կանացուս, զի ընկալցի զմեր մահն իբրեւ զանմահից:

«Այլ դու յայսմ ամենայնի այլ զմեզ մի՛ հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հաւատոց մերոց, եթէ պատրեցիմք իբրեւ զոդայս. այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ՝ որում չէք հնար քակել եւ 'ի բաց ելանել, ոչ այժմ եւ ոչ յապա, եւ ոչ յաւիտեանս, եւ ոչ յաւի-տենից յաւիտեանս»:

Ի սմին մեծի հաւատութեան ամենայն բազմութիւնն մարտիրոսաց 'ի մեծամեծաց մինչեւ ցփոքունս. անսասան երդմամբ եղեն վկայութիւն՝ կենօք եւ մահու 'ի նմին կալ հաստատուն:

Նա իբրեւ եհաս նամակն յարքունիս՝ եւ ընթերցան 'ի մեծի խորհրդատանի յանդիման ամենայն բազմութեան կա-րաւանին, բազումք այնոքիկ էին որ իբրեւ լսէին՝ զո-վէին զպատասխանին: Թէպէտ եւ երկնչէին յահէ տէ-րութեանն՝ սակայն 'ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկա-յութիւնս զմտութեանց տային. առաւել քան ընդ ճար-տարաբանութիւնն՝ ընդ համարձակութիւն աներկիւղու-թեանն զարմանային: Նա բազումք յահաբեկելոց սկսան զղջանալ սնդապէս, եւ զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարաչար մոգպետն հանդերձ մեծ հազարապետաւն շնչեաց չարախօսութիւն, եւ բորբոքեաց զթագաւորն իբ-րեւ զհուր անշիջանելի: Նա սկսաւ կրճտել զատամունսն իբրեւ զօրհասական վիրաւոր. եւ յայտ յանդիման ձայն

արկեալ 'ի մեծ հրապարակին, և ասէ. «Գիտեմ ես զչարութիւն բազմութեան մարդկանս՝ որ թերահաւատեն 'ի մերոց օրինացս, և զկնի կախարդութեան մոլորեալ են անզգածութեամբ: Եւ իմ եղեալ է 'ի մտի՝ թէ ոչ ումեք թողացուցից 'ի մեծամեծ հարուածոցն՝ մինչև ակամայ 'ի բաց կացցեն յայնպիսի վրիպական օրինաց. եթէ ոք կարի 'ի մերձաւորաց իցէ, զնոյն անցս և ընդ նոսա անցուցից»:

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանս 'ի ներքս ընկեց, և ասէ ցթագաւորն. «Առ ինչ է քո այդ մեծ սրտմտու-թիւնդ. զի եթէ կայր չելանէ ըստ քո հրաման, և հնազ-կան քեզ 'ի ծառայութեան, ո՞ր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր 'ի ներքս, և ամենայն որ ինչ և ասես՝ վաղ-վաղակի կատարի»:

Եւ անդէն թագաւորն 'ի ներքս կոչեաց զդպրապետսն, հրամայէր գրել հրովարտակ. և ոչ ևս ըստ սովորու-թեանն, այլ բանս զայրագինս իբր առ ատելիս և ան-պիտանս, չյիշելով ամենևին զմեծամեծ վաստակս սի-րաւէր մարդկանն. այլ միայն կոչէր հրաման տուեալ յա-նուանէ յանուանէ զարս՝ զոր ինքն ճանաչէր: Եւ այս ան-ուանք են նախարարացն.

Ի տոհմէն Սիւնեաց ՎԱՍԱԿ անուն:

Ի տոհմէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ անուն:

Ի տոհմէն Ռշտունեաց ԱՐՏԱԿ անուն:

Ի տոհմէն Խորխոռունեաց ԳԱԴԻՇՈՅ անուն:

Ի տոհմէն Մամիկոնէից ՎԱՐԴԱՆ անուն:

Ի տոհմէն Մոկաց ԱՐՏԱԿ անուն:

Ի տոհմէն Ապահունեաց ՄԱՆԷՃ անուն:

Ի տոհմէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ անուն:

Ի տոհմէն Վահեւունեաց ԳԻՒՏ անուն:

Ի տոհմէն Ընծայեցեաց ՇՄԱՒՈՆ անուն:

Զայս նախարարքս յակամէ յանուանէ կոչեցին 'ի դուռն արքունի. և կէսքն առ նմա իսկ էին 'ի կարաւանին, և այլքն 'ի կողմանց հիւսիսոյ 'ի Հոնաց պահակին. թողեալ էր զոմանս 'ի նախարարացն անդէն յաշխարհին Հայոց:

Արդ թէպէտ և ոչ համագունդ 'ի միոջ վայրի դիպեցան ամենեքեան, սակայն յառաջագոյն գիտացեալ զխորհուրդս չարարարոյ բռնաւորին, և զհեռաւորսն եւս իբրև զմերձաւորսն 'ի միոջ վայրի առ միմեանս համարէին:

Եւ 'ի ձեռն Ցոփսեփայ մեծի եպիսկոպոսի նուիրին ուխտին հաստատեալ՝ խորհեցին գնացին յիւրաքանչիւր տեղեաց 'ի դուռն արքունի: Եւ յոյժ փութային վասն եղբարց և որդւոց և սիրելի դայեկանունդ բարեկամացն՝ որ չարաչար կային 'ի մեծի նեղութեան: Վասն որոյ և նոքա զանձինս 'ի մահ մատնեցին՝ ոչ ինչ զանգիտելով իբրև զանարի վտանգիւ. այլ յոյժ քաջութեամբ ընդէին զանձինս, զի թերևս կարասցեն փրկել զնոսա 'ի մեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրև հասին 'ի դուռն արքունի, 'ի մեծի շաբաթու Զատկին յանդիման լինէին թագաւորին: Բայց թէպէտ և տեսանէին զեղբարս իւրեանց 'ի մեծամեծ վիշտս տառապանաց՝ որ վասն անուանն Քրիստոսի ձըրնեալք էին ընդ աղէս, ոչ ինչ տրտում և տխուր զերեսս ցուցանէին հրապարակին: Եւ որչափ նոքա զուարթագին երևէին ամենեցուն՝ առաւել զարմանային համարէրքն:

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ, յորժամ 'ի Հայոց աշխարհէ 'ի դուռն երթայր 'ի ձեռն պատուաւորի զօրավարի ուրուք, այր ընդ առաջ յղէր, և հարցանէր զողջոյն. և զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին, և երկից և երից անգամ զնոյն առնէր, և դժնդակս զնոցին խըր-նին տեսանէր լծաղաւորն, և յառաջ քան 'ի գործ պա-տերազմին հասանել, զգայն իսկ առ նա՝ մեծի շնորհա-կալութեան համարէր, և առաջի ամենայնեցուն իւրոց և ամենայն մեծամեծացն՝ զխնդութիւն մատուցանէր ամենե-նեցուն, և յիշէր զնախնեացն զվաստակս, և զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա:

Իսկ այն օր և ոչ մի ինչ յայսցանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց. այլ իբրեւ զչարաշեւ մի՝ ոչ դադարէր յուզել և շարժել զբուք ձմերայնոյ: Որպէս և նմանեալ իսկ էր ծովածուփ ալէկոծ խռովութեան, ոչ դադարելոյ մնէր 'ի մերոյ, այլ անդադար յանդգնոց բարբառոյ փրփրեալ կուտակեալ, և մեղապարտոյն ոռոտալով, դա-դանութար գոչելով առհասարակ դողացուցանէր զանկզ-րական իշխանութիւնն, որպէս թէ փլեալ տարածանիցի համատարած ամենայն 'ի վերայ լերանց, խոյոց և ձո-րոց՝ ապականել մանկանայն զբնութիւն դաշտացն փո-փոխութեան:

Մռնչելով բարբառ արձակեալ՝ ասէ. «Երդուեալ է իմ յարեգակն, 'ի մեծն աստուած, — որ ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբն կենդանանէ զամենայն գոյացեալսն, — եթէ ոչ վաղի-ւն առաւօտն, ընդ երեւումն պանծալոյն, ընդ իս զբե-ղեցանէիր ծունր նմա ոչ կրկնեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղու-

Թինս չարչարանացն 'ի վերայ անձանց, մինչեւ ակամայ կատարիցէք զկամ 'ն Հրամանաց նոցա»:

Իսկ Հաւատացեալքն Հաստատեալք 'ի Քրիստոս՝ ոչ 'ի սաստկանալեաց ձմերայնոյն Հովանոյն, եւ ոչ 'ի սաստոյ խորշակին ջեռանելին, եւ ոչ յաՀագին ձայնէն սարսէին, եւ ոչ 'ի սպառնալեաց տանջանացն զանգիտէին. այլ 'ի վեր Համբարձեալք զզօրութիւնն Քրիստոսի յօգնութիւն ելեալ տեսանէին. եւ զուարթացեալ դիմօք եւ Համեստ բանիւք յառաջ մատուցեալ՝ այսպէս պատասխանի թագաւորին.

«Խնդրեմք 'ի քէն, արքայ քաջ, ունկն դիր սակաւ բանից մերոց, եւ քաղցրութեամբ լուիցես զոր ասելոց եմք:

«Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ զժամանակն Շապհոյ արքայից արքայի, որ էր Հայր Հաւուն քո Յազկերտի. եւ ետ նմա Աստուած զերկիրն Հայոց 'ի ծառայութիւն նմին օրինօք, որով եւ մեք իսկ վարիմք այժմ, եւ Հարքն մեր եւ Հաւք Հարցն մերոց կային նմա 'ի ծառայութեան վաստակս, եւ որով կատարէին զամենայն Հրաման բանի նորա; եւ բազում անգամ 'ի նմանէ մեծապարգեւք ելանէին: Եւ յայնց ժամանակաց մինչեւ 'ի քո Հայրենի աթոռդ՝ եւ մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք. բայց թերեւս քեզ լաւագոյն քան զառաջինսն»:

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն արութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցն ըստ զինուորութեան կարգինակ զմոսից եւ զանձից, եւ որ այլ եւս էին Հարկ աշխարՀին, բազմապատիկ քան առ Հարսն նորա երեւելի յարգանս:

«Դա է 'ի սուրբ եկեղեցւոջն, որ էր սպաս 'ի Քրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց 'ի սկզբանէ, եւ զու

ընդ Հարկաւ եղիր · և մեք առ սէր քոյոյ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ : Արդ վասն է՞ր յուզեալ իցէ ցասումն այս 'ի վերայ մեր · տուր դու մեզ զպատճառս մեռանուն · եթէ օրէ՛նքն մեր պատճառք իցեն անվաստակ լինելոյ տանջի քո»:

Իսկ չարադեւն լի ամենայն նենգութեամբ՝ գերեալ 'ի մի կողմ դարձուցեալ՝ ասէ · «Վնաս համարիմ ընդու-նել 'ի գանձ արքունի զհարկս աշխարհին ձերոյ, և ան-օգուտ զքաջութիւն արութեան ձերոյ · քանզի ազխատ-բար մոլորեալ էք 'ի ճշմարիտ օրինացս մերոց, և զաս-տուածս անարգէք և զկրակ սպանանէք և զջուրս պղծէք, և զմեռեալս 'ի հող թաղելով զերկիր ապականէք, և զբրաար չառնելով ոյժ տայք Հարամանոյ · և որ մեծ քան զամենայն՝ զի հանապազ 'ի կանայս ոչ մերձենայք · և մեծամեծս լինի դիւաց խնդութիւն, չխառնելով ձեր և չպահելով զամենայն կարգս մոգաց : Տեսանեմ զձեզ իբ-րև զխաշինս ցրուեալս և վայրատեալս յանապատի, և յոյժ զեղջ է մտաց իմոց՝ եթէ զուցէ աստուածքն բարկա-ցեալ վասն ձեր՝ 'ի մի՛նչ վրէժս առնուցուն : Այլ դուք եթէ կամիք կեալ և կեցուցանել զանձինս ձեր, և մե-ծարանօք անդրէն յուղարկիլ, զոր ասացի՝ վաղիւ վաղ-վաղակի կատարեցէք»:

Յայնժամ երանելի նախարարքն առհասարակ զձայնս իւրեանց բարձին և ասեն յանդիման ամենեցուն · «Մի՛ դու, արքայ, և մի՛ դոյն այլ ոք առ մեզ ասէր · քանզի ոչ է եկեղեցի շինուած մարդոյ, և ոչ տաճար արեգա-կան, որպէս դուք այլ ընդ այլս կարծէք՝ եթէ աստուած իցէ · ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ և կենդանի չէ : Այլ եկեղեցիք ոչ են պարգեւք թագաւորաց, և ոչ ար-

ուեստ ճարտարութեանց, և ոչ գիւտք իմաստից, և ոչ ուար քաջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր խորհրդութիւնք գիտաց. նա և բնաւ իսկ ամենեւին զինչ և ստացեն յերկրաւորացն, կամ 'ի վէճից կամ 'ի վաստակաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի 'ի նոցանէ ոչ գոյր: Այլ շնորհք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ումեք 'ի մարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բանաւոր ազգաց, որք վիճակեալք են 'ի բնակութիւն 'ի ներքոյ արեգական: Հիմունք նորա եդեալ են 'ի վերայ հաստատուն վիմի. ոչ ներքինք շարժել կարեն, և ոչ վերինք դրդուեցուցանել: Եւ զոր երկինք և երկիր ոչ դողացուցանէ՝ մի որ 'ի մարդկանէ խըրոխտասցի յաղթել նմա: Հապա, որով օրինակաւ զինչ կամիս առնել՝ կատարեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ամենայն մեքենայս հարուածոցն տանջանաց զոր ածանիցես. ոչ միայն 'ի չարչարել՝ այլ և 'ի մեռանել: Եւ եթէ դարձեալ եւս զնոյն բանս հարցանես՝ 'ի միոջէ միոջէ լուիցես առաւել քան զզոյն պատասխանի»:

Յայնժամ դառնացեալ քան զլեղի թագաւորն՝ փըլուզանէր անդէն 'ի փորին զծով կամաւոր մաղձոյն իւրոյ, և ընդ քիթս և ընդ բերանն առհասարակ զլուշի հերմախանն ելանէր, իբրեւ 'ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ: Եւ առ չհանդուրժել սրտին իւրոյ՝ կատարէր զզօրութիւնս մարմնոյն, և ծակոտէր զբազմամթեր ամէն խորհրդոցն, ցրուէր և վատնէր զամենայն խորհուածնենդութեան: Եւ զոր ոչ երբէք կամէր իւրոց սիրելեացն յայտնել՝ ակամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և դնէր զամենայն կարգաւ:

Երեքկնէր և չորեքկնէր զանուն երդուեալ յարեգակն, և ասէր այսպէս. «Ոչ կարէք ուրբեկել զանխափ ամուրս

բիւ, և ոչ որում ցանկացեալ էք՝ վաղվաղակի տամ գը-
տանել ձեզ. այլ զամենեսեան զձեզ և որ ՚ի դղեկս են՝
չարաչար կապանօք ՚ի Սագաստան տամ անցուցանել ընդ
անձնապարհ տեղիս, որ և բազումք ՚ի ձէնջ ՚ի խորշակէ
յերթալն սատակեսցին, և մնացեալքն անկցին ՚ի բերդս
ամուրս և ՚ի բանդս անելս։ Եւ ՚ի ձեր աշխարհն տա-
րեցից զօրս անթիւս հանդերձ փղօք, և կնիս և զորդիս
՚ի Խուժաստան տամ խաղացուցանել. և զեկեղեցիս, և
զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից և յա-
ւերականութիւն դարձուցից. և եթէ ոք ընդդէմ դարձեալ
դիցի՝ կոխան եղեալ զազանաց անողորմ մեռանիցի։ Եւ
զամենայն ասացեալս արարից և կատարեցից առ մնա-
ցորդս աշխարհին»։

Եւ վաղվաղակի հրամայէր դպրատուական նախարարսն
հանել մեծաւ անարգանօք յերեսաց իւրոց. և զգուշու-
թեամբ հրաման տուեալ դահճապետին՝ առանց կապա-
նաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն զատանեալ
անդրէն դառնայր անխիթար տրտմութեամբ՝ յօթևանն
ագանէր։

Իսկ հաստատեալքն ճշմարտութեամբ ՚ի Քրիստոս՝
ոչ ինչ երկմտութեամբ թերահաւատէին յառաջին խրա-
տուէ սուրբ վարդապետացն իւրեանց. այլ առաւել խըն-
դրէին հնարս իրացն, թէ որպէս զանձինս և զսիրելիս
հանցեն ՚ի մեծ նեղութենէն։ Եւ բազում անգամ հա-
նալով, և մեծամեծացն որ օգնականք էին նոցա ՚ի Դրանն
արքունի՝ խոստմունս մեծամեծս առաջի դնէին առ ՚ի
յոյս կարասւոյ, և ոչ սակաւ գանձս առ ժամայն ծախէ-
ին նոցա։

Եւ իբրև յամենայն կողմանց էին փակեցաւ անել ար-

դեմս նոցա, յայնժամ զխորհուրդն Աբրահամու 'ի մէջ առեալ՝ աղաղակէին և ասէին 'ի միասին խմբեանց. «Ամենեցուն մեր նուիրեալ և եդեալ զեզերս և զորդիս և զամենայն սիրելիս ընդ կապանօք իբրև զՍահակ 'ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս մեր, և մի տար զեկեղեցի քո յայլոյն կառավարաց անօրէն իշխանին այսորիկ»:

Մի ոմն ներքինի 'ի խորհրդակցացն արքունի 'ի ծածուկ ունէր զանձուկ սէրն 'ի Քրիստոս,— քանզի մկրտեալ իսկ էր յառաջագոյն կենդանի—. և մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վշտացելոցն: Եւ իբրև տեսանէր ճշմարտիւ, եթէ զոր բազում ազատացն թագաւորն չարիս՝ զամենայն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց 'ի նոցանէ խրատ ետ և ասաց եւս հնարից, զի առ անդամ մի 'ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուսցեն:

Եւ մինչդեռ զունդ կազմէին՝ որ զնոսա չկօթակ արասցեն յանդարձ սատարութիւն,—որպէս զբազում նախարարսն 'ի Վրաց աշխարհէն արարին—, 'ի նմին ժամանակի զունկան հասանէր 'ի կողմանցն Քուշանաց՝ եթէ զունդ հասու 'ի թշնամեացն, որ եկին աւերեցին զգաւառս բազումս արքունի: Եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից: Եւ անօրէնն ձեռակալ տագնապէր զայրուձին յառաջ արձակեալ, և ինքն փութայր առնուլ զհետ երթալ. և խոր խոցեալ 'ի խորհուրդս՝ ցրուէր զառաջին հաստատուն երդումն:

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տեսեալ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին միաբան. «Դու Տէր ամենայնի, որ գիտես զծածկեալս սրտից մարդկան, և յայտնի են ա-

ռաջի քո ամենայն աներևոյթք խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես զկայութիւն յերևելեաց. որպէս զի և գանգործս մեր տեսին աչք քո. արդ առաջի քո հեղումք զխնդրուածս մեր: Ընկալ, Տէր, զծածկութիւն աղօթից մերոց, և կատարեա զմեզ 'ի հաճոյս պատուիրանաց քոց, զի ամաչեսցէ չարն որ խրոխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին: Շարժեա, Տէր, զկամակոր խորհուրդս նենգաւորին, և խափանեա զկամս ամբարշտութեան նորա, և դարձո զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոյն անդրէն 'ի սուրբ եկեղեցին. զի մի յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաչար 'ի թշնամեաց»:

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ եդեալ միաբանութեամբ ընդ Վասակայ, զի հաստատուն կայցեն ընդ առաջին խորհրդոյն, պատրաստ 'ի ներքս յղէին զնոյն խրատտուն իւրեանց, իբր թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա:

Զայն իբրև լուաւ թագաւորն՝ յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զկին հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայիցն Վասակայ, զի ահա մատուցանեն երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա գոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն:

Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն՝ եթէ անստուեր լոյսն արեգականն արդարութեան սպառէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղծեալ ապականէին ամենայն խեղաթիւր կամք նորա: Եւ կուրացեալ 'ի ճշմարտին յայտնութենէ՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն որով վրիպեցաւ: Հեղլիր արկանէր առաջի նոցա զպարգևս երկրաւորս, և վերստին ամենեցուն ըդ-

պատիւս և զպաշտօն նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երեւելի առնելով ընդ ամենայն ախոյեանական իշխանութիւնն: Եւ նորա առատութեամբ պարգեւս և աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս և բարեկամս կարգայր զնոսա, և առ հպարտ յանդգնութեան նոցին կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակեսցի ճշմարտութիւնն ընդ սուտութեանն:

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուձի գումարէր ընդ նոսա, և 'ի մօտոյն ոչ սակաւս, աւելի քան զեօթն հարեւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մօգպետ կացուցանէր 'ի վերայ նոցա: Խոստանէր և աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ են 'ի պատերազմս դարձեալ գայցեն խաղաղութեամբ, ձեր արարեալ և կատարեալ իցէ զամենայն բան կամաց իմոց: Եւ այսպէս հրով և պատուով առաքէր նոցա զերկրպագութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց: Եւ ինքն աւետիս խնդալից առաքէր յարքունական բազումս, դպիրս և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս դիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ:

Իսկ խորհրդականքն այնուհետև յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային գարանաց՝ իբրև լինէին վաղվաղակի զհրամանն կատարել. ձայն արարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ գնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չև հասեալ էին 'ի մեծ յաշխարհն Հայոց, փոյթ ընկենուլին և վիճակս արկանէին, թէ որ լեզուորում դառն հասցէ յաշակերտութիւն: Զի առ հասարակ հրաման առեալ էր յարքունուստ, որպէս Հայոց աշխարհին՝ նոյնպէս և Վրաց և Աղուանից և Լփնաց,

Աղձնեաց և Կորդուաց և Ծոփէից և Դարան և որ այլ ևս ուրեք ուրեք 'ի ծածուկ յիշխանութեանն Պարսից ու-նէին զքրիստոնէութիւն :

Եւ անզգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն . և իբրև զգեստ այնուհետև առ միմեանս հատանէին : Եւ լինէր գունդ զօրաց բազ-մաց , և չարաւէրն սատանայ իբրև զօրավար 'ի մէջ նոցա երևէր , և անզգաստ յորդորելով զամենեսեան ձեռնեալ փութացուցանէր : Այն ծղեալ զժամանակն՝ զամիսն վե-ցերորդ , տաղաւարէին և տօնէին արքունի հրամանաւ :

«Մինչև 'ի նաւասարդէ նաւասարդ , ասէ , յամենայն տեղիս՝ որ էցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի , բարձցին կարգք եկեղեցւոյ , փակեսցին և կնքեսցին դը-րունք սուրբ տաճարացն , գրով համարով ազգին նուի-րեալ սպասքն յարքունիս , լռեսցեն ձայնք սաղմոսացն և դադարեսցեն ընթերցուածք անուս մարգարէիցն : Քա-հանայք մի իշխեսցեն 'ի տունս իւրեանց ուսուցանել զժողովուրդս , և հաւատացեալքն 'ի Քրիստոս՝ արք և կանայք , որ ընդունեալ են զերկրպագութիւն մեհենաց , փա-խեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց ,

«Դարձեալ և կանայք նախարարացն էայցին զուսումն վարդապետութեան մոգացն : Ուստերք և դստերք ազա-տաց և շինականաց՝ կրթեսցին 'ի հրապարակս նոցուն մոգաց : Կարճեսցին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնու-թեան զոր ունէին 'ի նախնեաց ըստ կարգի քրիստոնէու-թեան . այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս արասցեն . զի աճեսցեն բազմասցին ազգք Հայոց : Դըս-տերք հարանց լինիցին ; և քորք՝ եղբարց . մարք մի խը-ցեն յորդւոց , այլ և թոռունք ելցեն յանկողինս հաւուց :

«Պատրուճակք մի՛ մնացին անյաղ, եթէ յօդեաց իցէ և եթէ յայծեաց և եթէ յարջառաց և եթէ ՚ի հաւուց և եթէ ՚ի խոզաց ։ Հայրք առանց փանաքի մի՛ ղանդցին․ Ծիրտք և քակորք ՚ի կրակ մի՛ եկեսցեն․ Ձեռք առանց կովմիզոյ մի՛ լուասցին․ ճնճղուկք և աղուէսք և նապաստակք մի՛ մնասցին ։ Օձք և մողէսք, գորտք և մրջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բաղմածնիք են՝ մի՛ կացցեն․ այլ վաղ թուով համարով ՚ի մէջ բերցին ըստ աբբունի չափուն ։ Իսկ որ այլ ևս ինչ սպասք իցեն, կամ զ․հից կամ սպանդից, ըստ առնական կարգին՝ տարեւոր թուականին, և ըստ կաղձաթիւ մոխրաչափ կարգին ։

«Զայս ամենայն որ ասացաք՝ առ ժամանակ մի մինչև ՚ի գլուխ տարւոյ կատարեսցեն ամենեքեան․ և զայլն ամենայն առ յապա պատրաստեսցեն» ։

Իսկ զայս ամենայն հրաման պատուիրանաց առեալ մոգացն և մոգպետաց, զոհ և զգիշեր փութային հաստանել յաշխարհն Հայոց․ և առ յոյժ խնդութեանն ոչ երբէք յագէին երկրպագութեամբ ճանապարհին ։

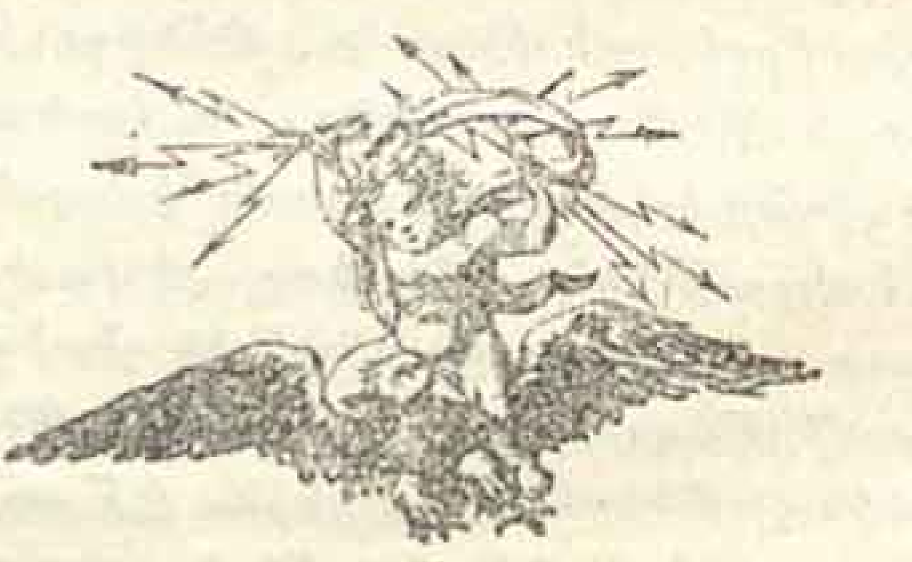

ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՎԱՍՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԻՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

ԹԷՊԷՏ և ոչ իցեմք բաւական ասել զամենայն չարիսն որ անցին անդէն 'ի կարաւանին ընդ գունդն Հայոց, սակայն և ոչ լռել կամիմք ծածկելով զվիշտս նեղութեանն. այլ սակաւուք փոքր 'ի շատէ, զի ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ որք զառաձայլէս զմեզն ողբային. զի և դու խորև լուիցես՝ ոչ սակաւ արտասուս հեղուցուս 'ի վերայ ազգին թշուառութեան։

Զի աչօք անդէն 'ի մեծ բանակին Պարսից՝ յազգաց ազգաց որք էին հաւատացեալ 'ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի, իբրև տեսին զչար յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան 'ի միտս իւրեանց, և կործանեցան անկան 'ի վերայ գլխոց իւրեանց։ Բազումք 'ի նոցանէ թաղծեալ 'ի սուգ ծանրութեան, հարեալ յոյժ և դառնացեալ յարտասուս, եկին և յանդիմանեցին զնախարարեանն, և յոյժ զարովեցին զուխտ քահանայութեանն։

Զզուէին զամենեսեան և ասէին. Զի՞ առնիցէք զսուրբ կտակարանս, և կամ յո՞ տանիցէք զսպաս տէրունեան սեղանոյն. մոռանայցէ՞ք արդեօք զհոգևոր օրհնութիւնսդ,

և կամ լռեալ դադարիցէ՞ք 'ի մարգարէական ձայնիցդ ։ Նախուցէք զաչս յընթերցուածոց , և խցէք զականջս 'ի լսելոյ․ միթէ զմտացդ անմոռացութիւն ո՞չ յիշիցէք ։ Զի՞նչ առնիցէք զպատուիրեալն 'ի Տեառնէ․ «Որ ուրասցի զիս առաջի մարդկան՝ ուրացող եղէց և ես առաջի Հօր իմոյ որ յերկինս է , և հրեշտակաց սրբոց»

«Վարդապետք էիք առաքելական քարոզութեանցն , արդ աշակե՞րտք լինիցիք մոլար խաբէութեանն ։ Ուսուցիչք էիք ճշմարտութեանն , արդ ուսուցանիցէ՞ք զպատիր խաբէութիւն մոգաց ։ Քարոզք էիք արարչական զօրութեանն , արդ զտարերս աստուածս խոստովանիցիք ։ Ցանդիմանիչք էիք ստութեան , արդ և քան զսուտն ստագոյնք լինիցիք ։ Ի հուր և 'ի հոգի էիք մկրտեալք , արդ 'ի մոխիր և յաճիւն թաթաւիցիք․ կենդանի մարմնով և անմահ արեամբ էիք սնեալ , արդ 'ի ճենճե՞ր զոհից և 'ի շարաւս աղտեղիս մրճոտիցիք ։ Տաճար էիք Հոգւոյն սրբոյ , արդ զոհարան դիւա՞ց լինիցիք․ քրիստոսազգեցք էիք 'ի մանկութենէ , արդ մերկացեալք 'ի փառացն՝ դիւարար արեգակա՞ն կարաւիցէք ։

«Ժառանգ էիք արքայութեանն , արդ անձամբ զանձինս արարէք ժառանգ գեհենին ։ Նոցա է պատրաստեալ հուրն անշէջ , ընդէ՞ր դուք ընդ նոսա այրեցեալ տոչորիցիք , Նոցա պարարի որդն անմահ , իսկ արդ դո՞ւք պարարիցէք զմարմինս ձեր նմա 'ի կերակուր․ խաւարն արտաքին նոցա թանձրացեալ պահի , դուք լուսազգեստք ընդէ՞ր յուղարկեցայք ընդ նոսա 'ի նոյն խաւար ։ Նոցա էր փորեալ զխորխորատն , դուք ընդէ՞ր լցէք յառաջագոյն․ Նոքա 'ի մանկնջուց հետէ էին խոր կուրացեալք , դուք զի՞արդ զկնի կուրացն կուրացարուք ։ Ո՞րք ուսանիցիք զբազմաթիւ ա-

նուանս աստուածոցն նոցա, այն որ չէք ուրեք 'ի միջի և ոչ մի: Թեթեւացեալք 'ի ծանր բեռանց՝ անձամբ անձին առէք զբեռն ծառայութեան. ազատեալք 'ի մանկութենէ՝ չարաչար մտէք յանազատելի ծառայութիւնն:

«Եթէ գիտէիք և երևէր ձեզ յայտնի, սուգ առնի՛ն երկինք 'ի վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս 'ի ներքոյ ոտից ձերոց: Հրեշտակք 'ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և 'ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցասուցեալք: Ողորմի՛մ ողորմիմ սիրելեաց ձերոց, և բազում անգամ ողորմիմ անձանց ձերոց: Զի եթէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ 'ի ծառայութենէ, և դուք անձամբ զանձինս ոյլում 'ի ծառայութիւն արկանէիք, 'ի մեծ բարկութիւն բերէիք զառաջին տէրն ձեր: Իսկ արդ զի՞նչ առնիցէք զաստուածաստատ հրամանն. «Ես եմ Աստուած, և չիք այլ որ բաց յինէն, և ոչ զկնի իմ այլ որ լիցի Աստուած. Աստուած նախանձոտ եմ ես, հատուցանեմ զմեղս հարց յորդիս, մինչև յեւթն դար»: Իսկ եթէ որդիքն արդարք վասն հարցն մեղաց ընդունին զպատուհասն, իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ մեղիցեն, ո՞չ ահա միանգամայն զանձանց և զհարց տայցեն 'ի միասին:

«Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ աշխարհի. յորժամ առնի վտանգ հասանէր՝ առ ձեզ յանդորր եղանէաք. արդ մեծ ամուրդ այդ հինն 'ի վեր տապալեցաւ: Դուք էիք մեր պարծանս առ թշնամին ճշմարտութեան, արդ դուք էք մեր նախատինք առ նոյն թշնամիս: Ցայժմ վասն ձերոյ ճշմարիտ հաւատոյն և 'ի մեզ փոքր 'ի շատէ խնայէին. և արդ 'ի պատճառս ձեր և զմեզ անողորմ դատին: Ոչ միայն զանձա՛նց դատաստան տալոց էք առաջի ահեղ ատենին Աստուծոյ, այլ և բազմաց ամենեցուն՝ որ 'ի ձեր պատճառս և զնոսա եւս չարչարեսցեն»:

Ջայս և առաւել քան զայն խոռնցան ընդ մեծամեծս աւագանւոյն, և յաւելին չաւս 'ի վերայ չաւոց: Յայտնել և ցուցանել նոցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լսել և չառնել պատասխանի անհնար էր· հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յարտասուս հարկանէին: Ընդ նոսին դառնացեալ լսողք և տեսողք յանմխիթար սուգ լինէին ամենեքեան:

Յայնմ ժամանակի քահանայքն որ անդէն 'ի զօրուն էին, առ չժուժկալ սրտին քաջութեան՝ քաջեալ որոշեցան 'ի նախարարացն և յամենայն բազմութենէն· և զմի ոմն դեսպան ձիով առաքեցին փութապէս յաշխարհն Հայոց: Գոյժ 'ի բերան առեալ և զօձիս պատառեալ, հասեալ 'ի ժողովս եկեղեցւոյն, մեծապէս յարտասուս հարեալ, կայր և պատմէր զամենայն անցս չարչարանացն· այլ ոչ յայտնէր նոցա զծածկութիւն խորհրդոյն:

Յայնմ ժամանակի սփռեցան եպիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և առաքեցին զքորեպիսկոպոսս 'ի գեօղս և յագարակս և 'ի բազում ամուրս լեռնային գաւառացն: Դրդեցին ժողովեցին զբազմութիւն արանց և կանանց, շինականաց և ազատաց, զքահանայից և զմենակեցաց· խրատ եղին, պնդեցին և արարին զամենեսեան զինուորս Քրիստոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատեցաւ· «Ձեռն եղբօր հարազատի 'ի մերձաւոր իւր լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ· և մի խնայեսցէ հայր յորդի, և մի ակն առնուցու որդի հօր պատուոյն: Կին կռուեսցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձցի ընդդէմ տեառն իւրոյ: Օրէնք աստուածային կացցեն թա-

գաւառ 'ի վերայ ամենայնի , և 'ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժ դատապարտութեան » :

Եւ իբրև այս այսպէս հաստատեցաւ կազմեցաւ , երեւեցան ամենեքեան զինեալք և սաղաւարտեալք , սուր ընդ մէջ և վահան 'ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց , այլ և կանանց առնականաց :

Իսկ զաւրն Հայոց ամենայն օրհնականօքն հանդերձ և միգացն բազմութեամբ՝ յամսեանն չորրորդի եկին հասին յաշխարհն Հայոց , 'ի գիւղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն էր Անգղ : Բանակեցան , բոլորեցան , զետեղեցան , և յամենայն կողմանց անդր ժողովեցան , և էին անթիւ բազմութիւն :

Եւ եղեւ յետ աւուրց քսան և հնգից , մոգպետն ինքնին մոգօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ՝ քակել զդրունս եկեղեցւոյն յաւուր միաշաբաթուն· զփորձ առնուլ կամէր զառաջնորդութեան գործոյն : Իսկ սուրբն Ղեւոնդ երէց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն և բազում ուխտիւ 'ի տեղւոջ անդ պատրաստական դիպեցաւ , ոչ ետ թոյլ : Թէպէտ և ոչ էր տեղեկագոյն մնաց ամենեցուն նախարարացն , և ոչ զօրութեան ուժոյ մոգպետին , ոչ ինչ եկաց մնաց ամենայն եպիսկոպոսացն , և ոչ առ սակաւ մի համբեր անօրէն իշխանին թողացուցանել · այլ բազում աղմուկ աղաղակի զօրացն և մոգաց հասուցանէր : Քանզի վիրգս 'ի ձեռն առեալ՝ զկառափունս մոգացն և մոգպետին ջարդեցին , փախստական յիւրաքանչիւր վանս արկանէին , և ինքեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ յեկեղեցւոջն՝ զաւետարանական կանոնն կատարէին , մինչեւ յերեկոյն միաշաբաթին անդադար լինելով :

Եւ յետ այսր տագնապի խռովութեան՝ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց բազմութիւն արանց և կանանց 'ի տեղին հասանէին։ Եւ անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տարակուսին. ոմանք զգետ արտօսր արձակելով իբր յաղբերականց հոսէին յաչաց իւրեանց. այլք բարձրաճիչ աղաղակաւ՝ իբր այն թէ զերկինս դողացուցանէին՝ իսկ կէսքն խիզախելով և 'ի գէնս ընթանալով՝ զմահ քան զկեանս ընտրէին։ Իսկ ոմանք 'ի սուրբ ուխտէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարդային. և այլք ըղձանային զպատառումն երկրին՝ զի անձանց լիցի գերեզման։ Եւ այսպէս շատ տագնապի 'ի վերայ մոգպետին հասուցանէին։ Բազում անգամ աղաչէր զօգնականսն իւր, զի 'ի մահուանէ կարասցեն զնա ապրեցուցանել, և ողջանդամ անդէն յարքունիս հասուցանել։

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ սփոփէր զնոսա և ասէր. «Թող գրեմ և ցուցանեմ ձեր թագաւորին, զի 'ի բաց թողացուցանէ զայսպիսի իրաց առաջարկութիւն. զի եթէ և ինքեանք աստուածքն եկեսցեն յօգնութիւն, չէ հնար օրինացս մոգութեան 'ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն. որպէս զփորձ առի զմիաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ։ Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մեզ, ոչ ինչ խնայէին սուրս 'ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զպարտաքինս, այլ և զեղբարս և զորդիս և զամենայն մերձաւորս իւրեանց, նա և ոչ զանձինս իւրեանց։ Մարդք որ ոչ 'ի կապանաց զանգիտեն, և ոչ 'ի տանջանաց երկնչին, և ոչ 'ի ստացուածոց պատկառին, և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս՝ զմահ քան զկեանս ընտրեն, ո՞վ է որ կայցէ նոցա դիմակաց լինել։

« Լուեալ իսկ իմ էր 'ի նախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապհոյ արքայից արքայի, իբրեւ սկսաւ ուսումնդ-այդ աճել և բազմանալ և լինել զամենայն երկիրն Պարսից, և նա անդր յարեւելս հասանել, որ վարդապետեալն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զԹագաւորն, զի մի ընաւ ամենեւին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն. եւ հրաման տուեալ զի լռեալ դադարեսցէ քրիստոնէութիւն: Իբր որչափ նա կամեցաւ արգելուլ, եւս քան զեւս աճեցին և բազմացան, և հասին մինչեւ յաշխարհն Քուշանաց, և անտի 'ի հարաւակողմն մինչեւ 'ի Հնդիկս տարածեցաւ:

« Իբր այնպէս անխռովեալ և համարձակք էին յաշխարհին Պարսից, մինչեւ յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին՝ որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զԹագաւորաբնակ արքունեօք: Շինէին և վկայարանս իմն անուանեալս, և զնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, և յամենայն տեղիս՝ յայլապատս և յանապատս միայնանոցս շինէին: Իբր իբրեւ ոչ ինչ երեւէր յայտնի օգնութիւն ուսուէր, աճելով աճէին և բազմանալով բազմանային, և մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային: Զպատճառս հարստութեան մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այսչափ ինչ ճշգրտիւ իմանամք՝ զի տիեզերք ամենայն զկնի ուսմանցն նոցա գնային:

« Թէպէտ և արկ 'ի նոսա Թագաւորն զձեռն իւր խըստութեամբ, և զբազումս կալաւ և չարչարեաց 'ի նոցանէ, և զեւս բազումս մահուամբ սատակեաց, դառնացաւ և ձանձրացաւ յանձն իւր, և զնոսա ոչ կարաց նուազեցուցանել 'ի բազմութենէն: Դարձեալ Թէպէտ փակեաց և կնքեաց զդրունս եկեղեցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պարսից, նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին, և յա-

մենայն տեղւոջ զիւրեանց օրէնսն կատարէին։ Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայարանս համարէին, և լաւագոյն զշինուածս մարդկեղէնս քան զհողեղէնսն հաշուէին։ Սուրբ ապանողացն ըմթեցան, և նոցա պարանոցքն ոչ ճանճրացան՝ տուարածուք ատացուածոց նոցա աշխատեցան, և տարին օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ։ Սրամտեալ էր Թագաւորն, և յոյժ դառնացեալ դահիճքն բարկութեան. իսկ նոքա արթունք և զուարթունք, և ընդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, և սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց։

« Իբրև ետես Թագաւորն եթէ զառոչ տուեալ զիմացին 'ի մահ իբրև խաշինք սուրբք յայն երկնաւոր, արգել և կարճեաց 'ի նոցանէ զհարուածս տանջանացն. և հրաման ետ մոգաց և մոգպետացն, զի մի ամենեին որ խռովեսցէ զնոսա, այլ հաստատեալ կացցեն աներկիւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուսմունս, մոգն և զանդիկն և հրեայն և քրիստոնեայն, և որ այլ բազում կեշտք են 'ի կողմանս կողմանս աշխարհին Պարսից։ Եւ ապա առ երկիրն զխաղաղութիւն հաստատութեամբ, և լռեալ դադարեցին ամենայն խռովութիւնք յուզմանց։ Քանզի ընդ մերոյ աշխարհին շարժման՝ և արևմուտք եւս մեծապէս շարժեցան, և ամենայն տանջատան ընդ նոսին խռովեցան։

« Զայն ասա 'ի լսելյ գիտեմք. բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի, թուի ինձ՝ թէ մեծագոյն եւս լինի քան զառաջինն։ Որդ զու որ մարդպանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ փոյթ յանձին ունել, գրել և ցուցանել յարքունիս զմարդանութիւն բռնութեանս, որպէս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի։ Եւ եթէ չէր մեր տնապարեալ և 'ի փախուստ դարձեալ,

մնում 'ի մէնջ ոչ տայյին տալրել: Նա եթէ անդէն մարգիկ այդպէս բանացան, եթէ յանկարծ դիմուցես եւ ընդ խնդրանս միաբանեցուցանեն, ո՛ կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուգն յարձակմանց:

« Նա ահա անտեղեակ էի անգամ ուխտի եկեղեցւոյդ 'ի մեծանց. զի այլ է զոր լսէ մարդ, եւ այլ է զոր տեսանէ հաստատուն խորովք աչօք: Դու որ 'ի մանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, եւ ճշմարտեալ գիտէիր ըզայնդութիւն մարդկանդ, եթէ տուանց բազում արիւն հեղլոյ դորա մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէ՞ր ոչ զայդ ամենայն հաւատաւ յանդիման չառացեր թագաւորին: Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, եւ զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարզպանութեամբ. ընդէ՞ր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր՝ եւ ես գիտէի. զայս ոչ իմաստութեամբ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ եւ դու 'ի նոցա բանի ես, եւ քոյով խորհրդով անցուցին զայս անցս ընդ իս եւ ընդ զօրս:

« Արդ եթէ այդ այդպէս է, եւ քեզ կամք չէ ունել զմտութիւն, մի՛ ինչ պատկառեր դու երկիւղիւ յարքայէ. ես գրեմ եւ ցուցանեմ 'ի դուռն մովպետան մովպետի եւ դերանդարձապետի եւ մեծ հազարապետին, զի ածցեն զարքայ 'ի հաւանութիւն, որպէս զի 'ի բաց թողացուսցէ բուռ առաջին հրամանին, եւ 'ի կամս մարդկան ապաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդելցին ընդ օրէնս մոգութեան. զի ոչ կալցին՝ սիրով երեւեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Քանզի մարդ է աշխարհս, դուցէ յորժամ մեռս ինչ նոցա անիցեն, եւ ինքեանք ցրուեալ փախիցեն յօտարութիւն: Իսկ յորժամ աշ-

խարհս թափուր լինիցի 'ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ գլխոյդ մեծապէս վնաս հասանէ յարքունուստ։

« Եւ պատասխանի մարզպանն մոգպետին, և ասէ. « Ամենայն բանք խրատուդ զոր ասացեր՝ ճշմարիտ են, բայց զառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացաք այժմ։ Բայց դու արդ զոր ասեմն արա, և բարւոք թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր և զխորհուրդս քո արգել 'ի բազմաց. բայց առանց՝ որոց ես ասեմ՝ նոցա յայտնեա, մինչև ես ինձ այժմ ժողովեցից զօր 'ի թիկունս անձին, և զուխտ եկեղեցւոյ թերևս կարացից երկփեղկել։ Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, գիտեմ՝ թէ և զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել։

« Եւ անդէն հրոս հանեալ 'ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր զունդն սատարացոյց 'ի թիկունս օգնականութեան մոգաց և մոգպետին։ Եւ ապա սկսաւ ասել. « Աղէ դու անգամ մի հրովարտակ 'ի դուռն տուր վասն այրուձիոյն որ յԱղուանսն է տասն հազար, զի 'ի ձմեռոց 'ի Հայս եկեսցեն. և յորժամ զնոսա 'ի ձեռին ունիցիմք՝ չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրամանն արքունի»։

Պատասխանի ետ մոգպետն և ասէ ցմարզպանն, « Այդ խորհուրդ զարմանալի իմոց բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեցուք ընդ աշխարհիս, աշխարհս 'ի բաց քանդի, և մեք 'ի պատուհասէ չապրիմք, անձանց վնաս, և արքունի մեծապէս զեան»։

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենևին ունկն դնել նմա մարզպանն, զի սրտի մտօք կալեալ էր զպարսկական օրէնսն։ Սկսաւ այնուհետև պատրել զոմանս կարասեաւ և զոմանս ողոքական բանիւք. զռամիկն ամենայն՝ ահեղ բանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր։ Համապազորդ առ․

տացոյց զաճձկան տաճարին, և յերկարէր զնուաղան ու-րախութեան, մաշելով զերկայնութիւն գիշերացն յերգս արբեցութեան և ՚ի կաքաւս լկտութեան. քաղցրացու-ցանէր ունկանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանո-սական. մեծապէս զովութիւն մատուցանէր օրինաց Թա-գաւորին: Բերեալ էր և յարքունուստ բազմութիւն կա-րասւոյ, և միում միում կաշառ գաղտ խեթէր ՚ի պատ-ճառս պարգեւի և պատուոյ. և բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր և յինքն արկանէր:

Իսկ զայս ամենայն իբրև տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, ևս քան զեւս յորդորեցան ՚ի նոյն միաբանութիւն. և հնարագէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս բաժանեցին ըզ-բանակն: Մանաւանդ իբրև հաստատեալ գիտացին ՚ի միտս իւրեանց՝ եթէ անօրէն իշխանն Արեաց զօրհասական վճիռ ՚ի յոգւոյն ընկալեալ էր, խորշեցան մերժեցան և ՚ի բաց փախեան ՚ի նմանէ:

Խորհուրդ արարեալ ՚ի գիշերի միում ամենայն ուխ-տին բազմութեամբ, կոչեցին և զպաշտպանեան զօրաց ՚ի խորհուրդն. հարցին և քննեցին և ՚ի վերայ հասին մը-տացն անշարժութեան, որոյ ոչ և առ սակաւ մի թե-րացեալ էր ՚ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ միաբան աղօթս արարեալ ՚ի վերայ նոցա, վերստին ընկալան զնա յա-ռաջինութիւն: Եւ նովաւ որոշեալ զբազումս ՚ի նոյն միա-բանութիւն՝ որք ոչ էին բակեալ յառաջին միաբանու-թենէն, եկին և ժողովեցան գունդ զօրաց բազմաց: Եւ-ևս առաւել հեռաւորն գաւառն ՚ի մեծացն և ՚ի մեծապե-տէն և յանօրինէն Վասակայ:

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոգ-պետին, մինչև չետ նմա իմանալ զելս իրացն: Սկսաւ

բաշխել մեզ 'ի տունս նախարարացն և մեծամեծ ռոճիկս կարգել, գոհել պատրուճակս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յաղանդոյ, և երկրպագանել արեգականն: Իբրև սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդգնեցան և եւս կանայք փշտիպանացն յաւուր կիւրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեցւոյն և սպասաւել զհանգերձս հաւատաւոր կանանցն:

Զայս գուժկան աղմկի իբրև լուան միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ 'ի վանս սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց:

Համբարձին զձայնս իւրեանց և ասեն. «Աղաչեմք զձեզ զամենեսեան սուրբ աւետարանաւս. եթէ ձերով խորհրդիւ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարզպանն և մոգպետն, նախ զմեր պարանոցս հատէք, և ապա յեկեղեցին ձեռնարկեցէք: Ապա թէ առանց ձեր կամաց նոքա զայն չարն գործեն, այսօր խնդրեսցի վրէժ այդ 'ի նոցանէ»:

Իսկ որք էին 'ի ներքս 'ի վանս սպարապետին՝ յոտն կացին, միաբան համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աստուած և ասեն. «Դու, Տէր, սրտագէտ ամենեցուն, ոչինչ պիտի քեզ վկայութիւն 'ի մարդկանէ, եթէ խոտորեալ իցեմք 'ի քէն սրտի մտօք, զայն դու ինքնին քաջ գիտես. այսօր իսկ դատեա զմեզ ընդ մեղաց մերոց: Ապա եթէ հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս, դու, Տէր, լեր մեր օգնական այսօր, և տուր զթշնամիս ճշմարտութեան 'ի ձեռս մեր, զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամաց քոց սրբոց»:

Զայս լուեալ ատացին, ամենեքեան զգլուխ զգետնի հարկանէին. և ողջունեցան յաւետարանէն և յեպիսկոպոսացն։

Իսկ մի ոմն 'ի նախարարացն որ անդր գլխեցաւ, էր 'ի նոցա խորհրդի, և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա 'ի մեծ վկայութիւնն. և անդէն առ ժամայն 'ի նոցունց 'ի տեղ-ւոջն քարկոծեցաւ, և ահ մեծ անկաւ 'ի վերայ ամենեցուն։

Յայնժամ ամենեքեան 'ի նախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչև ամենայն տեսողացն երկևմունքն դողային, որք առ ոչինչ համարեցան զպարգևս արքունի, և առ ոտն հարին զհրամանս ահագինս։ Ընթացան փաղփաղակի 'ի զէնս իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգիշերն ամենայն, և ընդ ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ 'ի բանակն արքունի։ Զգունդն առաջին յարևելից կուսէ, և զգունդն երկրորդ յարևմտից կողմանէ, և զգունդն երրորդ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի 'ի մէջ առեալ փակեցին զբազմութիւն բանակին. և զբազումս կոտորեցին, և զեւս բազմադիմս կապեցին զերևելի մարդիկ, և արկին 'ի բերդս ամուրս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ։ Եւ զառ և զաւար բանակին 'ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի.

Իսկ զմարզպանն ձերբակալ արարեալ, և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին, զղջանայր զառաջին քակումն 'ի նոցանէ։ Ընկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկոպոսացն, և աղաչէր խաղապատելով՝ զի մի մերժեալ ընկեսցի առ 'ի նոցանէ։ Դրկնէր և երեքկնէր զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն 'ի սուրբ աւետարանն, գրէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն. և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ

խնդրեսցէ վրէժխնդրութիւնն, և մի՛ նոքա մարդկաբար ատտակեսցեն զնա։

Իսկ նորա թէպէտ և հաստատեալ գիտէին զնենգութիւն կեղծաւորութեանն նորա, և եթէ խաբէութեամբ դառնայ անդրէն 'ի հին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել 'ի նա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին թողին 'ի դատապարտութիւն։

Իսկ որք եկեալ էի՛ն յաւարի առնուլ զսուրբ գանձս եկեղեցւոյն, ակամայ եդին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զօրացն. և եղծեալ ապաշխարեցաւ հրամանն թագաւորին։ Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին գոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. « Պատրաստ եմք 'ի հալածանս և 'ի մահ և յամենայն նեղութիւնս և 'ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցւոյ, զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ փառաւորեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք 'ի մի յոյս հաւատոյն միութեամբ 'ի Քրիստոս Յիսուս, ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանօք և արեամբ նորոգել զանձինս։ Քանզի հայր մեր զսուրբ աւետարանն գիտեմք, և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ. մի՛ ոք չար անջրպետ 'ի մէջ անկեալ՝ զմեզ բաժանեսցէ 'ի սմանէ »։

Ոչ երբէք այնուհետև առաւել տէրն քան զծառայ, և ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ. և ոչ ոք քան զոք նուաղեալ 'ի քաջութենէ։ Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց և ամենայն միաբանելոց 'ի Քրիստոս։ Քանզի ահաւասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, և զմի ա-

գան զրահս հաւատոյ պատուիրանին Քրիստոսի · միով գօտեաւ ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք:

Ընկեցեալ կայր այնուհետև ոսկի, և ոչ ոք առնոյր իւր տանձինն արծաթ, և արհամարհեալ առանց ագահութեան, մնացեալ պատուական հանդերձք առ 'ի զարդս մեծարանաց: 'Նա՝ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին: Ցեսանէին զանձինս իւրեանց իբրև զմեռեալ զփակուղս, և զիւրաքանչիւր զերեզմանս ինքեանք փորէին, և կեանք իւրեանց 'ի մահ համարեալ էին, և մահք իւրեանց անշուշտ կեանք:

Բայց այս բարբառ ասէր ասէր ընթանայր · «Քաջութեամբ միայն մնացուք, զանուն և զոգիս եւեթ ժառանգեսցուք, զի կենդանի իցէ 'ի մեզ Քրիստոս, որում զիւրին է միւանգամ նորոգել զմեզ 'ի հողոյ և զամենայն զյառաջագոյն զննջեցեալսն, և հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց»:

Զայս և առաւել քան զայս խօսելով, և մխիթարելով զանձինս և զմիմեանս, դարձեալ միւանգամ զընտրեալսն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, և աղօթականքն անդադար լինէին յաղօթս իւրեանց, և պահողքն ճըգնէին 'ի պահս իւրեանց: Զայնք պաշտօնէիցն 'ի տուէ և 'ի գիշերի անհատ էին 'ի սուրբ սաղմոսն · ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուին դադարումն յամենայն ժամ · որպէս և մեկնիչքն 'ի մխիթարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն:

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան 'ի վերայ բերդիցն և աւանաց, զոր ունէին Պարսիկքն 'ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին · տապալէին քանդէին զբնակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ ա-

ւանօք իւրովք. և առնուին զանմատոյց ամուրսն, զԳառնի քաղաքն, զԱնին, զԱրտագերս, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդան և զԱրծնին, և զաւանս իւրեանց. զԽարձրաբուղն, զԽորանխան, զԾխանխան, զանկասկածելի Ողականն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զՎանն աւան, ընդ նմին և զաւանսն իւր. զԳըլեալն և զկապոյտն, զՍրատն և զՎատակաշատն:

Զամենեսին զայս իւրաքանչիւր գեղիւք և ագարակօք, զօրօք և զօրագլխօք 'ի նմին ամի առեալ տապալեցին, և 'ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս ընչիւք և ստացուածովք, հանդերձ պատուական զանձիւք և նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, և այրէին կիզուին զտունս պաշտօնարկլի և պաշտաման կրակի: Սրբէին զպղծութիւն կռապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկազմած ատրուշանացն, բերէին և դնէին 'ի սուրբ եկեղեցւոջն, և 'ի ձեռն սուրբ քահանայիցն նուիրէին 'ի սպաս տէրունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ անօտի պաշտամանցն զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սրբութեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս 'ի տեղւոջն կացուցանէին: Յուսով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երևէր իմն 'ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի 'ի զօրացն Հայոց, յարևելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱտրպատական աշխարհն, և 'ի տեղիս տեղիս բազում վնաս արարին' այրելով և աւերելով և քանդելով զբազում ատրուշանս:

Իսկ որ 'ի մեծ ամուրսն անկանէին՝ խաչանշան արարեալ՝ 'ի վերայ զօրուն յարձակէին. որ և երկու մեծամեծ բերդացն պարիսպքն առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ կործանեցան. մինչև ամենայն բնակչաց երկրին զահի հարեալ 'ի մեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք զկռապատունս այրէին. ուրանալով զօրէնս մոլութեանն՝ խոստովանէին 'ի սուրբ աւետարանն:

Եւ այլ մեծամեծ աչողութիւնք կատարէին 'ի ձեռն զօրականին. քանզի ուր ոչ էր անկարելութիւն եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշեսցէ՝ արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի վերայ նոցա, և ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և զարմանալիս: Այնպէս և աստեղք 'ի յերկինս երևէին յոյժ լուսաւորք պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն: Եւ ամենայն տղայք աշխարհին իբրև զարս պատերազմողս խիզախէին:

Եւ ահա յետ աւուրց բազմաց եկն եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տագնապաւ փութացուցանէր զզօրսն ասելով. «Գունդն Պարսից որ էր 'ի կողմանս աշխարհին Հոնաց՝ դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում են և այլ այրուձի որ 'ի դրանէ եկն: Եւ թող զայս ամենայն, այլ երեք հարիւր մոգ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանս, պատակեցին զաշխարհն, և զմանս ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեսեան և ասէին. «Եթէ կամօք յանձն առնուք զօրէնսն, պարգևս և պատիւս գտանէք 'ի նմանէ, և թողութիւն հարկացն յարքունուստ լիցի ձեզ. ապա թէ կամօք չառնէք, հրաման ունիմք 'ի գեօղս և 'ի քաղաքս շինել ատրուշանս, և զվա-

աշան կրակն 'ի ներքս դնել, և կացուցանել մոգս և մոգպետս օրէնսդիր ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ առամբակեալ որ ընդդէմ դարձցի, ինքն մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յարքունիս երթիցեն »:

Իսկ գունդն Հայոց իբրև լուաւ զայս գոյժ դառնութեան, ոչինչ թուլացեալ լքան 'ի քաջութենէն. այլ դարձեալ համագունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն դաժաբեր հրեշտակացն որ հասին առ նոսա: Եւ միաբան քաջալերս առեալ՝ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի պատիր խաբէութեամբ զնոսա կալցեն, զի խափանեսցին 'ի չար կամացն՝ չձեռնարկել 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ 'ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք եւս խնդրէին:

Յայնմ ժամանակի զի ոմն 'ի մեծ նախարարացն 'ի տոհմէն Գնունեաց՝ Ատոմ, ճեպով առաքեցին յերկիրն արևմտից ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արևելից, միանգամայն և պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն, — զոր զարծոյք կատարեցին՝ առ ոտն հարկանելով զհրամանն աչեղ, և մեծապէս առաւելու 'ի վերայ մոգացն հաստացանելով, — խնդրել 'ինքեանէ օգնականութիւն առաքութեան, և եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել 'ի ծառայութիւն:

Նա այս է պատճէն հրովարտակին զոր գրեցին առ Թէոդոս կայսր:

« ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս բազում եպիսկոպոսակցօք իւրովք և ամենայն զօրօք Հայոց, Վասակ մարզպան և Ներշապուհ Ռմբոսեան համհարզ Սպարապետաւ Վարդանաւ և ամենայն մեծամեծ նախարարօքն՝ առ մեծամեծ

Թէոդոս կայսր, բազմասցի ողջոյն մեր առ քեզ և ամե-նայն զօրաց քոց, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձե-րով տիրէք ծովու և ցամաքի, և չիք որ յերկրաւորաց՝ որ ձերում անարգել տէրութեանդ ընդդէմ դառնայցէ։

«Որպէս մեք իսկ ունիմք զանուն քրիստոսակրօնութեան զառաքինի նախնեացն ձերոց, ունելով զՆերսէհ՝ անցին և տիրեցին և Ասորւոց կողմանցն 'ի սահմանացն Նելայ մինչև 'ի կողմանս Գաղերոմէի, և ոչ որ զնոսա ստամբա-կեալ և ելանել ընդ ձեռն նոցա։

«Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ դաստակերտ մեծ և սիրելի զՀայոց աշխարհս անուանէին։ Վասն որոյ և նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր, որ 'ի տղայութեան փախուցեալ 'ի հայրասպան մարդախող-խող հօրեղբարցն իւրոց՝ ապրեալ մնաւ յերկիրն Յունաց, և 'ի ձէնջ թագաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհին, այն-պէս և զհաւատոյն որ 'ի Քրիստոս՝ ընկալեալ 'ի սուրբ ե-պիսկոպոսէն Հռովմայ, լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ. զոր և այժմ կամին 'ի մէնջ կորզել հանել խա-ւարասէր որդիքն աւելեաց։

«Եւ մեք 'ի ձեր քաջութիւն արութեանդ խիզախեալ, էր ինչ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրամանացն, և բա-զում այն է որ արդ առաջի պատրաստեալ եմք։ Ըն-տրեցաք զմահ աստուածպաշտութեամբ քան զկեանս ու-րացութեամբ. եթէ դուք ես 'ի ձեռն առջիք զմեզ, ահա կրկին կենաց դիպեցաք, և ոչ մի անգամ մահու։ Եւ ե-թէ սակաւիկ մի հեղգայք, գուցէ բազում և այլ աշխար-հաց հասանիցէ տալ բոցս սորա»։

Եւ իբրև յանդիման եղեն մեծի թագաւորին, և ըն-

թերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշխարհին և զյիշա-տակարանս նախնեացն, բազում մատեանք 'ի մէջ եկեալ ընթերցան՝ որ զնոյն ուխտ հաստատութեան 'ի ներքս գտանէին:

Եւ մինչդեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր զամենայն սինկղիտոսն, և հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղու-թեամբ, և հոգ տանէր մեծաւ յօժարութեամբ՝ զի մի եկեղեցիքն արևելից յափշտակեսցին յանօրէն հեթանո-սացն, 'ի նմին ժամանակի անդէն փաղփաղակի հասանէր վախճան կատարածի կենաց նորա, և կարի չար խափա-նումն լինէր գործոյն օգնականութեան:

Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս կայսր, և 'ի ձեռն վատթար արանց խրատուեցաւ իւրոց ծառայից Անատոլեայ՝ որ սպարապետն էր, և Փղորենտիոս աւորի, երկոքեան անարգք և վատթար արանց, միանգամայն և անաստուածք. 'ի նոցա բանս եկեալ թագաւորին, ոչ կա-մէր անսալ միաբան ուխտին Հայոց, որ ամենայն ուժով իւրեանց ընդդէմ կացեալ էին չարութեանն հեթանո-սաց: Իսկ անարիս այս լաւ համարէր պահել զուխտն հե-թանոսաց վասն մարմնական խաղաղութեան՝ քան պատե-րազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան: Վասն այ-սորիկ փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ թագաւորն Պարսից զնոյն Փղորենտիոսն, և եմուտ ընդ նմա յուխտ հաստատութեան՝ ձեռնթափ լինել 'ի զօրացն Հայոց զօ-րու և զինու և ամենայն օգնականութեամբ:

Եւ իբրև այսպէս հաստատեցաւ, և հատաւ օգնակա-նութիւն յուսոյ նոցա 'ի մարդկանէ, դարձեալ սուրբ ե-պիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրսն Հա-յոց: Թէպէտ և հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յեր-

կացունց թագաւորացն մարմնութիւն, ոչ ինչ վատասրտեալ դողացին, այլ ըստ առաջին ուխտին խնդայէին և ասէին. «Պատրաստ եմք 'ի սպանանել և 'ի մեռանել. դիւրին է Աստուծոյ սակաւուք զբազմաց գործ գործել, և անարգօք զմեծամեծ իրս կատարել»:

Թէպէտ և ոչ ունէին թագաւոր առաջնորդ, և ոչ արտաքուստ օգնական զօր յօտարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ և սուրբ վարդապետացն միաբանութեամբ համագունդ ամենայն նախարարքն զօրօքն իւրեանց յիբարանչիւք տանէ 'ի մի վայր դային հասանէին վաղվաղակի. բազում և այլ այրուձի՝ որ յաշխարհին տանէ անուն էր:

Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բաժանէին:

Զգունդն առաջին տային ցՆերշապուհ Ռմբոսեան, և գումարէին զնա սահմանային աշխարհին, մերձ 'ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին:

Եւ զգունդն երկրորդ տային 'ի ձեռս Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Վրաց 'ի վերայ մարզպանին Ճորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից:

Իսկ զգունդն երրորդ տային 'ի ձեռս Վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ 'ի բաց կացեալ էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ նենգին խորհրդոցն իւրոց:

Ընտրեաց և առ նա ընդ իւր՝ զորս գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա.

Զիշխանն Բագրատունեաց զօրօք իւրովք,
Զիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք,
Զիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք,
Զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք,

Զիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք,
Զիշխանն Դայեղենից զօրօք իւրովք,
Զիշխանն Ռերծայ զօրօքն իւրովք։

Եւ դայն բազում զօրս յարքունի տանէր ընդ ինքն, և զմեծամեծս նմանս յայլմէ տոհմէ։ Եւ խորամանկ խաբեութեամբ զարմանամաւ լինէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, 'ի պատճառս կեղծաւորութեան՝ եթէ ընդ ճաղուկ անդր անցանէ 'ի վերայ գնդին Պարսից՝ հալածականս առնել յաշխարհէն Աղուանից։

Իսկ նա յանկարծակի հաւաքեալ ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից. «Ահա առաջին քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց, և ընդ երիս կողմանս գունդս գունդս բաժանեցի։ Զգունդն առաջին հեռացուցի 'ի կողմանս Հերոյ և Զարեւանդայ. և զգունդս երկրորդ ընդ իմով ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ վնաս առնել զօրաց արքունի։ Եւ զայլ ամենայն ուխտակիցս յաշխարհի ասա գտանէր՝ ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս։ Եւ այց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուանս՝ սակաւաձեռն և ոչ բազմաթիւ։ Եկ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի զանգիտեսցես ամենևին առ պատերազմ. գիտեմ զի 'ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ»։

Զայս գրեաց և եցոյց մարզպանին՝ որում անուն էր Սեբուխտ։ Իսկ նա իբրև լուաւ զայս ամենայն զհրամանս 'ի Վասակայ, և առաւել հաստատեաց 'ի միտս իւր՝ եթէ սակաւաձեռն գնդաւ գայ սպարապետն Հայոց 'ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց 'ի կողմանս Ճորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն Կուր անուն, և

պատահէր նմա մերձ 'ի սահմանս Վրաց հանդէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր Թագաւորացն Աղուանից: Ընդանէր բանակէր ամենայն զօրօք իւրովք. ռազմ արարեալ զբոլոր մեծութիւն դաշտին 'ի ներքս փակէր. զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ 'ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց:

Իսկ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն որ ընդ նմա էին՝ իբրև տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն. թէպէտ և կարի յոյժ նուազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ 'ի յոյժ բազմութենէն, այլ հասարակ միաբան համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին.

«Դատեա, Տէր, զայնոսիկ որք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ որ մարտնչին ընդ մեզ. զէնս և ասպարս քո օգնեա մեզ: Հարեալ և դողացո զգունդագունդ բազմութիւն անօրինացս. ցրուեա և վանեա ըզչար միաբանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փըրկական մեծի նշանիս, և տուր 'ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան 'ի վերայ անհնարին բազմութեանս: Ոչ 'ի պարծանս մտօք վստահութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք, կամ յագահութիւն ընչափութեան զանցաւոր մեծութիւն կալուածոց, այլ զի ծանիցեն և գիտասցեն ամենեքեան այնոքիկ որ ոչն հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և 'ի ձեռն քո է յաղթութիւն և պարտութիւն: Եւ մեք պատրաստ եմք 'ի մեռանել վասն քո սիրոյդ. և եթէ սպանանել ես հատանէ զնոսա, եղիցուք վրէժխնդիրք ճշմարտութեանն»:

Եւ զայս տեսեալ՝ խումբ արաբեան յարձակէին, և զաջ թեւն բեկեալ՝ զձախոյ կողմանն արկեալ, որոյ ճարակ զամենեսեան տայրն ընդ երեսս դաշտին, և փախըստականս առնէին մինչև յամուր տեղիս մայրեացն առխորագոյն դարիւքն Լոփնաս գետոյ։ Ուր ընդդէմ դարձեալ թագաւորազանց ոմանց Բաղասականն արքայի, ընկեցին զոմն 'ի ձիոյ 'ի նախարարացն Հայոց. 'ի զնդէն Գիմաքսենից զՄուշ սպանին, և զԳազրիկ վիրաւորեցին։

Յայնմ տեղւոջ դէտ ակն 'ի վեր ամբառնայր Արշաւիր Արշարունի, գոչէր առիւծաբար և յարձակէր վարազաբար, հարկանէր և սատակէր զՎուրկն քաջ զեղբայր թագաւորին Լփնաց, և զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր։ Եւ այնպէս ամենեքեան առ հասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր։ Եւ առ յոյժ յանդուգն յարձակմանն՝ յոլովագոյն այն էր զոր գետամիջս առնէին քան զանկեալսն որոյ 'ի ցամաքի։ Եւ 'ի բազմութենէ դիականցն անկելոց՝ յատակ ջուրցն գետոյն յարիւն դառնայրն, և ոչ գտանէր ոք ամենեւին 'ի նոցանէ ապրեալ և թագուցեալ յանտառախիտ մայրիս դաշտացն։ Բայց մի ոմն 'ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ ելեալ 'ի նիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ գետն, մազապուր ապրեալ 'ի պատերազմէն՝ գոյժ տանէր 'ի միացեալ բուն բանակն, որք փախստական անկանէին 'ի մեծ չարհատումն։

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին՝ 'ի դիակապուտս դառնային, ժողովէին զբազում աւար բանակին, և կողոպտէին զանկեալ դիակունսն. և կուտէին բազում արծաթ և ոսկի, զզէնս և զզարդս զարի արանց և զքաջ երիվարաց։

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջութեամբ 'ի վերայ բերդիցն և քաղաքաց, զոր ունէին Պարսիկքն յաշխարհին Աղուանից, հզօրապէս մարտնչելով և այրելով զամուրս արգելանաց նոցա, և զերամս երամս մոգացն, — զոր պատրաստական ածեալ աշխարհին զայթակղութիւն, — ուր և գտանէին յամուրս ամուրս փոյրացն, որոյ ճարակ առեալ՝ դնէին դէչ թռչնոց երկնից և գազանաց երկրի: Սրբէին զանդխան յամենայն պղծագործ գուհիցն, և փրկեալ ազատէին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղութենէն:

Եւ բազումք 'ի նախարարացն Աղուանից և յամենայն շինականացն, որք վասն անուանն Աստուծոյ ցրուեալ և փախուցեալ էին յամուրս լերանց Կովկասի, իբրև տեսին զաջողութիւն գործոյն, զոր կատարէր Աստուած 'ի ձեռն զնդին Հայոց, գային ժողովէին և նոքա, և խառնէին 'ի զօրս նոցա. և միաբանք և հաւասարք կցորդք լինէին գործոյն նահատակութեան: Խաղային գնային ախուհեալ 'ի վերայ պահակին Ճորայ, զոր ունէին բռնութեամբ Պարսիկքն. առնուին քանդէին զպահակն, և կոտորէին զզօրսն որ 'ի ներքս բնակեալ էին, և բղզուածն այլին 'ի ձեռն Վահանայ՝ որ էր յազգէ թագաւորացն Աղուանից: Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ ոք անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեքին 'ի նոցանէ, բայց 'ի միոյ երանելւոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի մեծ պատերազմին:

Եւ անդէն 'ի նմին ամսեան զայլն որում զ:ուածն յանձն արարին՝ զոյն զեսպան արձակեցին՝ յաշխարհն Հոնաց, և 'ի բազում յայլ ազգս բարբարոսաց որ համագործք էին Հոնաց աշխարհին, բանս դնել ընդ նոսա և ուխտ հաս-

տալով՝ անքակտութեամբ ունել զմիաբանութիւնն: Իսկ նոքա իբրև զայն ամենայն լուան, փութապէս վաղվաղակի հասանէին 'ի տեղին, և ակնատեսք լինէին գործոյն յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երդմամբ յուխտ մտանել ըստ կարգի իւրեանց օրինաց. յանձն առին և զերդումն քրիստոնէից՝ պահել ընդ նոսա հաստատութեամբ զմիաբանութիւն:

Իսկ իբրև զայս կատարեցին և արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, և դեռ անդէն 'ի տեղւոյն դետեղեալ էին խաղաղութեամբ, դուժկան հասանէր յաշխարհէն Հայոց, զճակատ հարեալ և զօձիս պատառեալ վասն ապստամբին Վասակայ. «Յետս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան և աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կոյանք զօրացն էին, զԳառնին և զԵրամոյս և զԴրասխանակերտն՝ զմեծ Դաստակերտն, զՎարդանաշատն և զամուրն Օշական, զՓառախոտն, զՄարդեանսն, զՑոլակերտն աւան և զբերդն Արմաւրի, զԿուաշն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն և զամենայն ոստն Արագածու, և զնահանգն Արտաշատու և զԱրտաշատն ինքնին զքաղաքն, և զամենայն գիւղս և զաւանս՝ որ շուրջ զնովաւ էին, աւեր աւերեալ և հրձիգ արարեալ, և զամենեցուն ձեր զընտանիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր բնակութենէ: Ձեռն արկեալ և 'ի սուրբ եկեղեցին, տարեալ և զսուրբ սպաս եկեղեցւոյն սեղանոյ. զերի վարեալ զընտանիս քահանայից, և զնոսին կապեալ և եդեալ 'ի բանդի. և ինքն սփռեալ տարածեալ ապստամբ աւերէ զերկիրն ամենայն: Եւ գունդն որ էր 'ի կողմանս Ատրպատականի՝ ոչ ժամանեաց ձեռն տալ 'ի միջոց աշխարհին: Եւ զօրքն որ անդ մնա-

ցեալ էին՝ խոյս տուեալ յանօրինէն մերժեցան յերկր աշխարհէն, և դեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միաբանութեան սիրոյն Քրիստոսի: Բայց այն որ ընդ նմայն էին՝ են ոմանք որ փախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են որ զհետ մոլորեցան նորա ամբարշտութեանն »:

Զու արարեալ 'ի տեղւոջէ անտի՝ դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ տխրով և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և անսրտում ուրախութեամբ երգս 'ի բերան առեալ և ասէին ձայնիւ. « Խոստովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա. ոհար զազգս մեծամեծս և սպան զիշխանս հզօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա »: Եւ զայս սաղմոս երգելով մինչև 'ի վախճան կատարեալ աղօթիւք փառաւորութիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին: Ընդ յանձանձէր ածէր զօրավարն զկայս և զինաց զօրականին առաջապահօք և վերջապահօք, կողմնապահօք ողջ և առողջ հասուցեալ յաւուրս երեսուն մերձ 'ի սահմանս Հայրենի աշխարհին:

Այդ եղև ուրացեալն Վասակայ և իշխանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահատակութեան գնդին Վարդանայ յաշխարհին Աղուանից, և միաբանութիւնն եւս Հոնաց: Մինչչև յանդիման եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնական գտեալ նորա՝ փախստեայ անկանէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, և այնպէս տագնապաւ մերժեցաւ. զգերի և զաւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ գաւառէ, ակամայ զիւրն եւս 'ի վերայ եթող և փախեաւ:

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնոյ հասեալ էր, և զառձիկս՝ Թշնամեաց գնդին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տեղեաւ համագունդ զօրսն դարմանել. այլ սփռէր առ-

բաժանէր ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ 'ի հան-
գիստ ձմերոցի: Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական
լինել կազմութեամբ առ ժամանակ գարնայնոյն: Եւ զսա-
կաւս 'ի գնդէն յաւագ նախարարացն զործակից իւր թող-
եալ, բռնանայր 'ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ
տեղին:

Եւ գունդս գունդս արձակէր յաշխարհն Սիւնեաց, առ-
նոյր և աւերէր զբազում գաւառս. և այնպէս 'ի նեղ ար-
կանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էր, զի զէշս
և զձիս մեռեալս առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին:
Եւ բազում հարուածս հասուցանէին 'ի վերայ ուրացելոյն
մինչև ժողով սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն ուխտ քա-
հանայութեանն զառնապէս արտասուս հեղուցանէին 'ի վե-
րայ չարաչար վշտացելոյն, որ լոկ եւ հետի վարէին
զարս եւ զկանայս փափկասունս, եւ բազում տղայք զքա-
րի հարեալ ընկեցան յանգս ճանապարհաց:

Իբրեւ այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն
Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք եւ երիցունք պատ-
ուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամսին Քա-
ղոց պահօք եւ աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստ-
ուած, եւ զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել
'ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան
կացցէ մեծ յիշատակարանս այս ընդ աստուածային ան-
անց տօնին:

Եւ զայն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ որ 'ի
վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երեւեցաւ՝ գրեցին
սուրբ եպիսկոպոսունքն եւ ետուն տանել յաշխարհն
Յունաց 'ի մեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն. զի
եւ նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որ-
պէս սկսաքս՝ 'ի նմին եւ կատարեսցուք:

Եւ զամն յառաջին կալեալցն Պարսկաց լուծեալ եւ ածեալ զառաջեաւ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա եւ ցուցանէին զամենայն զիմանն որ է, եւ, կամ աշխարհացն աւերել, կամ զօրացն արքունի հարկանել, եւ կամ որ այլ ինչ առաջնոց լինելոց էին: Եւ իբրեւ զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միաբան լինէր ամբաստանութիւն զերկոցունց կողմանցն՝ զառաջնեայն եւ զյետակացելոց. որպէս զօր եւ տարապարտուց նեղեցան 'ի հայրենի օրինացն յեւսակաւ, եւ զխաբէութիւն ապստամբին Վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զԹագաւորն, յանձն առնուլ զանդութիւն. իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եդեալ, նա յանձնէ սուտակարապս լինէր:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յաղերս աղաչանութեան եւ 'ի հնարս հայթայթանաց, թերեւս կարասցեն զեղջարս իւրեանց 'ի նեղութենէն զերծանել:

Այլ առ նա՝ անօէին Վասակայ զուժկանքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տարակուսանացն զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. եւ ամենայն ամբաստանութիւնն 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Զանզի այն խոկ կամք էին անօրէնին՝ եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ 'ի նախարարացն. եւ զայս ոչ էր տեղեկացեալ ամբարիշտն, եթէ հոգի եւ մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝ զոյգ անցանել 'ի լնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մնացեալ է՝ այսմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այրն 'ի տեղի ձմերոցին, պատմեաց զայս ամենայն յականջս թագաւորին, չարչեալ զողացեալ, որ եւ յամենայն զօրութենէն պակասեալ զուա. մանաւանդ

գի յարեւելից պատերազմն կորակոր եւ ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ։ Իբրեւ սաստկեալ հաստատեաց 'ի վերջին հրեշտակէն որ եհաս առ նա, զամենայն միտս զիւր զործոցն զխորհրդակցօքն արկանէր։ Եւ անդէն չիջանէր 'ի բազմաբոց բորբոքմանէն. քանզի խցաւ բերան չար խրատատուացն, որ անդադար յորդորէին զնա 'ի գործ դառնութեան։ Խոնարհեցաւ 'ի բարձր հպարտութենէն, եւ ըզվայրենացեալ սիրտն դարձոյց 'ի մարդկային բնութիւն. հայեցաւ եւ ետես զինքն լի տկարութեամբ. գիտաց եթէ զամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել. վասն այնորիկ եւ դադարեաց յանդուգն յարձակմանէն, եւ լռեցոյց զմոլեգնոտաբար գոչումն։

Եւ որ մեծամեծ բարբառով որոտայր, եւ նա ահագին հրամանօքն զհեռաւորս եւ զմերձաւորս դողացուցանէր, սկսաւ քաղցր եւ աղերս բանիւք խօսել ընդ ամենեսեան եւ ասել. «Զինչ ինչ միտս գործեալ է իմ, եւ կամ զո՞ր յանցս յանցուցեալ կամ առ ազգս կամ առ լեզուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր։ Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշխարհին Արեաց, եւ իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են. ո՞ երբէք նեղեաց տնդեաց զարձուցանել 'ի մի օրէնս մոլութեան. մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն եւ ճըշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դենին, նոյնպէս եւ առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտան նոքա երեւեալ են։ Եւ բիծ իսկ ոչ կարէ ոք դնել ընտրեալ օրինաց նոցա. այլ զդդ եւ հաւասար համարիմ դենիս մազդեզանց, որպէս եւ յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր եւ ինձէն իսկ յիշեմ առ հարքն իմով՝ որ նստէր 'ի մեծ գահոյս յայսմ։

« Յորժամ սկսաւ անդաձել եւ քննել զամենայն ուսմանս և հաստատութեամբ 'ի վերայ եհաս, առաւել վեհ գտանէր զօրէնս քրիստոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք եղանէին 'ի Դրան արքունի, և առատաձեռն պարգեօք երահք լինէին 'ի նմանէ, և համաձայնութեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր: Նա և որ գըլխաւորքն էին քրիստոնէից, զոր և եպիսկոպոս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա՝ իբր հաւատարիմ ոտնիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզին, և ոչ երբէք սխալ լինէր 'ի մեծամեծ իրացն արքունի:

« Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշէցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զնեղիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք զի նոքա գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն մեզ մեծամեծք 'ի սահմանս 'ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ 'ի հեռաւոր ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ 'ի պատերազմիս 'ի գլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք 'ի վերայ պատերազմ՝ որոյ չարագոյն եւս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն »:

Զայս ամենայն և առաւել քան զայն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, եւ զվնաս յանցանացն արկանէր ըզմոգպետաւն եւ զմոգօքն: Եւ ամենայն վզրուկքն եւ պատուական նախարարք, — որ նստէին յատենին եւ ունկն դնէին յեղեղուկ լեզուի նորա —, ամաչեցեալ կորանային եւ ընդ երկիր այշնուլին, եւ զգլուխ 'ի վեր ոչ կարէին համբառնալ:

Բայց սակայն 'ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս. « Այո, արքայ քաջ, արքայից արքայ, այդ այդպէս է որ-

պէս տայցես, եւ արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն որ ըստ քո կամաց արտաքս կարէ ելանել. զի տուեալ է քեզ աստուածոյն, զի զամենայն զօր եւ կամիս՝ կարես առնել: Մի՛ նեղեալ տագնապիր յանձն քո եւ հարկանել զմիտս մեր ամենեցուն. Թերեւս եւ դիւր լինի հնարք իրացն կատարածի: Երկայնամիտ լեր, եւ համբերութեամբ թողացո մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, եւ դորօք զատամբական ածցես 'ի հաւանութիւն»:

Հաճոյ թուեցան բանքն առաջի թագաւորին. եւ անդէն փութապէս կոչէր զառաջնեաւ յամենայն ազգացն որ ունէին զքրիստոնէութիւնն, որ 'ի զօրու նորա էին, եւ բանաւոր արդելեալ էր զնոսա, զի մի՛ ոք իշխան լիցի յանդիման պաշտել զԱստուած: Քանզի որ ընդդէմ կացին՝ չարչարեաց եւ արգել 'ի նոցանէ զմայրենի պաշտօնն, եւ ոմանց ոմանց ականջս երկին եւս պատանել արեգական, եւ նոցունց 'ի սուգ տրտմութեան զամենայն զօրականն:

Իսկ այն որ հրամայէր անդրէն համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յանցաւորքն էին՝ ոչ կամէին փութալի տալոց մեծի ապաշխարութեանն գալ եւ խառնել 'ի կարգ քրիստոնէութեան. հրամայէր թագաւորն՝ զի բանի կալցին եւ տարցեն յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երիցանցն համարձակէր, որպէս զխարդ եւ զխոտին՝ ըստ կարգին իւրեանց արարցեն: Եւ զհաւատեալ ռամիկն կարգէր անդրէն իւրաքանչիւր, եւ զարգելեալ բազմականն 'ի նոցանէ՝ 'ի տեղի հրամայէր մատուցանել, եւ հանապազորդ յորդորանօք մատանել ոչ արգելուլ զնոսա. եւ զամենայն որ զխարդ եւ կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն

յօրինէր։ Խոնարհէր եւ խօսէր ընդ նոսա ժիրով ըստ առաջին սովորութեանն։

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար եւ կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից։

«Եթէ 'ի կապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի. եւ եթէ ինչ ուրուք յափշտակեալ իցէ, դարձցին անդրէն։ Այնպէս եւ երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարգեւականք եւ եթէ քաղաքինք, եւ հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին»։

Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի զնոսա անզգեակ առնէր, խընդրէր 'ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, եւ երդմամբ յուխտ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, եթէ «Ոչինչ յիշեցից ամենեւին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ։ Որպէս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կալարուք. բայց միայն 'ի ծառայութենէ մերմէ մի ելանէք»։

Զայս ամենայն գրէր եւ ցուցանէր յերկրին Հայոց եւ 'ի բազում յայլ աշխարհս՝ որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեանն. եւ ինքն զաղս խորամանկեալ փութացեալ դեսպանս առաքէր առ Մարկիանոս կայսր։ Եւ իբրեւ ըստուգեալ ճշմարտեաց՝ եթէ Հոռոմք 'ի բաց կացին ձեռընտու լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեամբ եւ ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն 'ի նոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն չոգեցաւ։ Զանյաջողութիւն իրացն 'ի ձեռն իւրոց պաշտօնէիցն համարէր, եւ այնպէս ածէր զմիտս՝ եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեցից զամենայն։

Իսկ Հայք թէպէտ եւ ընկալան զգիրն խաբեբայ ողոքանաց թագաւորին, որ 'ի վերայ ունէր զաւետիս կենաց եւ 'ի ներքոյ զդառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերլի խորհուրդն, առէին ցմիմեանս. «Քանի՜ լիրբ է խորամանկ խաբէութիւն նորա, զի երկիցս եւ երիցս ըզփորձ առեալ կշտամբեցաւ եւ ոչ ամաչէ: Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի եւ լկնի. զհետ մտեալ՝ կամի զմեզ լքուցանել:

«Իսկ հաւատասցո՞ւք անհաստատ հրամանին նորա. զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս որ են յաշխարհին Պարսից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. և որ ինքն ընդ խաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որպէս զի չիք յանխրատութենէ արդարութիւն, այնպէս եւ ոչ 'ի ստութենէ ճշմարտութիւն, այնպէս եւ 'ի խռովասէր մըտաց՝ ակնկալութիւն խաղաղութեան:

«Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ, եւ հաստատեալք հաւատովքն 'ի յոյսն Քրիստոսի, որ եկն եւ էառ 'ի սուրբ կուսէն զմարմին մերոյ բնութեանս, եւ միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ ըզչարչարանս մերոյ մեղաց 'ի յիւր մարմինն, եւ նովին խաչեցաւ եւ թաղեցաւ եւ յարուցեալ երեւեցաւ բազմաց, եւ վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ Հայր իւր, եւ նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զայն հաւատամք Աստուած ճշմարիտ, եւ նմին ակն ունիմք, որ փառօք Հօր եւ զօրութեամբ գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, եւ նորոգել զհնութիւն արարածոց, առնել հատուցում յաւիտենից 'ի մէջ արդարոց եւ մեղաւորաց:

«Մի պատրիմք իբրեւ զտղայ, և ոչ մոլորիմք իբրև

զանտեղեակս, եւ ոչ խաբիմք իբրեւ զաղէտս. այլ պատրաստ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, եւ անդադար խնդրեմք 'ի բազում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք՝ 'ի նմին եւ կատարեսցուք քաջութեամբ, եւ ոչ վատութեամբ: Զի արդ արեւելք եւ արեւմուտք գիտացին զձեր աստուածամարտ լինել, եւ զմեզ 'ի զուր սպանանել 'ի վերայ ամենայն վատակացն մերոց: Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորօք եւ երկիր երկրաւորօք, եթէ չեմք ինչ մեղուցեալ 'ի միտս մեր անգամ. եւ 'ի վերայ պարգեւաց եւ բարիս առնելոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հանել 'ի մէնջ, որում չեք հընար, եւ այլ մի՛ լիցի:

«Իսկ արդ հաւատացո՞ւք անարժան բերանոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար յուրացութիւն, եւ այսօր առանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի՞ նա քարոզիչ աւետեաց: Եւ որ հայհոյէրն զՔրիստոս, եւ ուրացուցանէր 'ի նմանէ զհաւատացեալս, այսօր ակամայ խոստովանութեամբն ոչ կարեմք վաղվաղակի յանձն առնուլ: Եւ որ երդնոյրն 'ի մնոտի պաշտամունս իւրոյ մոլորութեանն, անցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ դողանալով գոհութիւն մատուցանէ. եւ այժմ կամի զամենայն չարութիւն իւր 'ի մեզ հեղուլ: Ոչ այդմ հաւատամք, եւ ոչ զսուտ հրամանդ յանձն առնումք»:

Իսկ նա իբրեւ գիտաց՝ եթէ ոչ կարեմ քակել զհաւատատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ քակեաց յինքենէ զձերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, եւ բազում գործեալ էր նորա նախճիրս. որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր 'ի մանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, եւ ըմպելի անյագու-

թեան նորին՝ արիւն անմեղացն։ Ցաւելոյր եւս 'ի վերայ չարութեան նորա եւ գիր մահաբեր հրամանն. գունդ-գունդս յամենայն աշխարհացն գումարէր ընդ նմա, եւ բազում երամակս փղաց յղէր ընդ նմա։

Հասեալ մերձ 'ի սահմանս Հայոց՝ մտանէր 'ի քաղաքն Փայտակարան, եւ զզօրն ամենայն սփռէր տարածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ 'ի զգուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն։ Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարաթոյն, եւ բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թագուցանելով յաներկիւղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, եւ 'ի մերձաւորսն իբրեւ զօձ սողալով փչէր։ Նա էր իշխան եւ հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից, որում անունն էր Միհրներսեհ. եւ չէր ոք ամենեւին՝ որ իշխէր ըստ ձեռն նորա ելանել։ Եւ ոչ միայն մեծամեծք եւ փոքունք, այլ եւ ինքն թագաւորն հրամանի բերանոյ նորա անսայր. որոյ եւ ձախողիրացն իսկ բուռն հարեալ էր նորա։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՑՆ
Ի ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԻՆ

Մ ԻՆՉԵՒ ցայս վայր ոչ ինչ կարի զանգիտէի պատմել զհարուածս ազգիս մերոյ՝ որ յարտաքին թըշնամեացն ճշմարտութեան չարաչար յարեան 'ի վերայ մեր. որք սակաւագոյնք հարին զմեզ, եւ յոլովագոյնք հարեալ գտան 'ի մէնջ, քանզի դեռ եւս միաբանք եւ հաւասարք էաք: Թէպէտ եւ ոմանք 'ի ծածուկ ունէին զերկմտութիւն նենգութեանն, սակայն յաչս արտաքնոցն ահաւոր երեւէր միաբանութիւնն. որպէս յերկուս և յերիս տեղիս ոչ կարացին կալ առաջի:

Արդ յայսմ հետէ եւ անդր, ուր սպրդեալ անկանի երկպառակութիւն 'ի ներքս, ընդ քակել միաբանութեանն՝ և երկնաւոր առաքինութիւնն հեռանայ. և անձնիշխանք լինելով՝ յոյժ բազմանայ լալումն ողբոց: Քանզի հատեալ անկան անդամքն՝ որ յառաջագոյն առուն ուրբ մարմնոյս էին, վասն որոյ դառնայ մարդ յարտաքուս առաջի մերձակայ գիւղականն: Նոյն առնել ընդ դաւանութեանց 'ի վերայ այնորիկ որ յոգի եւ մարմին առ հասարակ գիտակնանց: Եւ եթէ 'ի վերայ միոյ անձին այսպէս, ո՜րչափ եւս առաւել 'ի վերայ ողջոյն ազգի միոյ:

Աւա՜ղ յայսմ տեղւոջ ոչ միայն 'ի վերայ միոյ ազգի է ողբումն մեր, այլ 'ի վերայ ազգաց եւ աշխարհաց. զոր եւ յառաջ մատուցեալ ասացից ըստ կարգի, թէպէտ եւ ոչ խնդութեան մաօք: Ահա ակամայ նշանագրեմ զբազումս որ կորեան 'ի ճշմարիտ կենացն իւրեանց, եւ պատճառք եղեն եւ այլոց բազմաց կորստեանն. ոմանց՝ երեւելեացս միայն, եւ այլոց երեւելեաց եւ աներեւութից: Եւ այն՝ եւս չար է քան զամենայն. դուռն՝ զոր բացին կորստեան՝ Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա. այլ ըստ մարդկան տեսման՝ ահա անցեալ է հնար:

Այս անօրէն Միհրներսեհ, քանզի յառաջագոյն ընտուղեալ զամբարշտութիւնն Վասակայ, եւ յայնմ ժամանակի եւս յղէր եւ կոչէր զնա առ ինքն: Որպէս նորա իսկ յառաջագոյն զատեալ եւ որոշեալ էր 'ի միաբանութենէն Հայոց, եկն եւ յանդիման եղեւ. եւ ստուգէր զիւր հաւատարմութիւնն եւ զՀայոց անխառն ապստամբութիւնն: Յաւել եւ պատմեաց եւս առաւելապատութեամբ զոր ինչ ոչ էր գործեալ Հայոց, եւ կամէր ընտանեբար ընդ միտ մտանել անօրինին:

Բայց նա թէպէտ եւ 'ի ներքոյ յոյժ զարմէր զնա, այլ արտաքին դիմօք մեծարեաց, եւ եդ առաջի նորա զմեծամեծ պարգեւս երկրաւորս: Եւ խոստացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն, եւ հայեցոյց զնա 'ի կարծիս մտացն՝ որ 'ի վեր էր քան զիւր տէրութիւնն. իբր թէ անկ իցէ նմա հասանել մինչ 'ի թագաւորական փեճակն. բայց միայն հնարս իրացն խնդրեսցէ, թէ որպէս քակեսցի միաբանութիւն ուխտին Հայոց, եւ թագաւորին կամքն կատարեսցին յաշխարհին:

Եւ իբրեւ յանձն էառ զամենայն ինչ՝ երթալ զկնի կամաց նորա, զխոսս եւ ծերն դառնացեալ եթէ թըլ-րեալ եւ ցնորեալ եւ քակեալ է 'ի հաստատութենէ միա-բանելոցն. յոյժ մխիթարեցաւ 'ի միտս իւր տրտմեալս, եւ ած զմիտս՝ թէ եւ զամենեսեան այսպէս կարիցեմք որ-սալ յանգիւտ կորուստն: Եւ իւրոյ հնարագիտութեանն տայր զանխմաստութիւն առնն. եւ այնմ ոչ էր տեղեակ՝ թէ նա իւրովի զիւր անձն զատեալ եւ որոշեալ է 'ի սուրբ եկեղեցւոյն, հեռացեալ եւ օտարացեալ 'ի սիրոյն Քրիստոսի:

Քանզի մոռացօնք եղեն նմա զգալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, եւ ոչ յիշեաց զքարոզութիւն սուրբ աւետարանին. եւ ոչ 'ի սպառնալեացն զանգիտեաց, եւ ոչ յաւետիսն մխի-թարեցաւ: Մոռացաւ զաւազանն՝ որ յղացաւ զնա, եւ ոչ յիշեաց զընկալուչ սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զնա: Անար-գեաց զմարմինն պատուական՝ որով սրբեցաւն, եւ առ ոտն եհար զարիւնն կենդանի՝ որով եւ քաւեցաւն 'ի մեղաց: Ջնջեաց զգիր որդէգրութեանն, եւ իւրովք ձեռօք խոր-տակեաց զհաստատուն կնիք մատանւոյն: Ել 'ի թուոյ երանելեացն, եւ ապստամբեցոյց ընդ իւր զքաղաքն:

Ձեռն արկ կամակորութեամբ եւ եմուտ յորդէգրութիւն դիւապաշտութեանն, եւ եղեւ աման չարին, եւ ելից զնա սատանայ ամենայն խորամանկութեամբ: Ի ձեռն էառ իբ-րեւ զվահան, եւ առաւ զնա իբրեւ զզրահս, եւ եղեւ իւր զինուոր կատարեալ կամաց նորա: Մարտեաւ հնա-րիւք ընդ իմաստունս, եւ յոյժ խորագիտութեամբ ընդ գիտունս, յայտնի ընդ անմեղս, եւ 'ի ծածուկ ընդ խոր-հրդականս. Ձեռն էարկ եւ եհան զքաղաքն 'ի գնդէն Քրիստոսի, եւ խառնեաց 'ի գունդս դիւաց: Եւ 'ի բա-

գում յայլ անգին գոհարաց ազնուեաւ եւ նմին կրկե-զօծ 'ի մէջ ամրացելոյն. եւ խրամ հատեալ յանկշտա-կեաց եւ էառ և եհան յայտնութեամբ զբազումս յազա-տաց եւ զբազմագոյնս 'ի շինականաց, եւ զայլ ամենս յա-նուանեալ քահանայից։

Որոց անուանքն են այս գործակցաց նորա.
Իշխանն Ռըշտունեաց՝ Արտակ անուն.
Իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գադիշոյ անուն.
Իշխանն Վահեւունեաց՝ Գիւտ անուն.
Իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց անուն.
Իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ անուն.
Իշխանն Գաբեղենից՝ Արաէն անուն.
Իշխանն Ակէոյ՝ Ընջուղ անուն.
Իշխանն Ուրծայ՝ Ներսեհ անուն.
Իշխանն միւս եւս Պալունեաց՝ Վարազշապուհ անուն.
Սեպուհ մի Ամատունեաց Մանէն անուն.
Բազում եւ այլ ազատ մարդիկ, որ Ոստանիկան անուա-նեն յարքունի տանէ։

Եւ բովանդակ գիր բոլոր աշխարհն ապստամբեցոյց յուրացութիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհիկ բազմութեանն, այլ եւ զբազումս յուխտէ եկեղեցւոյն. մանաւանդ սուտ երիցամբքն՝ որով գործէր զչարիսն. երէց մի Ջանգակ անուն, երէց մի Պետրոս անուն, սարկաւագ մի Սահակ անուն. զորս յղէր առ անմեղ մարդիկ, խաբէր եւ պատ-րէր. սուրբ աւետարանաւն երդնուին եւ ասէին, եթէ «Ի թագաւորէն շնորհեցի ամենեցունց քրիստոնէու-թիւնդ»։ Եւ այսպէս խորամանկութեամբ հանէին զբա-զումս 'ի սուրբ միաբանութենէն, ածէին եւ խառնէին 'ի զունդս ուրացողացն։

Եւ ժողովեաց զամենայն զայթակղութիւն, եւ արար գունդ զօրաց բազմաց. գրեաց եւ եցոյց զբազումս 'ի նոցանէ յականէ յանուանէ մեծ հազարապետովն, եւ զիւր քաջութիւն արութեանն, մեծապէս պարծելով՝ որպէս աշակերտեաց 'ի մոլորութիւն խաբէութեան, եւ բաժանեալս եւ երկցեղս երեւեցոյց զզօրսն Հայոց:

Եւ իբրեւ այս ամենայն չարիք յաջողեցանն նմա, քակեաց եւ զմիաբանութիւն աշխարհին Վրաց 'ի Հայոց, և Աղուանիցն ոչ եւս յառաջ խաղալ. և զաշխարհն Աղձնեաց բառնմին իւր օրինակի յետս կալաւ: Գրեաց հրամանատակ և աշխարհին Յունաց, ցուցանելով նոցա այլ ընդ այլոյ սուտութեամբ, թէ այր մի, որոյ Վասակ անուն էր, յայնց Մամիկոնենից, որ կան 'ի ծառայութեան Յունաց: Եւ 'ի թշուառութեան ժամանակին այնմ այն ապաբաղեալ էր սուրբն Հայոց, և հաւատարիմ զօրացն Հոռոմոց 'ի սահմանին Պարսից, և արտաքոյ էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւրովք: Եգիտ այս Վասակ զայն Վասակ իւր գործակից 'ի մեծամեծ չարիսն, զոր միաբանեցին երկոքեանն:

Գրէր նա և ցուցանէր հանապազորդ, իբր թէ ամենայն Հայք զկնի իւր միաբանեցին: և զնոյն գիր մեծազգուշութեամբ ներքին Վասակն տայր տանել 'ի թագաւորանիստ քաղաքն կայսեր. մինչև զսուրբ եպիսկոպոսացն զմիտս եւս ուծացոյց 'ի նոցանէ, և զամենայն զօրսն Յունաց յերկբայս արար յուխտէն:

Մանաւանդ զի 'ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատրէր և խաբէր իբրեւ ճշմարիտ մարգարէք, աւետարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել, եւ զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նորոգ ծածկէր: Գնէր զկերն յաստուած-

պաշտութեան կարգի, և զամենայն կողմ ուրացելոցն. ա-ռաւել զինքն հաւատայր հաստատուն քան զամենայն զօրսն Հայոց. երդնոյր և հաստատէր, ես և զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր:

Այն էին և կամք Յունաց աշխարհին, լսել զայն ա-խորժութեամբ. այլ 'ի ձեռն նորա առաւել եւս 'ի նոյն յեղեալ տապալեցան:

Այնպէս տանէր և ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին, 'ի Տմորիսն և 'ի Կորդիսն, յԱրցախ և յԱ-ղուանսն, 'ի Վիրս և յաշխարհն Խաղտեաց. յղէր պըն-դէր՝ զի աստանջականութեան ոք արժանի մի՛ արասցէ:

Նա ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել եւս ժամա-նակն երեւէր նմա զյաջողութիւն իրացն. զի ամենեւին ար-տաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ գնդին Հայոց, բաց յայնց Հոնաց՝ որոց բանս եդեալ էր: Սակայն և վասն նոցա կուտեաց զբազում այրուձին Արեաց, արգել և փակեաց զդրունս ելի նոցա. քանզի ոչ տայր դադար ամենեւին թագաւորին Պարսից, այլ յղէր և կոչէր զգունդս բա-զումս 'ի պահակն Ճորայ, և զՎրաց աշխարհին բովան-դակ գումարէր, զզօրսն Լփնաց և զՃղբաց, և զԿասն, զԳաւն և զԳդուարն և զԽրսանն և զՀեճմատակն, զՓա-խըն եւ զՓոխն եւ զՓիւքուան եւ զամենայն զօրսն Թա-ւասպարանն, զլեռնայինն եւ զդաշտայինն, եւ զամենայն ամրակողմն լերանցն: Էր զոր կարաւեաւ, մեծաւ պար-գեւօք եւ առատաձեռն բաշխելով զգանձն արքունի, եւ էր զոր հրամանաւ թագաւորին առաւել տագնապէր:

Զայս ամենայն իբրեւ արար եւ կատարեաց ըստ հրա-մանի թագաւորին, որ ըստ օրէ գրէր եւ ցուցանէր մեծ հազարապետին Պարսից, որ ղօղեալ եւ թագուցեալ էր

'ի քաղաքն Փայտակարան: Համարձակեցաւ այնուհետեւ եւ նա ցուցանել զինքն բազում ազգաց. էր որոց ահ արկանէր, եւ էր որոց սիրով պարգեւս բաշխէր: Կոչէր առ ինքն զՎասակ, եւ որք նմա իշխանքն ամենեքեան. բազում պարգեւս շնորհէր նոցա յարքունուստ, եւ զօրացն որ 'ի նոցա բանի էին: Յարեալ էր զառաջնեաւ եւ զուրացեալ երիցունն. ցուցանէր, հաստատէր եւ յայտ առնէր, եթէ ուրօք որսացայց զնոսա՝ քակել 'ի միաբան ուխտէն: Իսկ հազարապետն իբրեւ զայն լսէր՝ յոյժ շնորհակալ լինէր երիցանցն, եւ յայս առաջի դնէր նոցա. «Եթէ լիցի մեր յաղթութիւն՝ զայլոց քահանայից կեանս դոցա շնորհեցից, եւ զմեծ վաստակ դոցա ցուցից թագաւորին»:

Եւ այսպէս շարժեաց և շփոթեաց զաշխարհն Հայոց, մինչեւ զբազում եղբարս հարազատս քակեաց 'ի միմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր և զորդի, և 'ի մէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն:

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբօրորդիք երկու էին նորա 'ի սուրբ ուխտին սարկաւագութեան. գրեաց և եցոյց վասն նոցա յարքունիս, և էառ իշխանութիւն 'ի կենաց նոցա, մերժեաց և եհան զնոսա յաշխարհէն, զի մի այլ դարձցին անդրէն: Հալածեաց և փախոյց զամենայն միայնակեաց աշխարհին, որք հայհոյէին զանդարձ ամբարշտութիւն նորա: Արար և կատարեաց զամենայն չարիս ընդդէմ ճշմարտութեան. և զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն հեթանոսքն՝ իմացուցանէր նոցա, և վասն ուխտին քրիստոնէութեան՝ եթէ որպէս հնարիւք կարասցէ լուծանել յաշխարհէն Հայոց:

Զայս ամենայն չարիս իբրեւ ետես 'ի նմա Միհրներ-

սէհ, քան յանձն իւր՝ առաւել 'ի նա էր յուսացեալ։ Հարցանէր և ստուգէր՝ թէ քանի այր կայ 'ի Հայոց աշխարհին 'ի պնդին Վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն։ Իբրև լուաւ 'ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զվաթսուն հազար են, խնդրէր ևս տեղեկութիւն վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան, և կամ քանի այն ոք իցեն՝ որ սպառազէնքըն իցեն, և կամ՝ քանի այն ոք իցեն՝ որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք իցեն. նոյնպէս և վասն վահանաւոր հետևակացն։

Եւ իբրև լուաւ զթիւ համարոյ բազմութեանն, առաւել ևս փութացաւ ուսանել՝ թէ քանիք իցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն, զի երես ընդ միոյ պատրաստեսցէ առ մի մի 'ի նոցանէ. թող զայլ ամենայն։ Այլ և դրօշից անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր 'ի նմանէ. և թէ քանի գունդ զզօրսն բաժանիցեն, և ո՛ր ոք 'ի նոցանէ առաջինք լինիցին, և ո՛ր զօրագլուխ յորմէ կողմանէ 'ի ռազմ մտանիցէ, և զի՞նչ անուանք իւրաքանչիւր համհարզացն իցեն, և քանի փողահարք 'ի մէջ գնդին ձայնիցեն։ Ղակի՞շ գործիցեն արդեօք, եթէ արձակ բանակեսցեն. ճակատ առ ճակատ գործիցեն, եթէ համագունդ ընդ մի տեղի դրդիցեն։ Ո՛ ոք 'ի նոցանէ յերկբայս կայցէ, և կամ ո՛ ոք 'ի նոցանէ զանձն 'ի մահ դընելով դուն գործիցէ։

Եւ իբրև զայս ամենայն տեղեկացաւ 'ի նմանէ, կոչէր զամենայն զօրագլխեանն, պատուէր հրամանի տայր ամենեցուն յանդիման նորա, զի խրատու նորա լուիցեն ամենեքեան։ Եւ զամենայն զօրսն զօրագլխօքն հանդերձ յանձըն առնէր առն միում յաւագացն՝ որում անուն էր Մուշկան Նիսալաւուրտ։

Եւ ինքն խաղայր անդէն գնայր յերկիրն արեւելից. եւ յանդիման եղեալ մեծի Թագաւորին, պատմէր զամենայն անցս իւրացն, զիւր հնարաւոր խնամութիւնն եւ զՎասակայ խարեբայ պատրանս հայթայթանացն. որպէս զառաջինն զիւր զամբարշտութիւնն կամեցաւ ծածկել այնու՝ զի քակեալ երկպառակեաց զգունդն Հայոց:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն Թագաւորն 'ի բերանոյ մեծ հազարապետին, դառնացաւ յանձն իւր, եւ ասէ անսաստ երդմամբ. «Եթէ ապրեսցի անօրէնն այն 'ի մեծ պատերազմէն, մեծաւ անարգանօք տամ ըմպել նմա զբաժակն դառնութեան մահու»:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՑ

ՄԵՆԾ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր. և այնպէս աներկիւղս առնէ զմարդիկ, իբրև զանմարմին զօրս հրեշտակաց: Որպէս անդստին 'ի սկզբանէ է տեսանել զբազում բազում անգամ 'ի բազում տեղիս: Մարդիկ, որ սիրովն Աստուծոյ իբրև զինու վառեալք էին, ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրև զանարի, գոլով վատասիրտք, կամ 'ի մահ անձանց, կամ յափշտակութիւն ընչից, կամ 'ի խողխողումն սիրելեաց, կամ 'ի գերութիւն ընտանեաց, ելանել 'ի հայրենի երկրէն և անկանել 'ի ստրկութիւն յօտարութեան. առ ոչ ինչ համարեցան զայս ամենայն անցս չարչարանացն. այլ միայն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ, զի 'ի նմանէ միայն մի՛ գերի ելցեն. և ամենայն երևելի մեծութեանս զնա բաւական համարեցան՝ ընտրեալ 'ի միտս իւրեանց: Եւ զուրացութիւնն մեռելութիւն վարկանէին, և զմահ վասն Աստուծոյ՝ անանց կենդանութիւն, և ծառայել երկրի՝ ազատութիւն կենաց իւրեանց, և ընկենուլ զանձինս յօտարութիւն՝ ընդ Աստուծոյ գիւտից:

Որպէս յայս ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ և աշխարհս Հայոց։

Քանզի յորժամ ետես մեծն Վարդան զերկպառակութիւն աշխարհին իւրոյ, ոչ ինչ թերահաւատութեամբ դանդաղեաց։ Թէպէտ և տեսանէր զիւրոց զբազմաց այլոց եւս զերկմտութիւն՝ որ դեռ եւս ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջալերեցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց զզօրսն իւր. քանզի ինքն իսկ բանացեալ ունէր զթագաւորանիստ տեղին միաբանութեամբ նախարարացն, որ ոչ քակեցան 'ի սուրբ ուխտէն։ Հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք, փոխանակ յետս կացելոցն՝ որ եկին զհետ իշխանին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս 'ի տեղի նոցա մատուցանէր, և զիւրաքանչիւր զօրս տայր նոցա, զի դեռ եւս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն։

Եւ փութով ամենեքեան 'ի տեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ամենայն պատրաստութեամբ, նոքա և որ բունքն հաստատուն կացեալ էին 'ի տեղւոջն.

Ներշապուհ Արծրունի,
Եւ Խորէն Խորխոռունի,
Եւ ինքն Սպարապետն,
Եւ Արտակ Պալունի,
Եւ Վահան Ամատունի,
Եւ գունդն Վահեւունեաց,
Եւ Թաթուլ Դիմաքսեան,
Եւ Արշաւիր Արշարունի,
Եւ Շմաւոն Անձաւացի,

Եւ Տաճատ Գնթունի,
Եւ Ատոմ Գնունի,
Եւ Խորով Գաբեղեան,
Եւ Կարէն Սահառունի,
Եւ Համայեակ Դիմաքսեան,
Եւ միւս ևս այլ Դիմաքսեան՝ Գազրիկ,
Եւ Ներսեհ Քաջբերունի,
Եւ Փարսման Մանդակունի,
Եւ Արսէն Ընծայացի,
Եւ Ազրուկ Սլկունի,
Եւ Վրէն Տաշրացի,
Եւ Ասպրամ Արծրունեացն,
Եւ Շահ խոռայեան արքունի,
Եւ Խուրս Սրուանձտեաց,

Եւ Քաղեանքն և Ակէացիքն և Տրպատունիքն, և զօրքն Ուշտունեաց, և ամենայն գործակալքն արքունի իւրաքանչիւր զօրօքն հանդերձ:

Սոքա ամենեքեան համագունդ հասանէին 'ի գործ պատերազմին 'ի դաշտն Արտազու, և լինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետևակ:

Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ և Ղեւոնդ երէց, և բազում և այլ քահանայք, և ևս բազմագոյն պաշտօնեայք: Քանզի ոչ ինչ զանգիտեցին և նոքա գալ ընդ նոսին 'ի գործ պատերազմին. զի ոչ ևեթ մարմնական համարէին զկռիւն, այլ հոգևոր առաքինութեան. ցանկային մահակից լինել քաջ նահատակացն:

Սկսաւ պատրաստեան խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ զօրսն և ասէ.

«Ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ, և ձեր ընդ իս. է ուրեք զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն, և է ուրեք զի նոքա մեզ յաղթեցին. և բազում այն է որ յաղթող գտեալ եմք և ոչ յաղթեալք: Նա միանգամայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք. քանզի հրամանաւանցաւոր թագաւորին մարտնչէաք: Որ փախչէր՝ վատանուն յաշխարհի երեւէր, և անողորմ մահ 'ի նմանէ զըտանէր. իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր՝ քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պարգեւս մեծամեծս յանցաւոր և 'ի մահկանացու թագաւորէն ընդունէր: Նա մեք իսկ աւասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս և սպիս բազումս. և բազում այն քաջութիւն իցէ, վասն որոյ առեալ իցէ և պարգեւս մեծամեծս: Անարգ և անօգուտ զքաջութիւնն համարիմ, և առ ոչինչ զպարգեւսն զբազումս, վասն զի ամենեքեան խափանելոց են:

«Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հրամանատուին զայն արութիւնս կատարէաք, ո՞րչափ ևս առաւել վասն անմահ թագաւորին մերոյ, որ տէրն է կենդանեաց եւ մեռելոց, և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց իրոց: Այսպէս եթէ կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծերացայց, սակայն ելանելոց եմք 'ի մարմնոյ աստի, զի մըտցուք առ Աստուած կենդանի, որ ոչ ևս ելանիցեմք 'ի նմանէ:

«Արդ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ քաջ նիզակակիցք իմ. մանաւանդ զի բազումք 'ի ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արութեամբ, և գահու 'ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարութեամբ առաջնորդ և զօրագլուխ ձեզ կացուցէք, հեշտ և բաղձալի թուեցին բանք իմ 'ի լսելիս մեծամեծաց և 'ի փոքունց: Մի եր-

կացեալ զանգիտեսցուք 'ի բազմութենէ հեթանոսացն, և մի՛ յահագին սրոյ առն մահկանացուի զթիկունս դարձուսցուք. զի եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն 'ի ձեռս մեր, սատակեսցուք զզօրութիւն նոցա, զի բարձրասցի կողմն ճշմարտութեան. և եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրտիւ. բայց միայն յարութիւնս քաջութեան վատութիւն մի՛ խառնեսցուք:

«Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ և զոմանց 'ի ձէնջ, 'ի ժամանակին՝ զի զանօրէնն իշխան խաբեցաք, պատրեցաք իբրև զմանուկ մի տղայ անպիտան. իբր այն եթէ 'ի վերինն երեսս զկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք. բայց 'ի ծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս անքակ կացեալ եմք 'ի նմանէ: Զոր և դուք ինքնին իսկ գիտէք, վասն սիրելեաց մերոց որ 'ի մեծի նեղութեան էին՝ հնարս խնդրեաք վասն յանդորր հանելոյ. զի նոքօք հանդերձ մարտ եդեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածատուր օրինացն: Եւ իբրև նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր սիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան փոխանակիցեմք:

«Իսկ արդ յերկուս և յերիս կռիւս Տէր ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ, որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգեցաք, և զզօրսն արքունի չարաչար հարաք, և զմնացն անողորմ սատակեցաք, և զպղծութիւն կռապաշտութեանն 'ի տեղւոջ տեղւոջ սրբեցաք, զանօրէն հրաման թագաւորին եղծաք ապականեցաք, զխառվութիւն ծովուն ցածուցաք, լեառնացեալ ալիքն դաշտացան, բարձրադէզ փրփուրն սպառեցաւ, դաղանացեա լ

սրամտութիւնն գաղարեաց: Որ 'ի վերայ ամպոց սրտոյն նկուն եղեալ՝ քան զամբարտաւան ընութիւնն 'ի վայր գլտաւ՝ ընդ մեզ խօսելով: Որ բանիւ հրամանաւ կամէր կատարել գչարութիւնն իւր 'ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզակաւ և սրով կռուի: Որ երբեմն ըղձանդերձ կարծէր ունել մեզ գերիշխանութիւնն, արդ երբեմն զզոյն 'ի մարմնոյ՝ չկարէ շրջել, թերևս և ոչ այլ կարասցէ մինչև 'ի կատարած: Քանզի հիմունք նորա հաստատութեամբ եդեալ են 'ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ 'ի վերայ երկրի, այլ 'ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրևք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն: Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք շինեալ, ուր ոչ ոք կարէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Քրիստոսի:

« Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրագլուխն մեր, որ ոչ երբէք մոռասցի զգործս նահատակութեան ձերոյ: Ո՛վ քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած 'ի ձեռն մերոյ ընութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երևի: Զի եթէ զայլս կատարելով 'ի վերայ աստուածային օրինացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և դքաջ անուն ազգատոհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն 'ի Տեառնէ է, որ պահի իւրաքանչիւր ումեք 'ի մինջ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առաջարկութեան, որչափ ևս առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք 'ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ զայր հնար: Եւ զի այս պարգևք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի 'ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յորդար

գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգեւատուէն՝ որպէս և առէ իսկ 'ի սուրբ կտակարանին. « Ուր առաւել եղեն մեղքն, անդէն առաւելեան շնորհքն Աստուծոյ »։

« Եւ մեզ կարի քաջ 'ի դէպ ելանէ հրաման պատասխանւոյս այսորիկ. որպէս և առաւելապէս երեւեցաք մարդկան ամբարշտեալք, կրկին առաւելապէս երեւեսցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց եւ Հօրն ամենեցուն։ Զի որ օր լուան ազգքն զմէնջ մարդիկ 'ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան 'ի սուրբ եկեղեցւոջն, և ես բազմագոյն 'ի մէջ սիրելեացն մերոց։ Նաև ընկերք մեր սրով սրտմտեալ ապառնային մեզ, և մահ գաղտնութեան 'ի վերայ հասուցանել կամէին. և ծառայքն մեր ապստամբեալ փախչէին 'ի մէնջ։ Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս 'ի բերան առեալ անդադար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բազումս խօսէին զմէնջ։ Եւ որ մեծն քան զամենայն առացից. ոչ միայն մարդիկ յերկրի՝ այլ և հրեշտակք յերկնից զերեսս իւրեանց դարձուցին 'ի մէնջ, զի մի՛ տխուր դիմօք հայեսցին 'ի մեզ։

« Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն զկեղտ անուն 'ի մէնջ 'ի բաց բարձցուք։ Ցայնժամ իբրև ղթախծեալ զգաւոր՝ յոգի և մարմին էաք տրտմեալք, այսօր զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկնաւորան առ հասարակ եմք լրջացեալք. քանզի և զՏէրն բարերար ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն. չէ մեր մարդ զօրավար, այլ զօրավարն ամենայն մարտիրոսաց։ Երկիւղ՝ թերահաւատութեան է նշանակ. զթերահաւատութիւն մեք 'ի

մինչ վաղ մերժեցաք, ընդ նմին և երկիւղն փախիցէ 'ի մտաց և 'ի խորհրդոց մերոց »:

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն. դարձեալ եւ զմի մի 'ի նոցանէ քաջալերէր 'ի ծածուկ և սրտապնդէր, և զամենայն պակասութիւն աղքատութեան լնոյր: Որոյ ոչինչ գոյր զօրականին՝ յանձնէ և յընկերաց մատուցանէր. որոյ զէն չէր՝ զէն պատրաստէր. և որում հանդերձ պակաս էր՝ հանդերձ զգեցուցանէր, և որում երիվար՝ երիվար տայր: Եւ առատ ռոճկօք ուրախ առնէր զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն: Եւ ըստ պատերազմական կարգին՝ դրօշ արանց զյիշատակարանս հանապազ երկրորդէր առաջի նոցա. զի և ինքն իսկ տեղեակ էր 'ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կտակարանաց: Զոր և 'ի ձեռն առեալ դրօշ նկարագիրն Մակաբայեցւոց ընթեռնոյր 'ի լսելիս ամենեցուն, և յորդառատ բանիւք զելս իւրացն մատուցանէր նոցա, որպէս մարտուցեալ կռուեցան 'ի վերայ աստուածատուր օրինացն ընդդէմ թագաւորին Անտիոքացւոց: Զի թէպէտ և 'ի նմին կատարեցան մահուամբ, սակայն անուն քաջութեան եկաց մինչև ցայսօր ժամանակի, ոչ միայն յերկրի՝ այլ եւ անմահաց յերկինս: Նա եւ զայն յուշ առնէր զօրականին, որպէս ազգատոհմն Մատաթեայ քակեալ բաժանեցան 'ի միութենէ նորա, դարձան 'ի հրաման թագաւորին, շինեցին մեհեանս, մատուցին զոհս պղծութեան, խոտորեցան յԱստուծոյ, եւ ընկալան զպատիժս պատուհասի մահուան 'ի սուրբ միաբանելոյն: Իսկ Մատաթի եւ որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլացան, այլ եւս առաւե-

լալեա ընդդեցան, եւ ձեռնամուխ եղեն 'ի գործ պատերազմին բազում ժամանակս: Զայս առեր, եւ անդէն 'ի դաշտին գնդի առեալ՝ զզօրսն զետեղէր, եւ յամենայն կողմանց տակաւ զայրուձին կազմէր:

Իսկ յետ ոչ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր գայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն. եւ եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց 'ի Հեր եւ 'ի Զարեւանդ գաւառ: Եւ անդէն գնդի առեալ նորա 'ի գաւառին՝ բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իբրեւ զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ: Գունդ բազում հասանէր 'ի զօրաց նորա, ապաստակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս:

Զայն իբրեւ լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց՝ Առանձար անուն, ընտրեցին յամենայն զօրականէն լի իմաստութեամբ եւ քաջութեամբ: Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար սաստկեաց զբազմութիւն գնդին, եւ զմնացեալսն 'ի նոցանէ անդրէն փախըստական 'ի բանակն արկանէր: Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն դառնայր, և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց:

Դարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վասակ անդրէն 'ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ. շրջեցաւ 'ի ձեռն սուտ երիցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նոքօք հրամանաւ արքունի 'ի պատգամաւորութիւն խօսէր, և երդմամբ հաստատէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունել:

Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակել, մանաւանդ զուրբ ուխտ եկեղեցւոյն, որ ոչ էր հեռացեալ 'ի զօրականէն:

Որպէս երանելի երէցն Ղեւոնդ հրաման առեալ 'ի սուրբ ընկերացն՝ 'ի մեծէն Յովսեփայ և յամենայն մեծամեծացն 'ի քահանայիցն և 'ի զօրագլխացն, եբաց զբերան իւր և ասէ բարձր բարբառով առաջի հրեշտակացն.

« Յիշեցէք ամենեքեան զհրաման զառաջինս, որ յառաջ քան զծագումն Որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս ։

« Քանզի իբրեւ մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային սիրոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ 'ի կամս ազատութեան մերոյ գործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք 'ի վերայ մեր 'ի ցասումն բարկութեան, և զողորմած դատաւորն յուզեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս. մինչեւ հրաման տուեալ երկնային ծովուն հեղուլ 'ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառակն գործեցին ։ Վերինք և ներքինք եղեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց ։

« Այսպէս արդարն Նոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսաստութիւն բարկութեան տէրունեան ցասմանն, և եղեւ սկիզբն առաջարկութեան առ անձուկ բազմութեան մարդկային ազգիս ։ Դարձեալ և Աբրահամ 'ի փորձութեանն իւրում գտաւ առաքինի և զընկալեալ պարգեւսն յԱստուծոյ՝ ինքեան ձեռօք փոխանորդէն նմին մատուցանէր. վասն այսորիկ և յառակս ընկալաւ զնա Աստուած, զի 'ի նմա տպաւորեալ տեսանէր զաներեւոյթ գալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, և զմիանումն

անըմբռնելւոյն և դըժնութեան անմահին, որ լուրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւն մահու: Եւ եթէ մահուամբ մահ մեռանի, մի՛ երկիցուք մահակիցք լինել Քրիստոսի· զի ընդ որում մեք մեռանիմք, ընդ նմին և կենդանանամք:

«Յիշեցէք, առաքինիք, զմեծն Մովսէս, որ մինչչեւ հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ սուրբ նահատակութեանն 'ի տիս տղայութեանն երեւէր նմա· և տուն թագաւորին Եգիպտացւոց 'ի ծառայութիւն մնայէր նմա, և ականց դայեկութեամբ սնուցանէր զնա· և 'ի ժամ փրկելոյ զժողովուրդն 'ի նեղութենէն՝ միջնորդ եղեւ երկնի և երկրի, միանգամայն և աստուած անուանեցաւ 'ի վերայ Եգիպտացւոցն: Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ՝ անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յԵգիպտացւոցն· իսկ ուր աստուածային յայտնութիւն 'ի վերայ նորա լինէր, 'ի ձեռն գաւազանին գործէր զմեծամեծ սքանչելիսն: Եւ վասն սուրբ նախանձուն զոր ունէր՝ եհար զԵգիպտացին և ընդաւազեաց· վասն որոյ զմեծ անուն գնէր նմա, և առաջնորդ ժողովրդեանն զնա կացուցանէր: Եւ բազում այն է՝ որ հեղմամբ արեամբն արդարացաւ, և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգարէս՝ ոչ միայն զարտաքին թշնամին կոտորելով, այլ և զազգատոհմն՝ որ փոխանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յանապատին:

«Եւ եթէ նա 'ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր զալտեան Որդւոյն Աստուծոյ, մեք որ ականատեսք եղաք, և մեծապէս վայելեցաք յերկնաւոր պարգեւսն շնորհաց 'նորա, եւս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ ճշմարտութեանս: Որ եդ մահուամբ զանձն իւր 'ի վերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց զմեզ յանհնարին դա-

տապարատւթենէն, դիցուք և մեք զանձինս մեր մահուամբ 'ի վերայ անմահ զօրութեանն, զի մի՛ նուաղք քան զըվրէժխնդիրսն առաջինս գտանիցիմք ։

«Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհէզ, որ սպանմամբ երարձ զպղծութիւնն 'ի ժամ պատերազմին, և ազգէ յազգ երդմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն ։ Մի մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զԵղիա, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել 'ի կռապաշտութիւնն Աքաբու. և արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարիւրսն ինքեան ձեռօք սատակեաց, և զերկուս յիսունսն անշէջ հրոյն մատուցանէր լուցկի. և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և ահագին կառօքն յերկրէ 'ի յերկինս վերացաւ ։ Դուք՝ նոյն մեծի մասին վիճակի հասեալ էք զի ոչ ես կառք առաքին ձեզ 'ի վերացումն, այլ ինքնին Տէրն կառաց և երիվարաց հզօր զօրութեամբ և սրբովք հրեշտակօք ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքանչիւր թեւս բուսուցանէ. զի նորա ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղաքակիցք ։

«Նա այլ զի՞նչ ևս երկրորդեցից առաջի ձերոյ քաջ նահատակութեանդ. զի քան զիս տեղեկագոյնք և հմուտք էք սուրբ կտակարանացն ։ Դաւիթ 'ի մանկութեան ժամանակին քարի կործանեաց զմեծ բլուրն մսեղէն, և ոչ ինչ զանգիտեաց յահագին սրոյ հսկային. ցրուեաց զգունդըս այլազգեացն, և ապրեցոյց զզօրսն 'ի մահուանէ, և զժողովուրդսն 'ի գերութենէ. և եղև անդրանիկ թագաւորացն Իսրայէլի, և անուանեցաւ հայր Որդւոյն Աստուծոյ ։ Նա անուանեցաւ առ 'ի պէտս ժամանակին, և դուք ճշմարիտ ծնեալք 'ի սուրբ Հոգւոյն՝ որդիք էք Աստուծոյ և ժառանգակիցք Քրիստոսի ։ Մի ոք զձեր բաժինն 'ի

ձէնջ հատանիցէ, և զձեզ օտարախորթս արարեալ՝ տա-
րարաժին հանիցէ:

« Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինս Իսրայելի, զՅեսու, զԳեդէոնն, զՅեփթայեա և զայլս ամենեսեան, որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զզօրսն հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն 'ի պիղծ կռապաշտութենէն: Եւ վասն հաստատուն արդարագործութեանն՝ որ ոչ ինչ երկմտեցին 'ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և լուսին առանց ականջաց լուան և կատարեցին զբան հրամանի նոցա. ծովք և գետք ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան: Եւ բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին Երիքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցան 'ի վրէժխնդրութիւն օրինացն արդարութեան: Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոց քաջութիւնս կատարեցին 'ի դարս իւրաքանչիւր, զովեցան 'ի մարդկանէ և արդարացան յԱստուծոյ:

« Այսպէս նոյն Տէր է 'ի սկզբանէ և մինչև ցայսօր և առ յապա, և յաւիտենից յաւիտեանս, և անդր քան զամենայն յաւիտեանս: Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ. ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ. ոչ փոփոխի անյեղլեղուկ բնութիւնն Աստուծոյ. որպէս և ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն. « Ես եմ, ես եմ, ես նոյն եմ 'ի սկզբանէ մինչեւ յաւիտեան. ոչ տամ զփառս իմ այլում, և ոչ զքաջութիւնս իմ դրօշելոց »:

« Զայս գիտելով, եղբարք, մի թուլութեամբ լքանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրտիւ եւ հաստատուն հաւատովք կանխեալ յարձակեսցուք 'ի վերայ թշնամեացն՝ որ յարուցեալ գան 'ի վերայ մեր: Մեր յոյսն մեզ կրկին երեւի. եթէ մեռանիմք՝ կեանք, և եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ

նոյն կեանք առաջի կան: Յիշեցուք զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ «Փոխանակ ուրախութեան որ նմա առաջի կայր՝ յանձն էառ զհամբերութիւն մահու, և մահու խաչի. վասն այսորիկ և Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, և ետ նմա անուն՝ որ 'ի վեր է քան զամենայն անուն. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդարամետականաց»:

«Եւ քանզի որ ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ Որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն աչօք տեսանէ զաներևոյթ յատակ լոյսն ճառագայթից իմանալի արեգական, որ յամենայն ժամ և յամենայն օր գեր 'ի վերոյ ծագեալ երևի ամենեցուն. և սրբատեսիլ և սքանչելեացս անպղտոր յատակութեամբ ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, և թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տեսիլն մերձեցուցանէ, և կարողութեամբ կշռէ զերկրպագութիւն զերից հատուածոյն միաւոր զօրութեան: Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանն անփոխ եղեալ իցէ, և բարձրութեամբ յարքունիսն հասեալ, և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն և զանսպառական մխիթարութիւնն:

«Մի, տեարք իմ պատուականք, մի՛ յետ այսչափ 'ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն յերկիր անկեալ թաւալցիմք, այլ տեղի առեալ անդրէն 'ի բարձրութեանն հաստատեսցուք: Թէպէտ և հայեսցուք 'ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսա լի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զի՞նչ աղէտք տարակուսի են որ ոչ գործին յերկրային ախտաբերս. Թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղ-

ցաւոց ծանրութիւնք հարկահանաց, զզուանք և կախանք 'ի բանտում ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ ըստ կարօտութեան բնութեան: Սառնամանիք ձմերային և խորշակք ամարային, հիւանդութիւնք տարաժամք և ախտք մահարերք հանապազ ամենեն դժնդակ· երկեւղ արտաքնոց, և արհաւիրք 'ի ներքնոց անդադար 'ի վերայ հասանեն. ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն, և ոչ գտանեն. և բազումք են որ փորեն և խնդրեն, և խնդալից լինին յորժամ գտանեն: Իսկ որ թուին մեզ եթէ յաջողեալ իցեն 'ի մեծութեան և փափկանան ուրախութեամբ 'ի պակասելի կեանս, մեծամեծեալ հպարտանան յանցաւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են որ կուրացեալ են 'ի ճշմարիտ կենացն: Իսկ արդ զի՞նչ այն չարիք իցեն որ 'ի նոսա ոչ գործիցին. ընդ մեծութիւն խառնեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ անուանութիւնն գէճ պըղծութիւն: Ցորս վայելենն՝ անընտրութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրև Աստուծոյ մատուցանեն, մոլորեալք 'ի ճշմարիտ կենացն:

«Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհս՝ արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. և զոր նոքայն պաշտեն եւ պատուեն՝ ապաքէն 'ի նմին նիւթոց է մասն. իսկ արդ մասունքն մասանց կան 'ի ծառայութիւն: Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ եւ ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին: Նա եւ 'ի մասանց անտի՝ պարտ է թէ եւ ընտրութիւնք երեւեսցին. իսկ արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենեցուն, եւ որ գիտեն իմանալ՝ նա է ընտիր 'ի մասանցն: Ապա թէ այդ այդպէս է, քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց, որում երկիր պագանեն՝ երկըրպագուքն են առաւելեալք քան զանբան տարերսն՝

որոց չարաչար կան 'ի ծառայութեան. եւ զէն Աստուած՝ որ 'ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն, այլ արարածոց տանին երկրպագութիւն. որոց մեղաց չիք քաւութիւն յարդար ատենին։

«Ոն անդր 'ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն. եղկելիս եւ ողորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեսցուք. մանաւանդ զի կամօք են կուրացեալք եւ ոչ 'ի հարկէ, եւ ոչ երբէք գոցեն զճանապարհն ճշմարտութեան։ Այլ մեր բացահայեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի՛ պատահեսցէ մեզ խաւարն արտաքին։ Զի որք էին 'ի խաւարի, եկն առ նոսա լոյսն ճշմարիտ. կուրացեալք վրիպեցան 'ի կենացն։ Իսկ որք ընկալայք դուք հաւատովք՝ որդիք էք եւ ոչ օտարախորթք, սիրելիք եւ ոչ թշնամիք, բաժանորդք եւ ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին։

«Այդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ. սա քաջութեամբ նահատակեցաւ, եւ զնոյն ուսոյց ամենայն նիզակակից գործակցաց իւրոց Առաքելոց. ընդ որս եւ դուք էք այսօր կրկին երեւեալ, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներեւոյթ թշնամւոյն, պատենազէն զօրհիւք դէմ ընդ դէմ ընկերակից սատանայական գործոյն։ Եւ եթէ այսպէս եւ եթէ այնպէս, զերկուսեան կողմանան 'ի պարտութիւն մատնէք, որպէս եւ Տէրն մերն նախ արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ, այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ նահատակ առաքինութեան. զախոյեանն ընկէց, զպատերազմն եհար, զթշնամին ցրուեաց, զաւարն ժողովեաց, զգերին դարձոյց, զպարգեւսն բաշխեաց ամենայն սիրելեաց իւրոց 'ի ձեռն իւրաքանչիւր առաքինութեանց։

«Գիտէք դուք ամենեքեան. յառաջ ժամանակաւ հասեալ ձեր 'ի գործ պատերազմի, թէպէտ և էր ձեր սովորութիւն՝ քաջանալից հանապազորդել 'ի մէջ բանակիս, 'ի ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ 'ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղւոջ ուրեք թողուիք զնոսա. իսկ այսօր եպիսկոպոսք և երիցունք և սարկաւագունք, սաղմոսերգողք և դպրակարգացք իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնաւ՝ իբր վառեալք զինու. և պատրաստեալք 'ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկանել զթըշնամին ճշմարտութեան: Եւ եթէ մեռանել եւս հասանէ 'ի նոցանէ, սակայն և յայնմանէ ոչ են զանգիտելոց. քանզի լաւագոյն զմեռանելն կամին քան զմեռուցանելն:

«Որպէս զի կրկին աչս տացեալ ունիցիմ. հաւատոյ աչօք զքարկոծանս մարգարէիցն տեսանեն, և մարմնոյ աչօք զքաջութիւն ձերոյ նահատակութեանդ: Մանաւանդ թէ 'ի ձեզ զերկոսեան իսկ տեսանեմք. քանզի և դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ առաքելոցն և ապանմանս ամենայն քաջ մարտիրոսացն, որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, և հեղմամբ արեանն իւրեանց եղեւ 'ի պարծանս վերնոցն և ներքնոց: Արդ մինչև 'ի գալուստն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանօք առաքինեացն և ընտրելոց նահատակաց՝ յորոց միջի և դուք էք այսօր, և հրաւիրեալ 'ի լուսաւորչացն ձեր սրբոց հասանել 'ի դասս նոցա և ժառանգորդս խոստացելոցն լինել անանց բարութեանց 'ի Քրիստոսէ Յիսուսէ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս»:

Յայս վայր խօսեցաւ 'ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղեւոնդ, և փարատելով կատարեաց զԱմէնն ասելով:

Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին. ուղղեցին և ատեան, և եթէ գիր որ երախայ 'ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին. եւ ընդ առաւօտս սուրբ օրինայն հաղորդեցան, և այնպէս լուսազգեստ եղեն՝ որպէս 'ի սերունեան մեծի սուրբ զատկին:

Եւ մեծաւ զուարճութեամբ եւ յոյժ խնդութեամբ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն եւ ասեն. «Հաստատեսցէ մահ մեր ընդ մահու արդարոյն, և հեղումն արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն. և հաճեսցի Աստուած կամաւոր պատարագաւս, եւ մի տացէ զեկեղեցի իւր 'ի ձեռս հեթանոսաց»:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՀԱՅՈՑ

ՅԵՏ այսորիկ իբրեւ ետես զօրավար գնդին Պարսից՝ եթէ հասան պատգամաւորքն 'ի մէջ խաբել զնոսա, եւ բարձաւ յոյս ակնկալութեան իւրոյ ցրուել զնոսա յանկարծ միաբանութենէն, յայնժամ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ եւ զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա, եւ ուսանէր 'ի նոցանէ զհնարագիտութիւն յաղթութեան: Եւ իբրեւ հասեալ տեղեկացաւ զանուն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կոչէր եւ զբազումս 'ի զօրագլխացն՝ որ էին ընդ իւրով ձեռամբ, եւ հրամայէր ածել զառաջեաւ զերամակս փղացն, եւ 'ի գունդս գունդս զգազանսն բաժանէր, եւ առ մի մի փիղ երեք հազար սպառազէնք, թող զայլ զօրս ամենայն:

Խօսէր եւ ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ եւ ասէր. «Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր զվաստակ մեծի թագաւորին, եւ դիք առաջի զանուն քաջութեան. ընտրեցէք զմահ քան զկեանս վատութեամբ: Մի մոռանայք զեւղն եւ զպսակն եւ զուռն եւ զպատուանդան

պարգեւսն՝ որ շնորհի ձեզ յարքունուստ: Ցնորք էք իւ-
րաքանչիւր գաւառաց, և ունիք իշխանութիւն բազում.
Դուք ձեզէն գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց, եւ
զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան
զփորձ առեալ ճանաչէք. գուցէ ձեր 'ի պարտութիւն
մատնեալ՝ կենդանեաւ վերակեցիք 'ի մեծ կենացն զոր ու-
նիցիք: Յիշեցէք զկին և զորդիս ձեր, յիշեցէք զսիրելի
բարեկամս ձեր. գուցէ առնհար լինիցիք յարտաքին թըշ-
նամեացն եւ ողբալիցէք 'ի ներքին սիրելեացն »:

Այս և յուշ եւս անէր նոցա զբազում ընկերակիցս
փախուցեալս, որք թէպէտ եւ 'ի պատերազմէն ապրեցան,
սրով ընկալան զվճիռ մահուն իւրեանց. ոստանք եւ
գանձք և ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխարհիկս
գրեցան, և ամենայն հայրենի գաւառք հատան 'ի նոցանէ:

Զայս ասէր, և առաւել քան զայս աստիկացուցանէր
զհրամանն արքունի: Կարգէր կազմէր զզօրսն ամենայն,
և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշ-
տին մեծի: Եւ իւրաքանչիւր զազանացն յաջմէ եւ յա-
հեկէ զերեքհազարեան արատալէնան պատրաստէր, եւ
զընտիր ընտիր նահատակացն շուրջ զեւրեաւ գումարէր.
եւ այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Սատեան իբրեւ զաշ-
տարակ մի հզօր եւ կամ իբրեւ զբերդ մի անմատոյց: Նը-
շանս բաշխէր, դրօշս արձակէր, եւ 'ի ձայն մեծի փողոյն
պատրաստ հրամայէր լինել: Իսկ զգունդն զԱպարհացի,
եւ զկատաշացն եւ զՀոնաց եւ զԳեղաց, եւ զայլս եւս ա-
մենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ 'ի մի վայր ժողո-
վէր, եւ հրաման պատուիրանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ
գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրա-
վարին:

Իսկ այրն Վարդան յառաջ մատուցեալ և զաւագանին հարցանէր, և միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխսն կարգէր այսպէս.

Զգունդն առաջին տայր 'ի ձեռն իշխանին Արծրունեաց, և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց. և զայլն ամենայն նախարարեան համհարզս երկոցունցն, և զամենայն բազմութիւն գնդին թևս աջոյ և ահեկի կազմէր նոցա։

Եւ զգունդն երկրորդ տա՛յր 'ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունեաց, և նիզակակից նմա զԸնծայինն և զՆերսեհ Քաջբերունի։

Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր 'ի ձեռն Թաթուլայ Վանանդեցւոյ, և նիզակակից նմա Հրամայէր զՏաճատ Գնթունի, և զբազումս 'ի քաջ արանց աջոյ և ահեկի 'ի թևս նոցա։

Յանձն իւր առնոյր զգունդն չորրորդ, և նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր և զհարազատ եղբայր իւր զՀամազասպեան։

Կարգէր և կազմէր զճակատն յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին դէմ յանդիման Արեաց գնդին, առ ափն Տղմուտ գետոյն։

Եւ իբրև այս այսպէս պատրաստեցան, երկոքեան կողմանքն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային, և գազանացեալ զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին երկոքեան. և ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրև 'ի մէջ ամպոց շփոթելոց՝ ճայթմունս գործէր, և հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր։ Ի յաճախութենէ սաղաւարտից և 'ի փայլման սպառազէն վառելոցն իբրև նշոյլք ճառագայթից արեգական հա-

տանէին: Նա եւ 'ի բազում սուսերացն շողաւ, եւ 'ի ձօձել բազմախուռն նիզակացն երբեւ յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք եռային: Քանզի ո՛չ իսկ է բաւական տալ զմեծամեծ տագնապ ահաւոր ձայնիցն, որպէս կոփիւնք փոհանաւորացն եւ ձայթմունք լարից աղեղանցն զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին:

Անդ էր տեսանել զչափ մեծի տագնապին եւ զաղէտս անբաւ տարակուսանացն երկոցունց կողմանցն, առ 'ի յանդուգն յարձակմանէն զմիմեանս բախելով. քանզի թանձրամիտքն յիմարէին եւ փառասիրացն լքանէին, քաջքն խիզախէին եւ նահատակքն դողէին: Եւ խումբ արարեալ ամենայն բազմութեամն՝ զգետն 'ի մէջ փակէին, և զանգիտեալ գունդն Պարսից 'ի դժուարութենէ գետոյն՝ զտեղեան գեալ սկսան: Իսկ գունդն Հայոց հասեալ անցանէին, ձի 'ի վերայ առեալ յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ: Սաստկապէս բախեալք ընդ միմեանս, յերկոցունց կողմանց բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ դիաթաւալ խաղային:

Յայնժամ մեծ տագնապի 'ի վեր հայեցաւ քաջն Վարդան, եւ տեսանէր զնոխ ընտիր քաջ նահատակաց Պարսից զօրուն՝ զի զձախակողմն շարժեցին զՀայոց գնդին, մեծաւ ուժով յարձակէր 'ի տեղին, եւ զաջ թեւն Պարսից փողին բեկեալ՝ արկանէր զգաղափօքն, եւ շըրջան առեալ կոտորէր մինչեւ 'ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շատ տագնապի 'ի վերայ հասուցանէր, մինչեւ գունդն Մասեան քակեալ բաժանեցան 'ի մեծամեծ պատրաստութենէն, դեռ եւս քաջ քաջ 'ի փախուստ դառնային:

Ըստ դէտ ահն 'ի վեր հանդիսանայր Մուշկան Նիւսալաւուրտ, քակեալ զամենայն տեսանէր 'ի գնդէն Հայոց, եւ

զկնի մնացեալ 'ի Հովիտս լերանցն։ Վասն որոյ զաղաղակ բարձեալ՝ քաջալերէր շուրջ զիւրեաւ զզօրս Արեաց, որք զանգի առեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդանայ։ Եւ անդէն 'ի տեղւոջն երկրքին կողմանքն զպարտութիւն խոստովանէին, եւ առ յոյժ թանձր անկեալ դիականց իբրեւ զբարակոյտս դերբկաց երեւէին։

Զայն իբրեւ ետես Մուշկան Նիւսալաւուրտ, մեայր զազանացն Արտաշրի, որ 'ի վերայ նոցա նստէր 'ի բարձր գլխաւորեցին իբրեւ յանուր քաղաքի. եւ 'ի ձայն մեծ զալարափողոցն զիւր գունդն առնէր, եւ յառաջամարտիկ զօրօքն գնա 'ի մէջ փակէր։

Իսկ կորովին Վարդան ի բուռն քաջ նիզակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս 'ի տեղւոջն գործեաց, յորում տեղւոջ եւ ինքն իսկ արժանի եղեւ առնուլ զկատարեալ նաՀատակութեանն պսակ։

Եւ յերկարեալ գործոյ պատերազմին՝ օրն տարաժամէր, և մեռ առ երեկս կարճատէր. բազմաց օրահար մահու Հատանէին, մանաւանդ 'ի թանձրութենէ դիականց մեռ առ մեռ խառնեալ իբրեւ զփայտահարս մայրաւորաց։

Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և զխորտակումն աղեղանց. վասն այնորիկ և ոչ կարէին կալ Ճշմարտութ 'ի վերայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն. և սաստիկ խաձաւղ տաղնապի էր կողմանցն երկոցունց անկելոց։ Եւ որք մնացեալքն էին՝ փախեալք և ցրուեալք լինէին 'ի լեռնադաշտս ամուր ձորոցն. եւ յորժամ պատահէին միմեանց՝ դարձեալ միւսանգամ զմիմեանս սատակէին։ Եւ մինչեւ 'ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ զանութեանն։

Եւ քանզի գարնանային էր ժամանակն, ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բազմաց։ Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զգեղմակերպս զխաղկանցն անկելոց, սիրտն բեկանէր եւ աչքն դալարէին՝ ըստ զմնչիւն խոցելոցն և զմնչիւնս բեկելոցն, զթաւալգլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն, զփախուստ վատացն, ըղթաղուստ լքելոցն, զարտաթափումն զանարի արանցն, զճչիւն կանանցն, զողբս սիրելեաց, զաշխարումն մերձաւորաց, զվայ և զաւաղ բարեկամացն։ Քանզի ոչ եթէ կողմն էր որ յաղթեաց, եւ կողմն էր որ պարտեցաւ, այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ՝ երկոքին կողմանքն ՚ի պարտութիւն մատնեցան։

Բայց քանզի անկեալ էր մեծ սպարապետն Հայոց ՚ի պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետև ՚ի մէջ գլխաւոր՝ յոր յեցեալ ժողովէին զունդն մնացելոցն։ Թէպէտ եւ բազում այն էր որ ապրեցան՝ քան թէ որ մեռան, սակայն ցանեալ ցրուեցան, և հասեալ անկանէին ՚ի տեղիս տեղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային ՚ի վերայ բազում գաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ ինչ ոք կարէր։

Եւ այս անուանքն են քաջ նահատակացն՝ որ անդէն ՚ի տեղւոջն կատարեցան.

Յազգէն Մամիկոնէից ՔԱՋՆ ՎԱՐԴԱՆ հարիւր երեսուն եւ երեք արամբք.

Յազգէն Խորխոռունեաց ԽՈՐԷՆՆ ԿՈՐՈՎԻ իննսուն արամբք.

Յազգէն Պալունեաց ԱՐԻՆ ԱՐՏԱԿ յիսուն եւ եօթն արամբք.

Յազգէն Գնթունեաց ՋԱՐՄԱՆԱԼԻՆ ՏԱՃԱՏ իննեւտասն արամբք.

Յազգէն Գիմաքսենից ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ՀՄԱՅԵԱԿ քսան եւ երկու արամբք.

Յազգէն Քաջբերունեաց ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆ ՆԵՐՍԵՀ եօթն արամբք.

Յազգէն Գնունեաց ՄԱՆՈՒԿՆ ՎԱՀԱՆ երիւք արամբք.

Յազգէն Ընծայնոց ԱՐԴԱՐՆ ԱՐՍԷՆ եօթն արամբք.

Յազգէն Սրուանձտեաց ՅԱՌԱՋԱԴԷՄՆ ԳԱՐԵԳԻՆ երկու հարազատօքն եւ ութուտասն արամբք:

Այս երկերիւր ութսուն եւ եօթն նահատակք, ընդ նմին մեծամեծ նախարարսն անդէն 'ի տեղւոջն կատարեցան: Եւ յարքունի տանէն եւ 'ի տանէն Արծրունեաց և յիւրաքանչիւր նախարարաց տանէն. Թող զայս երկերիւր ութսուն եւ եօթնս, եւ այլ եւս եօթն հարիւր և քառասուն այր, որք զանուանս իւրաքանչիւր 'ի դպրութիւն կենաց գրեցին 'ի նմին աւուր 'ի մեծ պատերազմին: Եւ միահամուռ լինի ամենայն հազար եւ երեսուն եւ վեց:

Իսկ 'ի կողմանէ ուրացելոցն և հեթանոսաց անկանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հարիւր քառասուն եւ չորք այր: Զի ոչ 'ի նոցանէ 'ի մեծ պատուաւորացն էր, վասն որոյ և կարի յոյժ 'ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիւսալաւուրտ: Մանաւանդ իբրեւ ետես զանհնարին հարուածսն եռապատիկ զիւրոց գնդին քան զհայոցն, բեկանեկաւ զօրութիւն ուժոյն իւրոյ, և ոչ հանգարտէր կալ 'ի վերայ խորհրդոց մտացն. քանզի ոչ որպէս կարծէր

զօրավարացն՝ կատարեցաւ: Մանաւանդ եթէ Հայք
ունէին զգաստութիւն անկելոց իւրոյ կողմանն, և թիւ
համարոյ եւս առնէր, և եթէ այնչափ յոլով գտանէր
զիւր անկեալսն քան զՀայոց գնդին, եւս առաւել վասն
երեւելի արանցն՝ զորս յականէ յանուանէ գիտէր թա-
գաւորն, ՚ի մեծ տարակուսի լինէր այրն յանձն իւր: Ար-
դարութեամբ զիրսն դնել և ցուցանել՝ ՚ի թագաւորէն
երկնչէր. դարձեալ և թաքուցանել եւս ոչ կարէր, քան-
զի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կախ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն իւր եւ-
նեղէր ՚ի միտս իւր, ուրացեալն Վասակ՝ որ զանձն իւր
՚ի մէջ գազանացն թաքուցեալ այլեցուցանէր՝ մխիթար
մտացուցանէր մտացն լրբելոց, և ուսուցանէր նմա հնարս
նենգութեամբ, թէ որպէս կարասցէ մերձենալ ընդ ա-
մուրան խաբէութեամբ: Եղբարսն կնքէր արքայն Հրա-
մանաւ և վկայութեամբ անձին իւրոյ և խաբեբայ երդ-
մամբքն որ ընդ նմայն էին. պատրանաւորս առնէր զնոսա
և երեւեցուցանէր զթողութիւն ապստամբութեանն առ.
՚ի շինութիւն եկեղեցեաց շնորհել անդրէն, և զամենայն
կարգս անդրէն յարմարել ըստ առաջին սովորութեանն:
Թէպէտ հրաման թագաւորին հաստատութեամբ էր առ-
եալ, — վասն զի յոյժ բեկաւ զօրութիւն նորա, որպէս
զի երկոքին կողմանք նորա հարան —, սակայն զօրքն Հայոց
վասն նենգութեանն Վասակայ, որ բազում անգամ խա-
բեալ էին ՚ի վերայ ստութեան նորա, վասն այնորիկ եւ
հրամանի թագաւորին վաղվաղակի ոչ կարէին հաւատալ:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԵՐԿԱՐՈՒՄՆ ԻՐԱՑՆ ԽՌՈՎՈՒԹԵԱՆ

Արդ դարձեալ յայնժամ դրդեաց զՄուշկան Նիւ-սալաւուրտ և զամենայն աւագանին Արեաց. առեալ բր-զօրսն հանդերձ 'ի վերայ ամրոցին՝ յոր անկեալ էին գուն-դի 'ի զօրացն Հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւքն, և մարտ եդեալ կռուէին շուրջ զբերդաւն: Եւ իբրև ոչ ինչ կարացին ազդել նոցա, դարձեալ յերդմունս ապատան ե-դեալ, զի ուխտիւ իջուսցեն զնոսա առանց դաւ ինչ գործե-լոյ, և երկիցս և երիցս անգամ եդուն առնել զաւետա-րանն: Թէպէտ և քահանայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի, բազումք 'ի զօրականացն ոչ կամէին հա-ւատալ առ ուխտին Վասակայ. քանզի սպառ եկեալ Մուշկան Նիւսալաւուրտ զհետ չար խրատուն Վասակայ:

Մի ոմն 'ի քաջ զօրականէն Հայոց, որ անկեալ էր 'ի բերդն փախստեամբ՝ Բաղ անուն, ելեալ 'ի պարիսպն թշնամանս դնէր անօրինին, և ցուցանէր առաջի Պարսից զօրավարին զամենայն չարիսն, զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց: Զոր և բազումք լուեալ՝ արդա-րացուցանէին զամբաստանութիւնն, ոչ միայն 'ի Հայոց կողմանէն, այլ և առաւել զօրքն Պարսից: Այն որս

այս 'ի նմին գիշերի եօթն հարիւր արամբք ել գնաց 'ի բերդէ անտի, և ոչ կարացին ձեռն արկանել 'ի նա:

Իսկ որք 'ի ներքս յամրին մնացին, թէպէտ և գիտէին ճշմարտիւ զխաբեբայ երդմունս նոցա, ոչ ունէին համբար 'ի ներքս: Իբրև ոչ կամու լքեալ կացին առաջի հրամայեաց սպանանել 'ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան այր: Աղաղակեցին ամենեքեան և ասեն. « Փոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր. մինչդեռ չէն են եկեղեցիք և անքակ տաճարք վկայից և մարմին սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ, արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաստատեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, և խառնեսցի արիւն մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն, և հաճեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացս որ ելանեն 'ի վերայ սուրբ սեղանոյս »: Զայս ասելով 'ի սուսերօքն կոտորեցան երկերիւրքն և երեքտասանքն:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ գտանեցան յամուրն, երանելիքս այս Յովսէփ և Ղևոնդ՝ բազում ընկերակցօք իւրեանց, մատուցին և նոքա զպարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ անկարութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւորականացն, այլ խստութեամբ հնարս խնդրէին լինել վախճանի ամենայն աշխարհին շինութեան: Վասն որոյ և բազումք 'ի Դուռն կարդացին, և զամենայն ամբաստանութիւնն արկանէին զանօրէնն զՎասակաւ: Զայս իբրև լուաւ Մուշկան Նիւսալաւուրտ, ոչ իշխեաց 'ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ. այլ ըզՅովսէփ և զՂևոնդ զան հալեալ, հրամայեաց պահել զգուշութեամբ, քանզի բազումք 'ի Դուռն կարդացին. իսկ

գայլ քաջահայան արձակեցին յիւրաքանչիւր տեղիս, հըրաման տուեալ վասն շինութեան եւ խաղաղութեան աշխարհին:

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հասեալ էին 'ի վերայ յեղյեղուկ հրամանաց թագաւորին եւ ուրացեալ չարիմացին Վասակայ, ոչ ինչ հաւատային սուտ թողութեանն. այլ քաջալերէին զմիմեանս եւ ասէին. «Զի՞ պիտոյ է մեզ լինել կեանք անցաւոր աշխարհիս, եւ կամ ընդէ՞ր տեսանեմք զարիւն յետ մերոյ սիրելեացն: Զի եթէ քաջ նահատակքն մեր անկան 'ի մեծ պատերազմին, եւ բազում վիրաւորք տապալեցան յարիւն յաղաժոյժ 'ի մէջ դաշտին, եւ ամենեցուն մարմինքն եղեն դէշ թռչնոց եւ կերակուր գազանաց, եւ պատուական նախարարքն մեր հասին յանարգութիւն թշուառութեան, լքին զիւրաքանչիւր իշխանութիւն եւ են 'ի հալածանս նեղութեան, որ եւ ամենայն փափկութիւնն Հայոց եհաս 'ի վիշտս վտանգի եւ յանհնարին աղախնութիւն, ոչ անսամք խաբեբայ հրամանացդ եւ անկանիմք 'ի ձեռս անօրէն իշխանացդ»:

Թողին այնուհետեւ իւրաքանչիւր զգեօղս եւ զաւանս եւ զագարակս: Ելին հարսունք յառագաստից եւ փեսայք 'ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց եւ տղայք 'ի դրկաց. երթային երիտասարդք եւ կուսանք եւ ամենայն բազմութիւն արանց եւ կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին եւ զանխալ տեղիս բազում լերանց: Լաւ համարէին զգազանաբար բնակութիւնն աստուածպաշտութեամբ 'ի քարանձաւս կեալ, քան ուրացութեամբ փափկանալ յիւրաքանչիւր շինուածս: Առանց տրտնջելոյ համբերէին խոտաբուտ կերակրոցն, եւ ոչ յիշէին զսովորական խորտիկսն: Համարեալ էին նոցա զարաւանդքն

իբրեւ զլարկս բարձրաբերձ շինուածոց, եւ զեռանանկո-ղէնքն իբրեւ ընկարեալ պատշգամս:

Սաղմոսք էին նոցա մրմնջումն երգոց, և ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք: Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր՝ սուրբ սեղան, եւ ոգիք նոցունց՝ պատա-րագ ընդունելի: Զանզի ոչ որ ՚ի նոցանէ ողբայր յաւա-հատութեամբ զանկեալսն ՚ի սրոյ, և ոչ որ հեծեծելով հառաչէր ՚ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց: Խըն-դութեամբ ընկալեալ զյափշտակութիւն ընչից բազմաց, և ոչ յիշէին ամենեքին՝ եթէ եղեալ իցեն նոցա ստա-ցուածք: Համբերութեամբ ծփնէին եւ մեծաւ առաքի-նութեամբ ստանէին զքաջ նահատակութիւնն: Զի եթէ ոչ բազում աչօք տեսանէին զյոյսն խնդալից, և ոչ կա-րէին գործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Զանզի բազումք յազգէ ՚ի մեծ նախարարացն էին, եւ եղբարք և որդիք և դստերք, հանդերձ ամենայն սիրել-եաց իւրեանց ՚ի մէջ ամրական վայրացն, ոմանք յանլոյս երկիրն Խաղտեաց, և այլ բազումք ՚ի կողմանս Հարաւոյ՝ յանմատոյց ամուրսն Տմորեաց, և կէսքն ՚ի թանձրախիտ մայրիսն Արձախոյ, և այլ ոմանք անդէն ՚ի մէջ աշխար-հին բնակեալ ՚ի վերայ բազում ամրոցացն: Նա ամե-նեքին մեծաւ համբերութեամբ ստանէին զբազում նեղու-թիւնն վասն սիրոյն Քրիստոսի, և զայս միայն աղաչելով խնդրէին յԱստուծոյ, մի տեսանել նոցա զաւեր սուրբ եկեղեցեաց:

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ զամբարշտին չա-րութիւն, յորդորէր և առնէր զզօրսն Պարսից ՚ի մօ-տաւոր կողմանց աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր

եկեալք յօգնականութիւն նոցա։ Եւ հասեալ բազում այրուձի յաւելոյր 'ի թիւ անկելոցն, և լինէր գունդ բազմութեան իբրև զաւազին։ Եւ յառաջ խաղային 'ի մինչ աշխարհին, մարտ եդեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս Կապոյտ լերինն։ Իսկ որ 'ի ներքսն էին՝ քաջութեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս 'ի զօրէն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական 'ի բանակն արկանէին։ Իսկ նոքա դարձեալ յաղթանակս մարտուցեալ, նուաճեալ խաբէութեամբ կամէին։

Իբրև ոչ որ հաստատ իշխեալ առ նոսա, զի մի մատնեսցին չարաչար 'ի ձեռս թշնամեացն, ամենայն վասն երդմանցն հարկ եղև բռնանալ մի իշխեալ առ նոսա, որում անունն էր Արշէն։ Խօսէր ընդ նոսա յաղերս ընտանութեամբ, և ցուցանէր զանձնս փախուստ անմեղայն, արկանէր գունդ առաջի ուրացելոյն Վասակայ, և պաղատելով քննեցուցանէր զառաջին կարգ ուխտին քրիստոնէութեան, զի թերևս քաղցրացի ամպոփի մի յանհրճարին զանմնութենէն։ Այլ նա ոչ ինչ լուաւ և միայն բազում բանիցն նորա, կապեաց և խաղացոյց զերանեալն և որք ընդ նմա իշխեալ էին։

Մանաւանդ իբրև ետես ևթէ երթայ զօրավարն զհետ խրատու կամաց նորա, սկսաւ այնուհետև 'ի բազում տեղիս արձակել զաւազակաւորն, և զոր առաջոյ քան զամենայն զտանէր զբազմութիւն մարդկանն՝ վարեցին 'ի գերութիւն. և զամբար 'ի ձեռն առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս։

Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրև լուան զայս ամենայն չարիս զոր գործեցին զօրքն արքունի, ոչ ինչ չահ օգուտ համարէին զկալն 'ի մէջ ամրականացն։ Քա-

ջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն, և հասեալ 'ի մօտաւոր աշխարհն Պարսկաց, յանխնայ կոտորելով՝ նախճիրս արեան գործէին, և բազմացեալսն գերի առեալ տանէին, եւ անդէն յամուրսն արկանէին, և զշինուածն աշխարհին՝ զամենայն 'ի ձեռն առեալ հրոյ ճարակ տային:

Դարձեալ և որք էին 'ի լերինս Խաղտեաց, իբրեւ տեսին եթէ յանդգնաբար զօրքն Պարսկաց յանկրկնելս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան եւ նոքա մեծաւ զօրութեամբ 'ի ձորագաւառն Տայոց: Եւ գտին անդ գունդ բազում 'ի զօրացն արքունի, որ գերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին. դարձեալ եւ կարծէին եւս եթէ գանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ և յանխնայ յուզէին զփայտսն:

Նա և տեսին եւս անդ 'ի գետոջ երկուս, որ ձեռնկեցեցին ապրեցեալ էր. առաւել եւս վասն այնր 'ի նախանձ բրդեցան բարկութեամբ: Յարձակեցան, հարան 'ի դիմի ժամանց և կամակարութեամբ յաղթեալ, ընկեալ արկին զզօրութիւն գնդին Պարսից, և կոտորեցին զբազումս 'ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստական հանէին յաշխարհէն:

Եւ յայնչափ յանդուգն յարձակմանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի վերայ սուրբ ուխտի՛ն միաբանութեան: Եւ այլքն ամենայն ողջանդամ ապրեալք եկեալին ըն-հետ փախստականին:

Եւ իբրեւ այս այսպէս կատարեցաւ, դադարեցին զօրք թագաւորին խառնամուխ լինել յամենայն տեղիս ան-

խորութեամբ, եւ եւս առաւել ձեռնհաս լինել յեկե-ղեցեացն: Դարձեալ միւսանգամ անդէն հարցանել ականն յարքունիսն:

Նա և որ յԱրծախայ մայրին անկեալքն էին փախըս-տականք, ոչ ինչ լսեալ դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ համապատ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շարժէին եւ յորդորէին զզունդն Հոնաց, և յիշեցուցանէին նոցա զաւխառն զոր եդեալ էր ընդ Հայս և անուստ երդմամբ հաստատեալ: Հանդէյ թուէր բազմաց 'ի նոցանէ լսել զբանն քաղցրութեամբ: Նաև մեղադիր եւս յայտ լինէին նոցա, եթէ «Իկեսին ընդէ՞ր ոչ եկիք պատրաստա-թեամբ»: Եւ իբրև յառաջնումն ինչ ոչ հնարէին զմի-մեանս համանեցուցանել, ապա զունդ բազում զումա-րէին՝ և անդէն յարձակեալ հասանէին 'ի սահմանս տէ-րութեանն Պարսից. և զբազում զաւառս հարեալ, բազմագոյն եւս զերի առեալ տանէին յաշխարհն իւ-եանց, և յայտնի ցուցանէին թագաւորին զմիաբանու-թիւն՝ զոր ունէին ընդ զնդին Հայոց:

Իսկ իբրև այս ամենայն աղբումն հասանէր առ զօրա-վարն Պարսից, սրտմտեալ զայրանայր, և մեծաւ բար-կութեամբ կուտէր զմեղսն 'ի վերայ անօրինին Վասա-կայ, իբր թէ նա իցէ սկիզբն և առաջնորդ ամենայն չարեացն որ գործեցան: Եւ անդէն չու արարեալ գնայր, խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից. գրէր և ցուցա-նէր յարքունիս զամենայն ստուգութեամբ, և զմեղս գոր-ծոյն արկանէր զուրացելովն:

Իբրև լուաւ թագաւորն զամենայն անցս աշխարհին, և ստուգեաց զիրս մեծի պատերազմին, բեկանէր անկա-նէր 'ի մեծ խրոխտալոյն, և լռեալ դադարէր 'ի համա-

սպարդ և 'ի խաբէբայ խորհրդոյն. յուզէր և քննէր զմխիթարումն անհնարին գործոյն, և կամէր ասել՝ ասելով. «Ո՞ ոք իցէ որ զիս ճշմարտութեամբ 'ի վերայ իրացդ հաւատացէ»: Իսկ որ էր զխտակ անօրէն գործոյն, անդէն 'ի Դրան արքունի, նոյն հազարապետն Միհրներսեհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն. «Զայդ ես ասեմ քեզ, արքայ քաջ. եթէ կամիս ստուգութեամբ գիտել զարդարն, որք զլխաւորք քրիստոնէիցն են 'ի Հայս՝ տուր կոչել, և դու յայտարարութեամբ եւ ասեն քեզ զամենայն արդարութեամբ»:

Յայնժամ զմի ոմն յաւագ նախարարացն՝ Ատրորմիզդման, որոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից էր զօրավարին 'ի նմին պատերազմի, զբէր եւ յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարզպանութեամբ: Նա զՄուշկան Նիւսալաւուրտ հանդերձ ամենայն հեծելազօրուն գումարէր յաշխարհն Աղուանից և Լփնաց և Ճղբաց և 'ի Հեճմատակաց եւ 'ի Բաղասականաց և 'ի Խիլխիւան, և յամենայն ամրականն՝ զոր առեալ էր գնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց: Որպէս և յոյժ իսկ սրտմտեալ էր Թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանելն զօրացն, այլ և առաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր 'ի բազում ժամանակաց հազիւ ուրեմն կարացին շինել. որ եւ յայնմ ժամանակի դեռեւս աւերեալ քանդեցաւ, որում եւ չէր իսկ անկարելութիւն շինութեան: Իսկ զՎասակ հանդերձ զլխաւոր քրիստոնէիցն 'ի Դուռն հրամայեաց կոչել:

Արդ եկն եմուտ մարզպանն Ատրորմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ: Հրամանաւ արքունի կոչեաց առ ինքն զՎահան տէրն եպիսկոպոսն Թղնու-

նեայ, ուսանել 'ի նմանէ զիւրայն անձնատուութիւն: Բայց Թէոդէս եւ նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, եւ բազում չարչարանօք հարեալ էր զպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեալ զաւ յառնան Հրապարակին:

Դարձեալ և 'ի ատենի Արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց, աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի, եւ կապանօք եւ տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոգան. և նա ինչ ոչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն և յանդիման եղեւ մարտիրոսին:

Եւ երկու եւս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ. քանդեալ էր եւ նոցա զատրուշանն յԱրաշատ, և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին 'ի կապանս յուրացելոյն Վասակայ. ածին եւ դնեն յառաջինի ընկերացն:

Եւ ժողովեցին եւս 'ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զՂեւոնդ և զՔաջաջն և զԱրշէն: Եւ իբրեւ տեսին և անդէկացուցանել մարդկանն, զբեաց և եղեն յարքունիս զամենայն ծշմարտութեանն որպէս զխարդ բա 'ի բերանոյ նոցա:

Բայց Վասակ Թէոդէս և յառաջագոյն հասեալ էր 'ի Դուռն, բաւ կամաց իւրոց այլ ընդ այլոյ երկեալ պատմէր զամենայն սուտթեամբ, առնել 'ի միտս Թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի տայր նմա և ասէ. « Յորժամ քրիստոնեայքն եւս եկեղեցին՝ համարձակ լինայց յառնէի »:

Իսկ զաւրբր քահանայսն՝ վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամաց և քան առաւ հասանէին 'ի ձմերոցն արքունի: Իբրեւ եւս մեծ հազարապետն՝ եԹէ

ածին զնոսա 'ի քաղաքն, նոքին իսկ ականատես լինէր նոցա։ Բայց թէպէտ և անզեղջութեամբ լնէր 'ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել զնոսա. քանզի բազումք 'ի նախարարացն Հայոց դեռ ևս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և դեռ ևս մարզպանն յերկիւղի էր։ Վասն որոյ զգուշութեամբ Հրամայեաց պահել զաւրսն, և զաշխարհն Հրամայէր սիրով նուաճել. վասն որոյ և նոքա իսկ շրջէր և ժողովէր և շինէր ուխտի Հաստատութեան։

Իսկ եպիսկոպոսացն Հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել յայտնութեամբ, և Համարձակ ևս գալ 'ի Հրապարակ։ Նա և ընծայից և պատարագաց արժանի առնէր զառաջնորդս կոչելով։ Իսկ քանզի բազում զաւրս առեալ և աւերեալ էր զօրականին, թողուլ Հրամայէր զՀարկս աշխարհին. և զայլոցն ևս զարքունի թեթեւացոյց առ ժամանակ մի։ Իսկ միայնակեացք որք ելեալ և կորուսեալ էին՝ Հրամայէր գալ և ունել զիւրաքանչիւր տեղին։

« Զամենայն կարգս աստուածպաշտութեանն, որպէս զիարդ և ունէին յառաջ ժամանակաւ առ նախնեօքն, նոյնպէս և այժմ, ասէ, կալջիք։ Իսկ եթէ ոք 'ի Հեռի աշխարհ ուրեք փախուցեալ իցեն, ունիմ իշխանութիւն յարքունուստ, եթէ յաղատաց իցեն, եթէ 'ի շինականաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեսցեն և կալցեն զիւրաքանչիւր զտեղիս»։

Զայս առնէր և երդմունս կնքէր և տայրէր 'ի կողմանս կողմանս։ Որ և բազումք իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս։

Նա և որ մեծն է քան զամենայն, որ 'ի բնութենէ որ ակամայ կալեալ էր զմտութիւնն, հրովարտակս առաքէր յարքունուստ՝ անդրէն ունել զքրիստոնէութիւնն: Եւ յանդիման խօսէր Թագաւորն, որք էին 'ի տանն արքունի, եթէ «Որք ոչ սիրով ունին զօրէնս դենի մազդեզն, այնպիսեաց և տուգանքն են ցատուցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհակալ. և այսօր զնոյն հրամանս տամ ամենեցուն, 'ի կամս մարդոյն թողեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց՝ որպէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշտեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք են»: Զայս ասէր, և գրով հրամանս տայր ամենայն աշխարհին:

Իբրև զայն լուան և տեսին բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցրուեալք 'ի հեռաւոր տեղիս, գային և ունէին զիւրաքանչիւր արարս: Իսկ նախարարքն որ էին յամուրս աշխարհին և կամ 'ի հեռաւոր օտարութեան, իբրև տեսին զշինութիւն երկրին, մանաւանդ զեկեղեցւոյն հաստատութիւն, քաջալերեցան համարձակեցան և նոքա յանդիման լինել արքային: Վասն որոյ եւ պատգամ յղեցին առ մարզպան աշխարհին, զի 'ի Դուռն ցուցցէ զբանս նախարարացն: Իսկ նա փութափութանակի յարքունուստ գիր ողորմանաց և ուխտ հաստատութեան տայր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի: Բայց թէպէտ և գիտէին նոքա ըզդառնութիւն տէրութեանն՝ թէ սուտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ եւս առաջի կայցէ՝ ոչ ինչ զանդիտեսցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ Թագաւորին, ոչ կամանօք՝ այլ արձակ տուիւք և արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել: Ածին փութափութանակի զկին և զորդիս, և զինչս իւրաքանչիւր եդուն 'ի ձեռս մարզպանին, և ինքեանք փութանակի գնացին 'ի ձմերոցն արքունի:

Եւ մինչդեռ անդէն 'ի ձմերոցին էր Թագաւորն, առեալն Հարցափորձի 'ի մէջ նոցա հրամայէր լինել: Եւ նստաւ Հազարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկոցունց: Եւ իբրեւ յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն դատուքս լագումս, պարտաւորեցաւ կողմն ուրացելոյն:

Քանզի ցուցանէին զԹուղթսն՝ զոր տուեալ էր Վասակայ ամենեցուն որ ընդ նմա յուխտ ապստամբութեան. Թուղթ մի 'ի Վրաց աշխարհէն, և Թուղթ մի յԱղուանից աշխարհէն. այնպէս եւ Թուղթ մի յԱղձնիս, եւ Հրովարտակ մի առ Թագաւորն Յունաց, և Թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ 'ի բոլորեսին յայտնի Թուղթսն փաւերական մատանի Վասակայ եղեալ էր: Այնպէս խառն էր նա և 'ի մահ մարդոյն 'ի Ջարեհաւանի: Եւ զգաղում բերդս՝ զոր հանին 'ի Պարսկաց, յայս առնէին զնոքա առ այն Թուղթսն և զհրամանն. քանզի նա էր մարզպան 'ի ժամանակին:

Որպէս և հրեշտակութեամբ իսկ զոր յղէր առ Յոյն նախարար մի, որում անունն էր Ատոմ՝ յազգէն Գնունեաց, առ մատուցեալ յանդիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին հրովարտակաւն իսկ՝ զոր տուեալ էր նորա իւրով մատանեաւ:

Նա և 'ի մէջ իսկ բերէր զամբաստանութիւննորա Մուշկան Նիւսալաւուրս, և յայտ առնէր պատերազմակից ընկերօքն իւրովք, որ և յետ վճարելոյ պատերազմին բազում արիւնեօ հեղուլ Վասակ. Թէ որպէս սուտ երդմնմբք խաբէր և խնուցանէր յամրոցաց անտի. էր զոր կոտորէր, և էր զոր զերի առնէր գձառայս և զաղախնայս արքունի: Եւ 'ի վերայ այսր ամենայնի վնասու, և զողեւս զանէր հարկի աշխարհին՝ որ յարքունիսն երթայր:

Նա եւ յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց: Եւ 'ի միացեալ մոգացն եւ 'ի փշտիպանացն՝ որք 'ի կապանաց ապրեալ էին եւ ապա ածին յարքունիս, հարցին եւ ցնոսա վասն նորա եւ ասեն. «Դուք էք ինչ տեղեակ վասն չարութեան նորա»: Ետուն պատասխանի եւ ասեն. «Ամենայն անցք չարչարանաց՝ որ անցին ընդ մեզ, եւ բազում հարուածք որ եղեն 'ի զօրսն արքունի, եւ աւեր եւ գերութիւն աշխարհին Հայոց, եւ կորուստ հարկացն արքունի, սկիզբն եւ առաջնորդ չարեաց այրդ այդ եղեւ»:

Եւ մինչդեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնմանէ կրուէր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան եւ իւր ազգականքն, որ եւս յառաջագոյն դատախազ լեալ էին զնմանէ առաջի արքային, սկսան կարգաւ ցուցանել եւ յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հոռոմոց Հոնի միաբանութեամբ Բաղասական արքային, 'ի ժամանակին՝ զի կոտորեաց Հոռոմն այն զզօրսն Պարսից Մծղբնա, եւ ապստամբեալ եհաս յերկիրն Յունաց, եւ բազում գերի եւ աւար խաղացոյց 'ի Հոռոմոց եւ 'ի Հայոց եւ 'ի Ասորւոց եւ Մծղբնայից. որպէս զի 'ի վերայ իւր եհաս խորհրդոյն ինքն իւր թագաւորն, եւ սպան զԲաղասականն արքայ: Եւ Վասակ մարզպան էր Հայոց 'ի ժամանակին, եւ թշնամեացն արքունի խորհրդակից գըտաւ: Ցուցին եւ յայտ արարին ազգականքն նորա, որպէս զի հնարս եւ տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին եւ յայտ առնէին առաջի թագաւորին. եւ զայլ եւս բազմագոյն խարդախութիւնս, որ սըտութեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս,

այլ եւ առ թագաւորն ինքնին զլոյսն. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վաստակեալ էր 'ի մանկութենէ ։

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ Հազարապետն և ասէ. «Ածէք այսր եւ 'ի կապելոցն, որք են 'ի բանտի անդ »: Լուծին եւ ածին յերանելեացն զՍահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց, եւ զասորին Յովսէփ եւ Ղեւոնդ երէց:

Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք առանձին առաջի նոցա, ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն եւ ասէ. «Որ յոյժն ուրացեալն են 'ի ճշմարիտ Աստուծոյ, ոչ գիտեն զինչ գործեն եւ կամ զինչ խօսին. քանզի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա. զտարերս պաշտեն սուտ պատճառանօք, եւ ընդ ընկերս մատնեն յախտ սատութեան: Եւ են նոքա զարմանք սատանայի, զի նոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երբեմն իսկ 'ի դոյն յայդ Վասակ: Քանզի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան, վերին երեսօք կարծէր ծածկել եւ թագուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անգէտ ուղղութեանդ, եւ զամենայն նենգութիւն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր: Արդ եւ ձեր իսկ կարծեցեալ՝ մեծապէս պատուեցէք զդա առաւել քան զարժանն իւր: Հաւատացէք դմա զաշխարհն Վրաց. հարցէք՝ եթէ գո՞հ եղեն զդմանէ: Եւ տուք դմա զտէրութիւն Սիւնեաց. լուարո՞ւք յազգականաց այդի դորա, զի՞նչ պատմեն զդմանէ: Արարէք զդա մարզպան Հայոց. զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա 'ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն: Տեսէ՞ք, իբրեւ բարձաւ 'ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ՝ զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երեւեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա: Զի եթէ առ Աստուածն իւր սուտ

դատու, առ ո՞ր 'ի մահկանացուաց տայր դա արդար դա-տանիցի:

«Այդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ զգիմանէ, ո՛չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր. բայց յոր դէմս ծածկեցէքն՝ դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք: Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց: Այլ ոչ դուք եւ ոչ դա, եւ ոչ որ զկնի ձեր գալոցն է՝ զայն 'ի մեզ ոչ կարէ տեսանել: Արդ արարէք ընդ դա որպէս եւ կամիք. ցմեզ զի՞ հարցանէք»:

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտս իւր, եւ 'ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս առեալն: Քանզի հասեալ էր 'ի վերայ՝ եթէ յիրաւի դատապարտեցաւ այրն լաւ անարժան գործոյն իւրոյ, նմա եւ եղեալ զամենայն բանս առեալն յարքունիս: Եւ իբրեւ լուաւ թագաւորն եւ ստուգեաց 'ի հազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ եւ 'ի խոր խոցեցաւ. բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հասուցանել զնա 'ի մեծ անարգութիւն: Նա եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ 'ի գլուխ չոգաւ փորձել ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միում մեծի զամենայն երեւելի եւ զպատուականս հրամայեր յընթրիս կոչել: Կոչեցին եւ զուրացեալն. եւ նա լաւ առաջին կարգի օրինացն արքունի արկանէր զպատուական հանդերձն՝ զոր ունէր 'ի թագաւորէն. կապէր եւ զպատիւ վարսին եւ զգոյրն ոսկեղէն դնէր 'ի վերայ, եւ զկամանակուռ ձեւ ոսկի կամարն ընդելուզեալ մարգարտով եւ ականմբ պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր, եւ զգինդսն յականջսն, եւ ըզ-զումարտակն 'ի պարանոցին, զամիլրոն զթիկնան, եւ

զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս. շքեղ եւ երեւելի քան զամենեսեան երեւէր բազմութեանն:

Իսկ նախարարքն որք կամօք 'ի Հայոց չոգան՝ անձամբ տուեալ զանձինս 'ի փորձութիւնս, եւ սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին, կապանօք ունէին զամենեսեան առ Դրանն արքունի: Իբրեւ տեսին զնա զարդարեալ եւ շքեղացեալ, եւ բազմամբոխ գնդաւ գայր յարքունիս, 'ի միտս խորհեանց սկսան այպանել եւ ասել. «Ով անմիտ վաճառական, զանմահ եւ զանանց պատիւ ետուր, եւ զանցաւորդ գնեցեր, զոր եւ զայդ եւս ընդ մօտոյ աւուր կորուսանելոց ես»:

Եհաս եւ նոյն 'ի ներքին դահլիճն, որ էր հրապարակ մեծամեծացն: Ընդ եկն եւ սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր զնա եւ ասէր. «Արքայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, ասա փափկանալդ, վասն որոյ արդար վաստակոց»: Եւ յուշ առնէր նմա զամենայն բանս ատենին յորում դատապարտեցաւն. նա եւ զոր ոչ եւս անդ խօսեցաւն՝ զայն եւս յայտնէր նմա: Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին, այլ նենգութեամբ եւ քսութեամբ էր սպանեալ զհօրեղբայր իւր զՎաղինակ, եւ յինքն առեալ զտէրութիւնն՝ իբրեւ քսակար յարքունիս: Նա եւ այլ եւս բազում բանիւք դատապարտեցին զնա, որում ամենայն ատեանն վկայ գոյին: Պարտաւորեցաւ ամենեւին, և չգտաւ բան ճշմարիտ 'ի բերան նորա: Իբրեւ կրկնեցին և երկրորդեցին ցուցանելով 'ի ներքս յարքունիսն, հատաւ վճիռ մահու 'ի վերայ նորա:

Երդ եկն եղ դաշնակեան, և մատեաւ առաջի ամենայն մեծամեծացն, մերկեաց 'ի նմանէ զպատիւն՝ զոր ունէր յարքունուստ, և զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս և զձեռս, և կանանցաբար նստուցին 'ի ձի մատակ. տարան և եդին յայն զընդան՝ ուր կային մահապարտք ամենայն:

Իսկ նախարարքն Հայոց և սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձ երիցամբքն, թէպէտ և էին 'ի մեծի պատուհասի, ոչ ինչ յիշէին զնեղութիւնն՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, և կամ որ այլ ևս ակնկալութիւն էր գալ 'ի վերայ, այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն որ եղեւ յԱստուծոյ: Մխիթարէին զմիմեանս և ասէին. «Քաջութեամբ պատերազմեցաք, առաւել ևս համբերութեամբ ճգնեցաք: Լուեալ է մեր 'ի սուրբ հարցն մերոց՝ եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբերութիւն է, և խոնարհութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածպաշտութիւն. և զայս ոչ ոք կարէ գտանել առանց չարչարանաց: Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանին 'ի վերայ՝ յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգեւին: Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած՝ զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձութեանց. և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան:

«Լուեալ է մեր զպատուական քառասուն զինուորացն Քրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջանաց ընկալան: Մինն 'ի նոցանէ փութացաւ 'ի բաղանիսն, եւ վրիպեաց 'ի պսակէն. իսկ երեսունն և ինն համբերութեամբ կատարեցան, եւ հասին այնմ աւետեացն, որում ցանկացեալ էին: Իսկ մեր ընկերակիցն սանիկ՝

որ յառաջագոյն ուրախեցաւ 'ի մէնջ, ահա եղեւ գործակից սատանայի: Մինչդեռ ոգիքն 'ի մարմնի են՝ ընկալու զառհաւատչեայ գեհենին տանջանաց, որ ոչ միայն սրբոց է ողբալի, այլ եւ ամենայն գազանաբարոյ մարդկան»:

Զայս ասէին, եւ բազում արտասուս 'ի վերայ կորուսելոյն հեղուին. եւ անդէն զերգս հոգեւորս 'ի բերան առեալ ասէին. «Բարի է յուսալ 'ի Տէր քան յուսալ 'ի մարդիկ. բարի է յուսալ 'ի Տէր քան յուսալ յիշխանս. ամենայն ազինք շրջեցան զինեւ, եւ անուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա»: Քաջալերէին զմիմեանս եւ ասէին. «Զայս գիտասջիք, եղբարք, մի երկիցուք յանսատուած ազգէս հեթանոսաց, որ քան զմեզս վատթարագոյն եւս են 'ի զայրանալն իւրեանց, զի եւ նոցա ցասումն 'ի սատակումն անձանց իւրեանց լիցի. այլ մեք զանուն Տեառն կարդասցուք, եւ փառաւորեսցուք զամենակալն»:

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայէր 'ի միաբանութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զչարչարանսն, եւ զուարթագոյն եւ պայծառ երեւէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն, հայէր եւ կարօտէր, եւ ոչ ոք խառնեաց զնա 'ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին: Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրեւ դեպ ընկենուին 'ի մեծ հրապարակին, ձաղէին եւ այպանէին, եւ տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: Կողոպտեցին հանին եւ ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային եւ բերէին նմա իւր ծառայքն: Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարանս հարկաց աշխարհին 'ի վերայ տանն նորա, որ մինչեւ զհարց եւ զհաւուց եւ զիւր արարս եւ զզարդս կանանց եւս եդ 'ի վերայ, եւ եւս եւ տուժեցաւ, եւ ոչ կարաց հատուցանել զպարտսն արքունի: Եւ յայն տեղի հասուցին՝ մին-

չեւ հարցանել նմա՝ «Եթէ կայցէ՞ ինչ գանձ ՚ի գերեզմանս նախնեացն մերոց»: Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր եւ տայր ընդ իւր եւ ընդ ընտանեացն տուգանս. որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չգտան ՚ի տունի:

Եւ իբրեւ այսպէս յամենայն կողմանց հարեալ վատթարացաւ, անկաւ յախտ դժնդակս անդէն ՚ի կազմանէ. Ջեռաւ փոր նորա, եւ հարան եւ որորեցան գոյք նորա, եւ քամեալ մեկնեցաւ թանձրամանութիւն նորա: Ուռուցին որդունք ընդ աչս նորա, եւ ՚ի վայր սորեցին ընդ ընգունս նորա. խցան լսելիք նորա, եւ ծածկեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ճիւղք բազկաց նորա, եւ յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա: Բորբոքեաց ՚ի նմանէ հոտ մահու, եւ փախստական եղեն ՚ի նմանէ ձեռնատուն ատայք նորա: Լեզուն միայն կայր կենդանի ՚ի բերան նորա, եւ ոչ գտաւ խոստովանութիւն ՚ի շրթունս նորա. ճաշակեաց զմահ հեղձամղձուկ, եւ էջ ՚ի դժոխս անհընարին գառնութեամբ: Անհնար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, եւ ոչ յագեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնամիք նորա:

Եւ այն որ կամէրն թագաւոր լինել մասնաւորութեամբ Հայոց աշխարհին, եւ ոչ գերեզմանի նորա տեղի երեւեցաւ ՚ի նմին. քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ եւ իբրեւ զէշ քարշեցաւ:

Ոչ յիշեցաւ անուն նորա ՚ի մէջ սրբոց, եւ ոչ մատեայիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոջն: Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց ՚ի կեանս իւր, եւ ոչ ինչ մնաց ՚ի մեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա ՚ի մահուան նորա:

Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա, առ 'ի կշտամբութիւն յանդիմանութեան մեղաց նորա. զի ամենայն՝ որ զայս լուեալ գիտասցէ, նզովս 'ի նա արկցէ, եւ մի լիցի ցանկացող գործոց նորա:

ԱՒԱՐՏԵՑԱՆ
ԵՕԹՆ ՑԵՂԱՆԱԿՔՆ

ԱՐՏԱՔՈՅ

ԵՕԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿԻՆ

ՄՆԱՑՈՐԴՔ

ՎԱՍՆ ՉԱՐՉԱՐԱՆԱՑ ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

Արդ 'ի վեշտասաներորդի ամի տէրութեան նորին Թագաւորի՝ դարձեալ անդրէն խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ սրտմտութեամբ 'ի գործ պատերազմի: Եւ գնացեալ 'ի Վրկան, և եկեալ յԱպար աշխարհ, նովին կապանօք զնախարարսն և զքահանայսն հրամայեաց պահել 'ի դղեկ քաղաքի 'ի Նիւշապուհ. և զերկուս յերանելեացն կալեալ ընդ իւր խաղացոյց: Ահ արկանէր ամենայն քրիստոնէութեան ընդ որ անցանէր:

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր յազգէ Թագաւորացն 'ի Խայլանդրաց աշխարհէն, Բէլ անուն, եւ 'ի ծածուկ խոնարհէր առ քրիստոնեայսն, եւ սիրով յօժա-

ջութեամբ ուսանէր 'ի նոցանէ զճշմարտութիւնն, և կամէք լուսովք նուաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ թագաւորին, և կարի յոյժ զարմանայր 'ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զուբրան։ Եւ իբրև այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց։ Երթայր և պատմէր նմա զամենայն ինչս չարչարանացն, զոր անցոյց թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ ևս առնէր զնա վասն խրամատութեանն պահակին Հոնաց. ցուցանէր և զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում անգամ բաժանեցան 'ի սիրոյ թագաւորին. աղչէր նմա և զօրաւունդ զՏրեաց աշխարհին։

Զայս իբրև լուաւ թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ Ձրիմութեամբ թերանայր յանձն, և ոչ կարծէր լրտեսի անկանելին 'ի սէրս նորա։ Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դարձեալ իբրև առաւելոց 'ի Բելայ զոյն ևս եթէ խաղացեալ գայ 'ի վերայ աշխարհին Քուշանաց, փութայր վաղվաղակի զօր ժողովէր, զունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հզօր ձեռամբ։ Զի թէպէտ և ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ ընդդէմ նորա, այլ 'ի վերջ այս թեւոյն անկեալ՝ բազում հարուածս հասուցանէր 'ի վերայ զօրացն արքունի։ Եւ այնպէս նեղեալ չարալէր՝ զի անձուկ լաշկարաւ փախստական արարեալ՝ այսրէն դարձուցանէր, և ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի, և աղջամղջամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր։

Եւ թագաւորն իբրև ետես եթէ անարգանօք և վատթարութեամբ դարձեալ եմ 'ի պատերազմէս, զիջաւ փոքր մի 'ի հպարտութենէն, և գիտաց եթէ յերկպառակու-

ժենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն: Եւ առ միջնել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՛ թափէր զթոյնս դառնութեանն: Իսկ մեծ Հազարապետն յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն որ գործեցան:

Այսու բանս ՚ի բերան գնեալ մոգպետին և մոգացն, որք մատուցեալ յանդիման աւէին զթագաւորն. «Արքայ քաջ, մեք ՚ի գենէ իսկ գիտեմք, զի ոչ ոք ՚ի մարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյդ մեծի զօրութեանդ. այլ վասն քրիստոնէից, — որ են ընդդէմ օրինաց մերոց —, բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչև ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա»: Եւ յիշեցուցանէին նմա, որպէս նոքա ՚ի բանտի անդ անիծանէին զքեզ: Եւ բազում եւս այլ հայհոյութիւնս խօսէին զորոցն, և զոր հանապազ զնոսա յաչաց հանէին, և զմիտս թագաւորին ածէին ՚ի ցասումն բարկութեան. մինչև փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն:

Եւ հրաման վասն երկուցն որ անդէն ՚ի կարաւանին առ նոքա էին, Սամուէլ և Աբրահամ, զի գաղտ կորուսցեն զնոսա: Իսկ որք էին ՚ի գեղէկ քաղաքին, հեռի էին ՚ի կարաւանէն իբրև օթևանս հնգետասան: Հրամայեաց համարակալին, որում անուն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ ՚ի քաղաքն, ուր էին սուրբ քահանայքն Տեառն, և չարաչար տանջանօք խշխեսցէ դատել և հարցանել, և արագ վախճանել:

Այլ զնոսա մոգպետին յառաջագոյն, — որում յանձն արարեալ էր —, բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր. քանզի իշխան Դենշեա էր Ապար աշխարհին, և առաւել ջերմագոյն էր ՚ի մոգութեանն. քան զբազում զխուժան եւս տեղեակ էր զա-

դեշտական օրինացն: Նա և զոր մեծ պարծանս համա-րէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, համակցեն անուն էր· զխուէր և զՀմարաքաշն, ուսեալ էր և ըղ-Բոգդայիան, ունէր և զՊալհաւիկն և զՊարսկադենն: Քանզի այս հինգ կեշտք են՝ որ գրեալ ունին զամե-նայն օրէնս մոգութեանն· բայց արտաքոյ սոցա է միւս ևս այլ վեցերորդ, զոր Պեամնդն կոչեն:

Թուէր ինձ անձին՝ եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գի-տութեամբ. հայէր ընդ երանելին, եթէ առ տգիտու-թեան մոլորեալ են 'ի մեծ գիտութենէս մերմէ: Իսկ սը-նոտի կարծիս 'ի միտ՝ անդադար չարչարել զնոսա, զի թերևս առ չժուժալ մարմնոյն նեղութեանց՝ լուայց 'ի նոցանէ բանս ինչ ողոքանաց: Վասն որոյ զատ և որոշ-եաց 'ի նախարարացն զքահանայսն, և հեռացոյց 'ի նո-ցանէ բագադղն, և արկ զնոսա 'ի ներքնատուն մի զէշ խաւարչային: Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշկենս ժամէ 'ի ժամ, և գորակ և կէս ջուր· եւ ամենևին ոչ զոք թողոյր մօտ երթալ 'ի դուրս բանտին:

Եւ իբրև աւուրս քառասուն այսու նեղէր զնոսա, և ոչ լուաւ 'ի նոցանէ բան թուլութեան, այլ ինձ ած ըզ-մտաւ, որպէս թէ որ յիւրոց ծառայիցն զաղտ եղիտ ինչ 'ի նոցանէ, եւ 'ի ծածուկ տայցէ նոցա կերակուր: Ինքն երթեալ կնքէր զերդ և զդուռն բանտին, և զկարգեալ ռոճիկն տայր յ'իւր հաւատարիմն տանել նոցա. և ա-րար զայս աւուրս հնգետասան:

Սակայն և այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շատացեալ տագ-նապեցան. այլ մեծաւ համբերութեամբ տանէին զնեղու-թիւնն, և անդադար սաղմոսիւք կային 'ի հանապազորդ պաշտաման. և 'ի կատարել աղօթիցն զուարթագին զօ-

հանալով, սակաւիկ մի հանգչէին 'ի դեռանախշոյ ան-կողնան:

Իսկ պահապանքն որ 'ի վերայ կապելոցն կային՝ յոյժ էին զարմացեալ ընդ առողջութիւն անհոգութեան նոցա, իբրև լսէին զանդադար հնչումն ձայնիցն: Վասն այնորիկ պատմեցին յականջս մեծաւորին և ասեն. «Ոչ են արքն այն լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի եթէ պղնձի մարմինք ունէին նոքա, արդ լուծեալ էր 'ի գէտ խոնաւոյ անտի: Բազում ժամանակք են մեր՝ զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանտիս. ոչ յիշեմք՝ եթէ 'ի կապելոց որ ամենայն ժամանակ կեցեալ իցէ 'ի տանդ յայդմիկ: Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ առեր հրաման մահու նոցա և սպանանես՝ դու գիտես. ապա թէ ոչ, պահեա՛ յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել վնաս՝ չարաչար վտանգ է կապելոցն: Նա և մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնչիմք, յորժամ տեսանեմք զայնպիսի անհնարին նեղութիւնս»:

Եւ իբրև զայս լուաւ մեծաւորն, յարուցեալ ինքնին երթայր 'ի մէջ գիշերին յերդ բանտին: Եւ հայեցեալ 'ի ներքս ընդ մութ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նոցա 'ի պաշտամանէն հանգչել, և տեսանէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոյն՝ զի իբրև զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բոցբոքէր: Զահի մեծ հարաւ, և ասէր ընդ միտս իւր. «Զինչ է այս մեծ սքանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են 'ի բանտս, և նոցա փառաւորութիւն լուցեալ բորբոքի: Եւ եթէ նոքա առ ոտս ոչ մերձենան, մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ ըզգենուլ: Իմ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտիս այսորիկ՝ եթէ առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են, և աստու-

թեամբ կերպարանին 'ի յաչս ոգէս մարդկան. թերեւս եւ այս անախտ այնպէս ինչ երեւեցաւ ինձ»։

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ 'ի վերայ իրացն երեւման։ Եւ մինչդեռ յայսմ միտս խորհրդի էր, դարձեալ սուրբն յիւրաքանչիւր խշտեակացն կանգնեցան կացին 'ի սովորական պաշտամանն։ Յայնժամ ճշմարտեալ գիտաց մոգպետն, եթէ ոչ այլ ինչ այլոց տեսանէր՝ որ երեւեցան նմա, այլ 'ի նոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն։ Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ եւ ասէ. «Ո՞մ 'ի կապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն. ես և ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ, և ոչ լուեալ է իմ 'ի հարցն յառաջնոց»։ Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ 'ի մեծ սքանչելեացն, եւ դողացին ամենայն մարմինքն, եւ թմբրեալ կիսամեռ լինէր 'ի վերայ տանեացն մինչև յառաւօտն. և 'ի ծագել լուսոյն իբրև զբազմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր 'ի տուն իւր, այլ եւ ոչ ումեք իշխեաց ամենեւին պատմել զոր ինչ ետես։

Կոչեաց առ իւր զպահապանն և ասէ ցնոսա. «Երթայք հանէք զկապեալսն 'ի վերնատունն մի ցամաքադրին, և անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացէքն»։ Մի ոմն 'ի դահճաց անտի իբրև լուաւ զհրամանս մոգպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրեւ մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա։ «Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել 'ի ցամաք վերնատունն մի. արիք վաղվաղակի, և մի հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաշտեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ»։

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեզաբար ակնաւ խօսել ընդ դահճապետին և ասէ. «Երթ և ասա ցիմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ դատաս-

տեան Տեառն մերոյ եւ կամ վասն մերոյ հրաշալեաց չինուածոցն՝ որք մեզ կան պահին ՚ի սկզբանէ պատրաստութեամբ, վասն որոյ դիւրաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ՝ զոր սպասեմք: Դու բարւոք արարեր, զի արգահատեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչ ինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանաստուածս՝ որ չիք այլ ինչ յոյս ՚ի միտս նոցա քան որ երեւին: Այլ մեք առ սէր Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ. եւ կատարեալ պարգեւս զայս իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնն ժառանգեսցուք:

«Եթէ չինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք չինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երեւին ձեր աչքունքդ առ նորաք: Նմանապէս եւ համգերձից եւ փառաց եւ անախտ կերակրոց. զոր եթէ ոք կամեսցի առնել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր մտածութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն չտեսանէք եւ ոչ լսէք եւ ոչ իմանայք, յայն սակս զմեզ զուր եւ անիրաւ եւ առանց յանցանաց անողորմ դատիք: Այլ մեր թագաւորն առատ է եւ բարերար, եւ բաց է դուռն արքայութեան նորա. եթէ կամեսցի ոք գիտել՝ գիտասցէ համարձակ. ՚ի դարձելոց յաշակերտութիւն չնախանձի եւ ոչ ընդ ումեք երբէք:

«Բայց վասն գիտութեանս որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում՝ չանկանել մեզ ՚ի ձեռս թագաւորին. որպէս եւ այժմ՝ զի առնեցան յայտնի փորձանաց. այլ որպէս կամօք եւ յօժարութեամբ եկաք, իբրեւ թէ գիտէաք զմլիչս վտանգին, ոչ ինչ զանգիտեաք յայտնի ծր-

ղանց, այնպէս և կամիմք՝ զի և այլ ես ծանրացուցես 'ի վերայ մեր, մինչև քո չարութիւն կամացդ յաղեսցի 'ի մեզ: Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամենայն երևելեաց և աներևութից, և առ սէր խորոյ բարերարութեանն խոնարհեցաւ առ ազգս մարդկան, և զգեցաւ մարմին չարչարելի, և ևս ընդ ամենայն հանդերձ առաքինութեան, և կատարեաց զամենայն գործ անմեղութեան, 'ի կամս իւր մատնեցաւ 'ի ձեռս խաչահանուացն, մահու մեռաւ և եղաւ 'ի գերեզմանի, և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երևեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց. և վերացաւ առ Հայր իւր յերկինս, և նստաւ ընդ աջմէ Հայրենի աթոռոյն, և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր, զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չարչարանօք լինել անմահ մեծութեանն, և նա ոչ ևս իբրև զմահկանացու համարի զմեր մահն, այլ իբրև անմահակից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց: Արդ մեք համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին, զոր էարկ առ ազգս մարդկան »:

Իբրև լուաւ զայս ամենայն բանս մոգպետն 'ի դահճապետէ անտի, խռովեցաւ, պղտորեցաւ 'ի միտս իւր, և հատաւ քուն յաչաց նորա զբաղում գիշերս: Իսկ յաւուր միոջ յերեկուն պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լռիկ, և ոչ զոք առնոյր ընդ իւր 'ի սպասաւորացն: Եւ իբրև եհաս 'ի դուրս տանն, հայէր ընդ ծակ մի 'ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսլեանն. բայց նորա 'ի քուն կային խաղաղիկ: Հեզաբար կարդաց յանուանէ զեպիսկոպոսն, քանզի քաջ իսկ գիտէր զպա-

կերէն: Ելին 'ի դուրս և հարցանէր. «Ո՞վ ես դու: — Ես ինքն իսկ եմ, ասէ. կամիմ 'ի ներքս մտանել և տեսանել զքեզ»:

Ես իբրև եմուտ 'ի մէջ սրբոցն, ոչ ևս երևէր նմա այլ նշանն. և պատմեաց նոցա զերկիցս երևումն սքանչելեացն: Ես պատասխանի Ղևոնդ երէցն և ասէ. «Աստուած, որ ասաց 'ի խաւարի լոյս ծագել, որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներևոյթ արարածս, նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց 'ի խաւարեալ միտս քո, և բացան աչք կուրացեալ սրտիդ, և տեսեր զանշիջանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. փութա, մի հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գընասցես»:

Ես զայս իբրև ասաց, յառն կացին ամենեքեան ասելով 'ի քառասներորդ երկրորդ սաղմոսէն. «Առաքեա, Տէր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեսցեն և ածցեն զմեզ 'ի լեառն սուրբ և 'ի յարկս քո: Արդարև Ճշմարիտ, Տէր, առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ: Այժմ նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւազակն յերկրորդ մահուանէն, և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Եդենայ, այսպէս զմեր և զայս կորուսեալս. որ էր պատճառ մահու բազմաց, արդ արարեր զսա պատճառ կենաց մեզ և անձին իւրում: Գոհանամք զքէն, Տէր, գոհանամք և ձայնակից լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի մեզ Տէր, մի մեզ, այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճշմարտութեան քո. զի մի երբէք ասասցեն 'ի հեթանոսս, թէ ուր է Աստուած նոցա. որպէս և այ-

տօր իսկ յայսմիկ եղեւ զօրութիւն քո մեծ 'ի մէջ ապա-բասան խաւարադգեստ ազգիս » ։

Իսկ որ Հրէն եղիտ զաստուածատուր շնորհսն, սկսաւ եւ նա առանձինն ասել. « Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ, եւ յուսմն՞ երկնայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, եւ յուսմն՞ գողացայց ։ Զանզի գիտեմ ճշմարտիւ՝ եթէ բազում են այսուհետեւ թշնամիք իմ, եւ կամին մերձենալ և ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամենայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց, զի դարձցին և կեցցեն առաջի քոյոց մարդասիրութեանդ ։ Մի՛ որոշեր զիս 'ի սուրբ դասուցս յորս խառնեցայ, զի մի՛ ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար գազան դարձեալ բեկանիցէ զիս. Մի՛ հայիր, Տէր, 'ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ, զի մի՛ մոլորեալ 'ի ճշմարիտ կենացդ՝ գրաւումն անդրէն 'ի կորուստ աշակերտիցեմ, այլ որոց եղէ պատճառք մահու՝ նոցին եղէց և պատճառք կենաց ։ Սատանայ՝ որ ինեւ խոխոացեալ սպա-ծէր 'ի մէջ մեծի կորստականացս, ինեւ կորացեալ ամաչեսցէ 'ի մէջ խորոց աշակերտացն » ։

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ աւուրն կատարել զաղօթսն, և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչև 'ի պահն երրորդ և այնպէս խաղաղացեալ կացին 'ի քուն ամենեքեան մինչև 'ի ժամ առաւօտուն ։

Իսկ նորա յառն կացեալ, եւ 'ի քուն ոչ մտանէր, այլ զձեռան իւր 'ի վեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս ։ Եւ մինչդեռ ընդ երդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տեսին լի եղեւ լուսով. և երեւեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ 'ի յերկինս. եւ զունդք զունդք զօրաց ելանէին 'ի վեր. եւ էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իբրեւ զանսիլ հրեշտակի ։ Ունէր եւ զթիւ հա-

մարդ 'ի միոս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն զօր տեսանէր. էր որ զհազարն, էր որ զերեսուն եւ վեցից, էր որ զերկերիւրոց եւ զերեքտասանից։ Եւ այնպէս մտադրելով մերձենայր, մինչեւ ճանաչել նմա զերիս 'ի նոցանէ, զՅորդան եւ զԱրտակ եւ զԽորէն։ Եւ ունէին նոյն պսակ 'ի ձեռին. խօսէին ընդ միմեանս եւ ասէին. «Ահա եկն եհաս ժամ, զի եւ սոքա խառնեսցին 'ի գունդս մեր. քանզի եւ մեք սոցա իսկ մնայաք. եւ առհասարակ պատիւ սոցա բերաք։ Եւ որում ոչ եւս մնայաք՝ եկն երեւեցաւ եւ խառնեցաւ, եւ եղեւ իբրեւ զմի 'ի զինուորացն Քրիստոսի»։

Այս երից անգամ երեւեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելւոյ։ Զարթեայ զուարթ 'ի քնոյ անտի, եւ պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ։

Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս եւ ասէին. «Տէր Տէր մեր, զի՞ սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծվայելչութիւն քո 'ի վերոյ քան զերկինս. 'ի բերանոյ մանկանց տղայոց անմեղաց հաստատեցեր զօրհնութիւն, զի լռեսցի թշնամին եւ հակառակորդն։ Զի ոչ եւս է պատշաճ ասել, եթէ «Տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց», այլ թէ տեսից զքեզ Տէր երկնի եւ երկրի. որպէս երեւեցար իսկ այսօր 'ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր սահմանս, որ անցեալ էր ըստ աննկալութիւն կենաց իւրոց։

«Ահա դու, Տէր, ողորմութեամբ քով պսակեցեր ըզսիրելիս քո, եւ զթութեամբ քով եկեր 'ի խնդիր կորուսելոյս, դարձուցեր եւ խառնեցեր 'ի դասս ընտրելոց քոց։ Ոչ միայն եւեթ աս զերկինս՝ զգործս մատանց քոց, այլ զերկինս եւ զբնակիչս նորա, եւ մինչեւ է յերկրիս՝ խառ-

նեցաւ 'ի գունդս ընտրելոց հրեշտակաց քոց: Նոքա և զոգիս արդարոց կատարելոց, նոքա և զնմանութիւն վառայց անեղծութեան պատրաստութեանցն, նոքա և 'ի ձեռն նոցա զանշուշտ ռամկայն՝ որ հանդերձեալ պահի 'ի ձեռն ծառայութեանն, Երանի՛ սա վասն սուրբ սրբելեալն, և երանի՛ է մեզ վասն սորա միջնորդութեանս սա մեզ. քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ, եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին՝ մեծ համն ընկալաւաս յանդգնաւ քոց բարութեանցդ: Ընծայեն են շնորհելքն քո, Տէր, և առանց խնդրելոյ տաս ում և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբդ: Եւ եթէ որ ոչն խնդրեն՝ շնորհելոց 'ի նոցանէ, քանի մեզ, Տէր, զգուշն ողորմութեան քո, որ 'ի մանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեխօսութեան սրբոց քոց: Զնորաշխեա դաստակերտս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց. մի ընկղմեսցի նաւ հաւատոյ մերոյ 'ի մէջ ալէկոծեալ ծովու մեղաց»:

Եւ այսպէս յերկար կատարելով զաղօթսն, յորդ առատս արտասուս հեղուին 'ի վերայ անձանց իւրեանց: Գութ ողորմանաց արկանէին առաջի բարերարին՝ զի լսելի լիցի ձայն պաղատանաց նոցա, և հաստատուն կացցեն 'ի միջոս ճգանցն, զի մի զրկեսցին 'ի ցանկալի պատկերէն, զոր ունէին Սուրբքն 'ի ձեռս իւրեանց, որպէս և ազդեցաւ իսկ նոցա 'ի Հոգւոյն սրբոյ՝ զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա. որպէս զի երթիցեն և աներկիւղ դադարեսցին 'ի կասկածելի անձկութենէն. որում համբերէին բազում տառապանօք, զի առհասարակ փութահասցեն երկնաւոր մեծութեանն, որում 'ի վաղնջուց իսկ էին ցանկացեալք:

Իսկ քանզի ինքն իւր մտաւորական իշխան էր աշխարհին , եւ նմա յանձն արարեալ էր զկառավարելոյն քաղաքին , վասն այնորիկ եւ համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանս իւր : Լուանայր և օրհէր զնոսա 'ի չարչարանաց բանտին , առնոյր զջուր լուացման որոցն և արկանէր զիւր ճարմանդն : Ածէր 'ի տան իւրում աւազան , եւ ընդունէր 'ի նոցանէ զսուրբ մկրտութիւնն , հաղորդէր 'ի կենդանարար մարմինն և 'ի քաւիչ արիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Բարձր բարբառով աղաղակէր եւ ասէր . « Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ 'ի լուացումն մեղաց իմոց , եւ 'ի ծնունդս նորոգութեան վերստին Հոգւոյն սրբոյ , և ճաշակումն անմահ խորհրդոյս 'ի ժառանգութիւն երկնաւոր արքայութեանն » : Դնէր եւ ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կերակրոյ , եւ մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա , եւ միաբանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան :

Այլ թէպէտ և ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն , եւ աներկիւղ էր 'ի մարդկանս հարուածոց , սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած , զի մի իւրեւ վնասակարք մատնեսցին յիւր արքունի : Վասն այնորիկ 'ի ծածուկ կոչէր 'ի գիշերի և զխաւարարան՝ որ 'ի նմին քաղաքի էին 'ի կապանս , և ածէր ծախս մեծամեծս : Նա էին ամենքեան 'ի մեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն որ երևեցան նոցա : Ոչ յիշէին ամենեքին եթէ միշտ ինչ անցեալ էին ընդ նոսա :

Բայց 'ի ժամ' բազմականացն կարծիք ինչ եղեն 'ի միտս որոցն վասն երիցու միոյ՝ որ էր ընդ նոսա 'ի սուրբ կապանսն . զի 'ի մէջ շինական մարդկան կեցեալ էր , եւ աղքատագոյն եւս էր 'ի գրոց մխիթարութենէ : Հրամայե-

ցին ունել զգլուխ բազմականին. Եւ պատասխանի երա-
նելին և ասէ. «Զի՞նչ է այդ զոր դուքդ գործէք. եւ-
կամ յինէն զի՞ թագուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ: Ես
քան զկրաւորս ձեր խոնարհագոյն եմ, և քան զեւս փո-
քունս յաշակերտաց ձերոց տխմարագոյն եմ. զիա՞րդ կա-
րողից այդմ առնել: Այս իսկ մեծ էր ինձ, զի սուրբ
կայանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր: Իսկ արժանի
համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքան-
չիւր տեղի բազմականիդ, և հրամայեցէք ինձ զիմ տե-
ղին»: Եւ բռնադատեաց մեծ եպիսկոպոսն Յովսէփ միա-
բանութեամբ ամենայն սրբոցն, և 'ի վերոյ քան զամե-
նեսեան բազմեցուցին զնա:

Եւ իբրեւ բոլորեցաւ ակումբ բազմականին, և հաղոր-
դեցան ամենեքեան 'ի կերակուրն զուարթութեամբ, յոտն
եկաց սուրբն Յովսէփ, և սկսաւ զուարճութեան նուագն
մատուցանել և ասել այսպէս.

«Ուրախ լերուք ամենեքեան 'ի Քրիստոս. քանզի փո-
գիւ այս ժամ իցէ՝ ահա մեռուցեալ իցէ մեր զամենայն
նեղութիւնս և չարչարանս զոր կրեցաք: Եւ փոխանակ
սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ
ընդունելոց եմք, և փոխանակ խաւարային արգելանի
բանտիս՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, ո-
րոյ քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, և հանդի-
սապետ ասպարիսին՝ յորում նախ ինքն առաքինացաւ ա-
նելով զնշան յաղթութեան: Եւ այսօր նոյն Տէր է, որ
յաղթէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով 'ի փրկութիւն ան-
ձանց մերոց և 'ի պարծանս մեծամեծս սուրբ եկեղեցւոյ:
Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս 'ի գլուխ
բազմականիս մերոյ՝ այնպէս սա նախ ընդունելոց է փո-

զիւ զպսակն 'ի ձեռն կատարմանն իւրոյ: Զի աՀաւասիկ եկն եՀաս և մերձեցաւ առ մեզ թշնամին կենաց մերոց և պատկեր սուրբ չարչարանաց ծառայից Քրիստոսի»:

Զայս իբրև ասաց, լուաւ 'ի նմանէ բանս սնգութեան, որով յոյժ մխիթարեցան ամենքեան:

Ասէ. «Ի սուրբ աղօթից ձերոց այսպէս արասցէ ինձ Քրիստոս, և կատարեսցէ զելս վախճանին իմոյ յաշխարՀէս ըստ բանի քում: Եւ աՀա ընդ առեալդ քո աղդուածս եղև Հոգւոյս իմոյ, և յիշեցի ես զմարդասիրութիւն Քրիստոսի, որոյ և գալուստ իսկ Նորա յաշխարՀս վասն մեր մեղացն եղև: Գթասցի յիս որպէս և յաւազակն 'ի ժամ խաչին. զոր օրինակ Նովաւ զդրունս փակեալ դրախտին երաց, և յառաջեցաւ լինել կարապետ այնոցիկ՝ որ անդրէն 'ի նոյն տեղի դառնալոց էին յուրախութիւն, արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք գնդիդ:

«Աւասիկ վասն միոյ մեղաւորի որ դառնայ յապաշխարՀութիւն՝ անվախճան լինի ուրախութիւն Հրեշտակաց յերկինս. որպէս զի զինեն իսկ զկամս Տեառն իւրեանց: Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն 'ի խնդիր, վասն այնորիկ և Նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դարձելոյ յապաշխարՀութիւն: Թէպէտ վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրավարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք. զպսակն վասն ձեր բերեալ էր, այլ զուրախութեան աւետիսն Հասարակաց տայր: Եւ առաւել ևս ընդ իս էին զարմացեալ. զի ոչ ծանուցէին զիս 'ի կեանս իւրեանց, աՀա 'ի սուրբ մաՀն իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն:

«Աղաչեմ զձեզ, տեառք իմ և Հարք, աղօթս արա-

րեք 'ի վերայ անարժանութեանս իմոյ, զի արժանի եղէց մեծի աւետեացն հասանել՝ որ յանուշ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ 'ի լսելիս իմ: Արդ փութամ տեսանել զօրն, և յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ 'ի վերայ մեր:

« Ե՞րբ իցէ զի ելից 'ի թանձրաշաղախ ձանձրալի մարմնոյս այսորիկ. Ե՞րբ իցէ զի տեսից զերեսդ Տէր Յիսուս. Ե՞րբ իցէ զի ազատութիւնս իմ հասցէ 'ի կատարեալ զիտութիւն: Օգնեա ինձ, Տէր, օգնեա ինձ, և կարկառեա զամենազօր աջդ յօգնականութիւն. զի ըստ խոստման բանիցս իմոց և գործք արդեամբք կատարեսցին 'ի վերայ իմ, և փառաւոր լիցի յիս 'ի մեղաւորս անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի »:

Զայս իբրև ասաց երանելին՝ յառն կացին 'ի բազմականացն անդ, գոհանային ասելով. « Փառք քեզ, Տէր, փառք քեզ Թագաւոր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լից զմեզ Հոգւովդ սրբով, զի գացուք առաջի քո համբք և մի ամաչեսցուք, զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր »:

Ի նմին ժամու եղև խորհուրդ մեծ 'ի մէջ նոցա, թէ զի՞նչ օրինակաւ կարասցեն ապրեցուցանել զորդիսն, զի մի լուեալ յաղթութիւն՝ իբրև զհուր բորբոքեսցի 'ի վերայ մնացելոցն: Իբրև ոչ ինչ կարացին 'ի ժամուն վճարել, միաբանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս սոցին հաւատացելոյ:

Իսկ նախարարքն հրաժարեցին 'ի սրբոցն յորդառատ արտասուօք, և ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծաւ պաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ. « Զի մի ոք 'ի մէնջ, ասեն, թուլացեալ

և ձգեալ արտաքս 'ի հաստատ միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին»:

Իսկ երանելին միայն քաջալերէին զնոսա և ասէին. «Զօրացարուք, եղբարք, 'ի Տէր. մխիթարեցարուք 'ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ որբս, և ոչ 'ի բաց առնէ զողորմութիւնն իւր 'ի մէնջ հաւատով 'ի Քրիստոս. բազում բարեխօսիւքն՝ զոր ունիմք առ նա, ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց, և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց: Նա նոյն Տէր է, որ զօրացոյց զառաջին նահատակն՝ խառնելով զնոսա 'ի դասս հրեշտակաց իւրոց. Նոցունց սուրբ ոգիք և ամենայն դասք արդարոց հայցեն ձեզ յաղթականութիւն համբերութեան, զի ընդ նոսին նոցունց պսակացն արժանի լինիջիք»:

Զայս խօսէին ընդ նոսա, և զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք 'ի գլուխ տանէին. իսկ 'ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան. «Ծագեա, Տէր, զողորմութիւնս քո որք ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնս քո՝ որք ուղիղ են սրտիւք: Մի՛ եկեսցէ 'ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի՛ դողացուսցեն զմեզ: Անդ անկցին ամենեքեան որ գործեն զանօրէնութիւն, մերժեսցին, և այլ մի՛ կարասցեն հաստատել»:

Եւ անդէն փութափութի հասին դահիճքն 'ի դուռն բանտին, մինն 'ի ներքս և տեսին՝ զի որ յառաջ մտեալ էր, և նմա իսկ յանձն արարեալ էր պահել զնոսա, նստէր 'ի մէջ նոցա և լսէր 'ի նոցանէ, նա և քաջալերէր ևս զնոսա չերկնչել 'ի մահուանէ: Իբրև տեսին զմեծ սքանչելիսն դահիճքն՝ յոյժ զարմացան ընդ իրսն, այլ ոչ ինչ իշխէին հարցանել զնա. բայց չոքան և պատ-

մեծին Դենշապհոյ, որում յանձն արարեալ էր զչարչա-
րանս սրբոցն:

Իսկ նա իբրեւ լուաւ 'ի դահճացն արքունի, զահի մեծի հարաւ 'ի միտս իւր, թէ գուցէ եւ ինքն անձամբ 'ի ներքս լիցի, քանզի եւ ծանօթագոյն եւս էր նմին: Հրամայեաց հանել 'ի բանտէ անտի զամենեսեան կապանորսն, եւ հեռացուցանէր 'ի քաղաքէ անտի երկոտասան պարսիկ հրասախաւ: Եւ 'ի ծածուկ խօսէր ընդ մոգպետին՝ եթէ զի՞նչ պատճառք իցեն զառանցանաց նորա: Ետ պատասխանի այրն եւ ասէ ցնա· « Մի՛ խօսիր ընդ իս 'ի ծածուկ, եւ մի՛ լսեր զխորհուրդս լուսոյ 'ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք իմ՝ արդ, քանզի տեսի զլոյսն երկնաւոր: Եթէ կամիս լինել խորհրդակից կենաց, հարց զիս յանդիման, եւ պատմեմ քեզ· զի տեսի զմեծամեծս Աստուծոյ »:

Եւ իբրեւ լուաւ 'ի նմանէ զամենայն, եւ ստուգեաց ձեւ վասն իւրոյ մարմնաւորութեանն, եթէ ոչ քակոյ 'ի սրբոցն հաւանութենէ, ոչ իշխեաց ձեռն արկանել 'ի նա, թէպէտ եւ ունէր հրաման յարքունուստ: Այլ փութացաւ, եւ ինքն երթեալ պատմէր թագաւորին 'ի ծածուկ զամենայն որպէս զիարդ լուաւ 'ի նմանէ:

Ետ պատասխանի թագաւորն եւ ասէ ցԴենշապուհ · « Մի՛ որ ամենեւին լուիցէ զայդ 'ի քէն, մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի՝ որ երեւեալ է նմա. զի մի՛ այլեւս մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեսցին 'ի մեր հաստատուն օրինացս: Մինչ մեք զայլս կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւս զոգիս զոցեն, իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առնել, մեր որ վարդապետս օրինացդ էին՝ զկնի նոցա մոլորութեանն խոտորեսցան »:

«Այս է այն ևս չար է մեզ քան զամենայն, զի ոչ զուգանայեալ ոք խառնեցաւ ՚ի նոցա օրէնս, այլ այր մի Համակրեն, երևելի ընդ ամենայն վերին աշխարհս: Եթէ փայքարիցիմք ընդ նմա, նա առաւելագոյն է քան զամենայն վարդապետս աշխարհիս. զուցէ ՚ի հիմանէ խարխարեալ աւերէ զօրէնս մեր: Եւ եթէ դատիցիմք զնա ընդ այլ չարագործս. նա և այնպէս հռչակեալ եղանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ անարգանք զկնի գենեխ ձգին: Եւ եթէ սրով եւս վախճանեսցի, բազում են քրիստոնեայք ՚ի կարաւանս, ընդ ամենայն երկիր ցանեալ ցրուեսցեն զոսկերս նորա: Սակաւ ինչ էին մեզ անարգանք առ ամենայն մարդիկս, որ մեծարեալ պատուէին ամէրք նախահայրոցն. իսկ եթէ մնասցէ եւ մնացեալ զնոյն պատիւ կրեսցէ, մեք մեղէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց:

«Այլ այժմ իմ է լեր երդումն առեալ յանմահ դիցն. նախ զղատնագեալ ձեռին կոչեա առաջի քո. եթէ հաւանեսցի սիրով, և զղջացեալ ապաշաւեսցէ զկախարդութիւն նոցա, մեծարեսցիս զնա սիրով՝ պատուով ըստ առաջին կարգին. և մի ոք գիտասցէ զթշնամանս նորա ամենեւին: Ապա թէ ոչ հաւանեսցի և ոչ կամեսցի անսալ բանից իմոց, յարուսցիր ՚ի վերայ նորա բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի մեռանելոյ գտցի քեր սերունի. Եւ աշխարհաւ փութասցին ՚ի վերայ յարուսցիր, եւ չկամեալ արարցիր յայնկոյս քան զջուրան և զյակուբան. Եւ անդ ընկեցեալ զնա ՚ի վիրապ մի, եւ ընկալցի զմահ թշուառութեան: Եւ զայլադենսն փութանակի կարճեա ՚ի կենաց աշխարհիս, զի մի զղրդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս: Զի եթէ զծառայս մոգպետս

այնպէս արագ աշակերտեցին, որպէս մարդիկ զի՞արդ կարասցեն կալ առաջի նոցա մնալ պատիր խաբէութեանն »:

Արդ եւ՛ նոսա Գենչալուհ առաքեալ բանակին յաւանի, որպէս ասացաք, հեռի երկոտասան հրասախու: Հարցանէր զմօտալեան և ասէր. « Իշխանութիւն առ ի կամս քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց: Մինչչեւ ձեռն արկեալ է իմ 'ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա 'ի պատուական այլոց: Թող անդր 'ի բաց ըզքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր 'ի բնէ, և դարձիր անդրէն 'ի մոլութիւնն, որպէս զի փորձապէս եկիր բազմաց »:

Իսկ պատասխանի երանելոյն և ասէ. « Աղաչեմ զքեզ, տէր, որ յառաջ քրքեւ զհարազատ եղբայր համարեալ էիր յաշս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ. մի՛ բնաւ առաջին սիրոյն զթեար դու յիս, այլ կատարեա 'ի վերայ իմ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ. և որպէս առեր իշխանութիւն 'ի վերայ իմ՝ դատեա զիս:

Յայնժամ իբրեւ ետես Գենչալուհ՝ եթէ առ ոչ ինչ զպատուականսն արքունի համարեցաւ, և ոչ ողոքանացն երեւս ինչ արար, և քան 'ի ծածուկ յայտնի եւս կամէր զի խոստեցի, կատարեաց 'ի վերայ նորա բուռն խրատուն արքունի: Եւ զարդարողի ընկեցաւ 'ի հեռաւոր տառաբութիւն. որպէս զիարդ եւ ասա 'ի փորձապէսէն եւ արար:

Եւ Հռոմայեցւոց եւս Գենչալուհեայ երկուս եւս ընկերակիցս ողնակցին յառաջ գործակալացն. զՁեփիկեան, որ էր մարդպետ արքունի, և զՄոմին հանդերձապետ 'ի ձեռանէ Մովսէսեան մաքսենի:

Արդ երկոքեան սոքա խուժանչիւք սպասաւորօք առին զաւուրսն յայնմ անապատէ, և փախեան նոյնչափ ևս հեռագոյն 'ի մի ևս գոգնդակ տեղի 'ի նմին գիշերի։ Եւ զոր 'ի կարաւանէ անտի ոչ խնդրին տեսանել, ոչ 'ի Հայոց և ոչ յամենայն քրիստոնէից, և ոչ ընաւ յարտաքին հեթանոսաց։ Եւ սպասաւորքն որ էին 'ի վերայ կայսե-րոյն անդէն 'ի քաղաքին, հրամայեցին պահել զգուշու-թեամբ, զի զհետս նոցա մի ոք գիտասցէ՝ ընդ որ տա-նիցեն 'ի մահու տեղի, մի նոքա և մի ամենեքին որ 'ի մարդկանէ։

Բայց այր մի Խուժիկ անուն 'ի զօրացն արքունի, — որ 'ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն, և վիճակեալ էր 'ի դասս դահճացն, և կայր 'ի սպասու օրապահացն հան-դերձ գործիական տանջանարանօքն, եկն եմուտ 'ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ 'ի դասս նախարարացն։ Առաջին դասն 'ի միջնոյն կարծէր զնա, և միջինն երրորդին, և երկրորդն միւսոյ համարէին զնա. և ոչ ոք 'ի նոցանէ եհարց՝ եթէ «Դու ով ես ընդ մեզ», ոչ 'ի տերանցն և ոչ 'ի սպասաւորացն։

Իբրև հասին 'ի տեղի անապատին՝ որ ամենևին ան-բոյս էր 'ի դալարոյ, և այնպէս էր ապառաժ գետնոյն՝ զի և ոչ նստելոյ անդամ տեղի գտաւ անդ նոցա, իջին հե-ռագոյն նախարարքն երկոքեան, և հրամայեցին դահճացն խրեանց կապել զոտս և զձեռս նոցա։ Եւ առին զպարանս երկայնս յոտս նոցա, և երկու երկու լծեցան և ձգէին 'ի քարշ։ Եւ այնպէս ձգեցին և ճողփեցին ընդ ապառաժ տեղիսն քարշելով, զի ամենևին խայծ ոչ մնաց 'ի մար-մինս երանելեացն։ Եւ ապա լուծին և ածին 'ի մի տեղի։

Եւ թուէր խմն նոցա այնպէս՝ եթէ կակղեցաք զխրա-

տութիւն նոցա, և հնազանդեցուցանք զբերդս ապստամբու-թիւն նոցա. և արդ գնա՛ և խօսեսցի՛ր՝ ասասցես բանից մերոց, և ասասցես զկամս Թագաւորին, և ազատեալ լի-ցին յանհնարին տանջանացն: Եւ զայս ոչ կարացին բաց խմանալ՝ եթէ իբրև զքաջ զինուորս փառացին զնոսա, և 'ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա, և իբրև զգազանս վայրենիս արիւնախանձս ուսուցին զնոսա: Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջագոյն, հայե-ցեալ նոցա 'ի չարաչար վէրս մարմնոյն իւրեանց՝ զառա-ջին երկիւղն 'ի բաց մերժեցին: Ակամն իբրև արբեալք անդգոյշ զմիմեամբք եկանել 'ի բանից պատասխանիս, և փութային իբր ծարաւիք յաղբիւր՝ եթէ ո՛ նախ վաղ-զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր:

Եւ մինչդեռ յայսմ պատրաստութեան էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա Գնէլշապուհ և ասէ. «Արդ յղեաց զիս առ ձեզ ամենայն ուխտ աշխարհին Հայոց, ասէ, և կատարածք զօրացն՝ որ հասին 'ի վէրս, 'ի ձէնջ եղեն մեռանքն ամենայն. և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կալանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ յամա-ռութեանդ եղեւ այդ ամենայն: Այլ և արդ եթէ կա-միք ինձ լսել՝ ասեմ ձեզ. որպէս եղերուք պատճառք ամենայն չարչարանաց մահուն՝ այսօր լերուք պատճառք կենաց ձերոց: Եւ նախարարքն՝ որ կան 'ի կապանս, 'ի ձեռն ձեր է իշխանութիւն արձակել զնոսա. և ուխտ աշխարհին ձերոյ ձեօք շինի, և բազումք որ վարեալ են 'ի գերութիւն՝ անդրէն դառնան:

«Ահա դուք ձերոյին աչօքդ տեսէք այսօր, եթէ զոր-ձիմն այր առհմէկ, զոր Թագաւորն Նիւրին յակամէ յա-նուանէ ձանաչէր վասն մեծի զինուութեան օրինացս մե-

րոց, եւ կատարեալ էր յամենայն ՚ի դենիս և ամենայն մեծամեծաց սիրելի, և գրեթէ բոլոր աշխարհս կախեալ էր զնմանէ. Եւ վասն զի անարգեալ զընտանիսն, և պատրեցաւ ՚ի ձեր սխալոյ զխոստովանութիւն, ոչ ինչ խնայեաց թագաւորն ՚ի մեծ պատիւ նորա, այլ իբրև զչարի մի զանաշխարհիկ չկամակ արարի զնա յայնչափ սատրապութեան հեռաւոր, զի ընդ երկնայն իսկ ոչ ժամանէ ՚ի ամեղի պատուհասին իւրոյ:

« Արդ եթէ ՚ի բուն դայեկութիւնն վասն պատուական օրինացն ոչ խնայեաց ՚ի նա, որչափ եւս առաւել յօտարաշխարհիկդ, որ մահապարտ իսկ էք յիւր արքունի: Ձեր չէք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց, բայց եթէ երկիրպագանիցէք արեգական, և կատարիցէք զկամս թագաւորին, որպէս և ուսոյց զմեզ մեծն Զրադաշտ: Եւ եթէ զայդ առնէք՝ ոչ միայն արձակիք ՚ի կապանացդ և ապրիք ՚ի մահուանէ, այլ և մեծամեծ պարգևօք յուշարկիք յաշխարհն ձեր »:

Յառաջ մատուցեալ Ղեւոնդ երէց եւ թարգման կացեալ զնոցա բանախօսութեան. « Զի՞րդ լուիցուք, ասէ, երկդիմի հրամանացդ քոց. ահա զերկրպագութիւն նախ ժառանգ արեգական, և զկատարումն երկրպագութեան ՚ի կամս թագաւորին ձգեցեր. մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձգելով զանուն նորա, և մեծացուցեր զթագաւորն առաւել քան զարեգակն. և յայս արարեր՝ եթէ առանց կամաց իւրոց ապառասուրէ արեգակն արարածոց, իսկ թագաւորն ՚ի կամս ազատութեան իւրոյ՝ զոր կամի սատակեցուցանէ, և զոր կամի ծառայեցուցանէ. և ինքն ՚ի շնորհաւութեանն մերոյ չև է հասեալ: Մի խօսիր ընդ մեզ իբրև ընդ տղայս, զի հասակս կատարեալս եմք,

և զխստութեան ոչ եմք անտեղեակ: Ուստի ահա դու, այսր տաց քեզ պատասխանի:

«Առաջին զմեզ եդիր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հարուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուէր հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, և սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրև զմարդ որ դուզնաքեայ ՚ի մարդկանէ, այլ իբրև Աստուծոյ ճշմարիտ կալ ՚ի ծառայութեան. և եթէ զելխիք ՚ի նոցանէ, փոխանակ ընդ երկրաւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայութիւն: Եւ ոչ միայն զարբանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հարկանել նոցա, այլ և մահու չափ զանձինս ՚ի վերայ դնել սիրոյ թագաւորին: Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեառն, նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զճշմարիտ Աստուածն մեր ընդ այլում, որ չիք Աստուած բաց ՚ի նմանէ:

«Բայց ասեմ քեզ՝ որում սակաւիկ մի տեղեկագոյն ես: Մի՛ ՚ի քոյ զօրականէն զինի մնանիցէ ՚ի պատերազմի. և եթէ զայս արասցէ, ոչ քոյ անուանի նա, այլ յոյժ վատ: Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշի, բայց եթէ յիմարեալ իցէ ազխատութեամբ, որպէս և ձեր մոլորութեան առաջնորդք:

«Միայն դուեր զմեզ ՚ի բազում յառաջինեայն մերոց, եւ կամիս զօրութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց. չեմք մեք միայն՝ որպէս եւ դուդ կարծես. չիք տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր. բայց միայն այնոքիկ են թափուր ՚ի նմանէ՝ որ իբրև զքեզ և

դժարադեւ իշխանն քո, որք ուրացեալ էք 'ի նմանէ: Զի եւ զնուրբ աշխարհին մերոյ, — որ աշակերտեալքն էին մեզ 'ի Քրիստոս —, առ ոտն հարին զանհասքն հրամանս թագաւորին ձերոյ, եւ զմեծամեծ պարգեւս առ ոչ ինչ համարեցան, եւ զհայրենի տէրութիւնն 'ի բաց կողոպ-տեցան, չխնայեցին 'ի կին եւ յորդիս եւ 'ի զանձս մար-մնաւորս կենաց աշխարհիս: Նա եւ ոչ զայլուն իւրեանց անձին զմտաւ ինչ ածան սիրոյն Քրիստոսի, այլ զեր-կրպագուս արեգականն, — որ ձեր վարդապետք էին —, չարաչար հարուածովք սատակեցին զնոսա, եւ մեծամեծ չարիս հասուցին 'ի վերայ զօրացն ձերոց, եւ բազումք 'ի նոցանէ անկանէին 'ի նմին պատերազմի, եւ այլք մատնե-ցան 'ի պէս պէս փորձութիւնս, եւ կէսքն ընկեցան 'ի հեռաւոր օտարութիւն, եւ եւս բազմապատիկք վարեցան 'ի գերութիւն: Եւ ամենեքին նոքա յառաջեցին քան ըզ-մեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ, եւ խառնեալ են 'ի գունդս վերին հրեշտակացն, եւ ցնծան 'ի պատրաստեալ յուրախութիւնս, յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այրն զոր դու աստ չկօթակ արարեր: Երանի տամ նմա, եւ երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, եւ տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի. ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ, այլ եւ զերկնից լուսա-ւորօքդ՝ որում դուքդ երկիրպագանէք »:

Եւ պատասխանի Մոկան հանդերձապետ եւ ասէ ցնոսա. «Աստուածքն բարերար են, եւ երկայնմտու-թեամբ հանեան ընդ ազգի մարդկան, զի զղջասցեն եւ ծա-նիցեն զիւրեանց փոքրկութիւնն եւ զնոցա մեծութիւն, եւ վայելեսցեն 'ի պարգեւս աշխարհիս, զոր առեալ է յիշխանութիւն 'ի ձեռս թագաւորի, եւ 'ի բերանոյ նոցա

եղանեն հրաման մահու եւ կենաց: Իսկ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդդիմանալ կամաց նոցա եւ ոչ տանել յանձն դերեվարութիւն արեւելեան, որ Ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն ախտակիրս, եւ ջերմութեամբ իւրով հաստատէ զկերպարանս մարդկան եւ անասնոց. եւ վասն հասարակաբաշխ առատութեանն եւ անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած, զի չիք 'ի նմա նենգութիւն եւ անիմաստութիւն: Վասն որոյ է մեր երկայնամիտ լինելն 'ի վերայ տգիտութեան ձերոյ. քանզի չեմք մարդատեացք իբրեւ ըզգազանս չարչարիչս եւ արիւնարբուս: Խնայեցէք յանձինս ձեր, եւ մի խառնէք զձեզ ակամայ յարիւն ձեր: Թողէք անդր զառաջին յանցանս ձեր, եւ զառաջիկայ իրս ուղղեցէք, զի եւ այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն 'ի մեծ թագաւորէն »:

Առ այս եւս պատասխանի Սահակ եպիսկոպոս եւ ասէ. «Իբրեւ ուսեալ եւ յոյժ խրատեալ` զգուշացեալ ես յանձին ունիս չնութեան աշխարհի եւ փառաց թագաւորին. բայց զայս կարի ողջամտաբար ուսուցանես, զի աստուածս բազումս խոստովանիս եւ զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն: Եթէ վեհքըն առ միմեանս մարտուցեալ են` մեք խնդրահաղղիք քան զնոսա զիարդ կարասցուք հաւանել բանից քոց: Միաբանես զջուր եւ զկրակ, զի ուսցուք 'ի նոցանէ զխաղաղութիւն. կոչես զարեգակն 'ի սուն որպէս կրակ, եւ եթէ նմա ոչ մարթի զալ` զի մի աշխարհ 'ի խաւարի մնասցէ, յղես զնա առ նա, զի ուսցի 'ի նմանէ զանկարասութիւնն:

«Իսկ եթէ մի է բնութիւն աստուածոցն քոց, հաւասարեացեն առ միմեանս զուգութեամբ. լիցի անկերպակաց

կրան իբրեւ զարեգակն, եւ մի խափանեսցին ծառայքն ապրանի 'ի ծախս առձկայ սորա: Արդ մինչ միայն ամէ, և Հանապազ մեռանի. եւ մինն որ չունի, ստանայ օգուտն նմանի ըստ ծառայութեան իւրոց. ըստանայ ձմեռային, եւ տառապանաց զամենայն բերս ջալար խառոյ. ամթանոյ յամարայնի, եւ Հրակէզ առնէ զամենայն կենդանիս: Եւ որ ինքն յար 'ի փախուստ կայ, ոչ կարէ Հաստատուն կեանս ունել չարչարել: Եւ քեզ ոչ կարեմ մտցանել ըն-նել, որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ փառաւորն, զաստուածոյն մասնաւորեան զերկրպագութիւն. իսկ եթէ ոք գոյս 'ի Հնոտ դիմացն արարն, փաղփաղակի մաՀ 'ի վերայ Հրամայեն:

« Այլ փառն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, ըն-Ծչմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, 'ի բազում մասանց մի մասն որոշեալ է. կեայն 'ի վերայ են քան զնա, և կեայն 'ի ներքոյ նորա: Ոչ է նա առանձին սուրբ յառաջ լուսոյ, այլ 'ի ձեռն օգտին Հրամանաւն Աստուծոյ տարածանէ զճառագայթս իւր, և Հրայնի մասամբ ջեռուցանէ զամենայն զգայականս 'ի ներքոյ իւրոյ կայանին: Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունին 'ի նորա ծառայութիւն. քանզի իբրև յանձն ինչ արկեալ է զայն 'ի դաւնդ նորա, և 'ի վայր կոյս Հեղու բերանացեալ՝ առ 'ի ոչէս ներքնոցս փայլչութեան: Եւ զոր օրինակ նա մի թուեցեալ 'ի վերայ ծովային ջուրցն բաղմութեան, անդիտութեամբ ոմանց զարհուրութիւն 'ի ձեռն Հմուտ և Ծարտար նաւավարին, այնպէս և արեգակն 'ի ձեռն կառավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս շրջանին իւրոյ տարեւոր ժամանակին:

« Եւ որպէս այլ մնաւնք աշխարհիս Հաստատեալ են

վասն մեր կենացն, և զնա իբրև զմի յայլոց մասանց առնուլ է մեզ յառաջնորդութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին և զաստեղս և զօդս յարածուփս և զամպս անձրևաւորս. նոյնպէս եւ յերկրիս մասանց զծով և զգետս եւ զաղբիւրս եւ զամենայն պիտանացու ջուրս, նոյնպէս եւ զցամաքայինս ամենայն պիտոյից իւրովք: Աստուած՝ և զմի որ 'ի սոցանէ չէ արժան անուանել. եւ եթէ ժպրհեցի որ ասել՝ զանձն ազնուաբար կոչուանէ, և աստուածանունն մեծարելով զնոսա՝ նոքա ոչ ինչ օգտեցան: Այլ իշխանութեան երկու թագաւորք ոչ լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ յանձն ոչ առնու, քանի՞ եւս Հեռի է յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ շփոթեալ:

«Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմարիտն, քաղցրացո զդառնութիւն սրտիդ, և բաց զաչս մտացդ, և մի յաղթնութեան կարութեանն ընդ խաւար գնայցես. որ անկեալ ես 'ի խորխորատ. և զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ եթէ քոյքն զան զկնի մոլար փառամոլութեանց՝ որ ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի և զմեզ կարծեր զայն օրինակ. քանզի բաց են աչք մտաց մերոց եւ սրատեսիլ են: Մարմնոյս աչօք զարարածս տեսանեմք, և իմանամք զսա յայլմէ արարեալ. և ամենեքեան են ընդ ապականութեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն աներեւոյթ է 'ի մարմնաւոր աչաց, այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա:

«Եւ վասն զի տեսես զմեզ 'ի մեծի ազնուութեան, եւ ողորմեցար մերում անուսումնութեան, յորում եւ մեք իբրեւ զձեզդ երբեմն զերեւելիս կարծէաք արարիչ եւ գործէաք զամենայն անառակութիւնս, վասն այնորիկ առ

ներ իւր եկն մարմնացաւ 'ի մարդկանէ, և ուսոյց մեզ զանճառելի աստուածութիւն իւր։ Այն զի բարձրացոյց զինքն 'ի խաչն կախաղանի, և զի մարդիկ զՀետ լուսաւորեալ մտաւորեցան, մերկեալ յարտաքինն զւյն Հառագայթիցն իւրոց, զի եղիցի խաւար ազատաւոր մարդկութեան նորա. զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք էիցեն, մի ածացեն զկեանս իւրեանց 'ի մեծի անարգութեան։ Որպէս և այսօր, որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աստուած՝ նոյն խաւար մածեալ է զոգւով և մարմնով նորա. որպէս եւ դու իսկ այսօր 'ի նմին խաւարի կաս, եւ զմեզ դեռ եւս չարչարես։ Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել. որպէս զկարդ եւ կամիս կատարես զկամս դառնութեան քո։»

Յայնժամ իբրև Հոյեցաւ 'ի նոսա անօրէնն ԴենղապաՀ, եւ եւս 'ի մեծի ուրախութեան զուարթացին զամենեսեան, գիտաց եթէ ոչ զնան առ նոսա բանք սպառնալեաց և աղաչանաց։ Հրամայեաց զնա ածն 'ի կերտեղաբանտիցն յառաջ մատուցանել, եւեթ մի Երէցն անուն, զան որոյ յառաջ կանխեցան իսկ եղեւ սրբոյն՝ կապեցին զոտան և զձեռան, եւ մեծաւ ուժով ձգեցին, մինչեւ Հարձանակեն Համաւ ամենայն ջղացն. և այնպէս կայր մեծ ժամս յանՀնարին պրկոցն։

Նորաց սուրբն զբերան իւր և ասէ. «ԱՀա լուծեցան զինուոր ձանք բազումք, եւ ժողովք չարաց պաշարեցին զիս. ծակեցին զոտս իմ և զձեռս իմ, եւ փոխանակ լեզանց իմոց աղաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ։ Դու իմ, Տէր, եւ լուր ձայնի իմում, եւ ընկալ զոգի իմ 'ի ժազովս սուրբ զօրականին քո, որ եկեալ են նորա կերպ զատակերպին քոյ։ Եւ որ կրսեմս եմ յամենեսեան, ողորմութիւն քո պՀացեալ յառաջեցոյց զիս»։

Եւ զայս իբրեւ ասաց, ոչ եւս կարէր բառնալ զհեծումն յանձնարկն արկածոց զեկուցանելն: Եւ անդէն փաղփաղակի ջահիւքն Հրամանն առեալ յերից նախարարացն՝ որոյ Հասանէր զպարսպաց երանեկացն, և ընկեցին ըն-մարմինն 'ի խորխորատ մի ցամաք:

Եւ անդէն 'ի սեղանոյն սկսաւ խօսել Դենշապուհ ընդ եղբօրորդւոյն և ասէ. «Ցորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց՝ զտարի մի և վեց ամիս եհաս չքնել ինձ անդ. ոչ յիշեմ ես ամենեւին՝ եթէ բան մի արտաքոյ յաւելէ լեալ վասն քո, նախանձիւ և առաւել վասն Յովսեփայ. զի դա խիկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէից, եւ Հաւատարիմ յամենայն իրս արքունի: Դա եւ որ մարզպան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն՝ մեծապէս գոհ էր զանձնս զայսմանէ. եւ ես ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս Հայր Հաստատուն Համարեալ էր ամենայն աշխարհին, եւ անաչառութեամբ սիրէր զմեծամեծս եւ զփոքրունս:

«Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես աղաչեմ զձեզ. խնայեցէք 'ի պատուական անձինս ձեր, և մի մատնիք 'ի մահ չարչարանաց ընդ ամենայն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձերովք: Քանզի թէ 'ի դոյն միտս յամառութեան կայք, և իմ եղեալ է 'ի մտի իմում յապաւ չարչարանօք կործանել զձեզ 'ի կենաց ձերոց: Եւ գիտեմ, զի 'ի Հրամանէ արքայ արքունի եկեալ էր դուռն. քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով, եւ ձեռնարկութեամբ բժշկաց չէ գտեալ առողջութիւն. և Հրամանս կենաց ձանձրացեալ է, եւ փափագէ 'ի մահ քան 'ի կեանս»:

Ընդ այս ետ պատասխանի՝ սուրբն Յովսէփ եւ ասէ.

«Գովութիւնդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիսկոպոսին եւ ապա ինձ, չիրաւի արարեր եւ ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ, այդպէս իսկ արժան է: Այլ ճշմարիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն դիմադարձ լինել երկրաւոր իշխանաց, եւ ոչ զոր 'ի ժողովրդոց ապրանք առնել վասն մարմնաւոր գօշաքաղութեան. այլ ցածութեամբ և հեզութեամբ ուսուցանել զպատուիրանս Աստուծոյ, եւ առանց խարդախ խնամութեան խաշնարածէր լինել առ ամենեսեան, և անաչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեցունց:

«Այլ վասն առնս այսորիկ Հրապարակին՝ զոր ասացեր, եւ զայդ ոչ ասեցեր, այլ կարի զճշմարիտն ասացեր: Զի ոչ իբրեւ զօտար ոք Հրապարակէ զմեզ, եւ ոչ իբրեւ զպատարող ոք խաբեբայ մոլորեցուցանէ զմեզ, այլ յոյժ սիրէ: Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեաց զմեզ, եւ մի է Հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ. գիտէք Համահայրք եւ միոյ մօր որդիք երկպատակք լինիցին, եւ ոչ միաբանք: Որ քեզ թուին՝ թէ Հրապարակք իցեն, մեք 'ի տուէ եւ 'ի գիշերի զայն խորհուրդ էր՝ զի անդրակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիւն: Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ եղանել յախտալից մարմնոյս, առաւել եւս մեք ամենեքեան. զի չիք ոք ամենեւին 'ի ծնունդս կանանց՝ որ ունիցի զմարմին առանց ցաւոց չարչարանաց»:

Իսկ պատասխանի Դենշապուհ եւ ասէ. «Զայդ ոչ գիտէք, ո՛րչափ երկայնամիտ լինիմ ես 'ի վերայ ձեր. այս ոչ Հրամանաւ արքունի է այսչափ երկայնաբան լինել ընդ ձեզ պայքարաւ, այլ յիմմէ քաղցրութենէ թո-

ղացուցի ձեզ. զի չեմ իբրեւ զձեզ անօգուտս, զի անձանց սակս եք եւ այլոց թշնամիք: Իմ զի աղ եւ հաց կերեալ է յաշխարհին ձերում, զաւթ եւ սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր »:

Եւ պատասխանի Ղեւոնդ երէց եւ ասէ. « Որ առ արտաքինսն զաւթ եւ սէր ունի, զպատուիրանն Աստուծոյ կատարէ, այլ սպառն եւ չիք ողջոյն խնայել. զի չեմք անձանց անարք, այլ է որ համարս խնդրէ 'ի մէնջ է վասն արտաքնոց և վասն ներքնոց: Այլ որ ասացեր՝ յինէն առնեմ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին, եթէ դուք սովոր էք անցանել ըստ հրամանաւ թագաւորին ձերոյ, զայդ բարիոք առնէք, զի աւերիչ աշխարհի է եւ սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկամ սատանայի եւ թշնամի Աստուծոյ: Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանձանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ապականացու պատրանս աշխարհիս:

« Այլ վասն իմ զի ասացեր՝ չգտեալ զառողջութիւն 'ի բժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են որ տեսանեն զամենայն չարչարանս աշխարհիս: Աղէ ցածո զքեզ սակաւիկ մի 'ի զայրագին սրտմտութենէդ, եւ եկ զհետ ճշմարիտ բանից իմոց, և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս: Ո՞ ոք 'ի մահկանացուաց ունի կեանս անտրտունջս. ոչ ահա ամենայն լի է ախտիւք, է որ 'ի ներքոյ եւ է որ արտաքոյ. ցուրտ և տօթ քաղց եւ ծարաւ եւ ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան: Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն, յափշտակութիւն, գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ. 'ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն, ուրացութիւն, աղխատութիւն, անդարձ մոլորութիւն 'ի կամաւոր ապստամբութենէն.

«Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր, թէ չէր իմ 'ի նոցանէ օգնեալ զառողջութիւն, չեն ինչ զարմանք. վասն զի մարդիկ են նոքա. է ցաւ որում զանեն հնարս առողջութեան, և է որ ապաքէն 'ի հնարից նոցա. վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք, այն որ բժշկէն եւ որ բժշկին: Այլ երանի՛ թէ եւ դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն: Զանգի յորժամ տեսանեն նոքա զոք հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ եթէ յոլովունս մի ոք 'ի սիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, եւ հասեալ 'ի մեծ հրապարակին' տեսանիցէ զբազմութիւն պատուաւորացն եւ զառողջութիւն զեղեցիկ երիտասարդացն, եւ եւս 'ի ներքս մատուցեալ 'ի սրահին արքունի, եւ անդ տեսանիցէ զամենայն պատուաւորացն զշքեղ և զզուարճելի տեսիլն, ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշալեացն տեսիլն: Նա և եթէ զահոյք ականակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք' յորոց վերայ հիւանդն անկեալ դնիցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ. այլ 'ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկեհուռ վերարկուսն, եւ ձեռն 'ի ներքս տարեալ' զննէ զամենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ ընութիւնն, և եթէ սիրտն 'ի տեղւոջն հանդարտ կայցէ, եւ կամ թէ լեարդն կակուղ իցէ, եւ կամ թէ շարժք երակացն յարմա՞ր իցեն, և ըստ նմին զդարման բժշկութեանն առնիցէ' շնորհելով նմա զառողջութիւն:

«Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշկութիւնն այսպիսի գիտէ քննել զամենայնիւ, և միայն զիւր արուեստն յառաջ մատուցեալ' զգործն կատարէ, ո՞րչափ եւս առա-

ւել ձեզ արժան էր, որ զբոլոր աշխարհս ունիք յիշխանութեան ձեռի, հոգ յանձին առնել՝ նախ զհոգիդ բըժշկել յամենայն ախտալից մոլորութեանց աշխարհիս, և մարմնովք իսկ կայիք անմեղական ձեզ 'ի ծառայութեան: Արդ այժմ զի դուք աշխատացարուք, և զանմահ հոգիդ մահկանացու արարէք յանշէջ հուր գեհենին, մարմնովդ՝ եթէ կամիք և եթէ ոչ կամիք՝ ախտացեալ էք յախտաւորութիւն անառողջութեան. և զմեզ նախատէք մարմնոյ ցաւովք, որ ոչ 'ի կամս մերոյ ազատութեան է, այլ որպէս գիտեցաւ 'ի բնութեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ:

«Եւ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած կենդանարար՝ 'ի կամս իւրոյ բարերարութեան եկն բժիշկ հոգւոց և մարմնոց. և նախ եկն 'ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան: Եւ նա խանդաղատողն գըթացեալ, վերստին ծննդեանն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւս և անմեղս, և 'ի ծածուկ հարուածոց ըն-հին ծակոտուածան վիշապին ողջացոյց, և արար զմեզ անախտ և անարատ հոգւով և մարմնով, զի եղեալք բանակակից հրեշտակաց եւ զօրք երկնաւոր թագաւորին մերոյ: Եւ քո զայս ոչ գիտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգևաւն Աստուծոյ, եւ ոչ եւս այլ կամիս ուսանել 'ի մէնջ. այլ և զմեզ ևս վրիպեցուցանել կամիս, որում չիք հնար, եւ մի այլ լիցի, եւ ոչ կարես իսկ առնել:

«Այժմ վասն իմոյ ախտալից մարմնոյս ասացից քեզ կարճառօտ: Խնդամ եւ ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ. գիտեմ զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ: Մանաւանդ զի ունիմ ինձ զը-

քառական զմեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ 'ի ցաւ-մարմնոյ անձին մխիթարէր, եւ 'ի կռփումն սատանայա-կան մարմնոյ պարծէր, եւ ասէր. «Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմանութեան մահու նորա, ո՞րչափ եւս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա»: Այլ դու որ ու-նիս իշխանութիւն 'ի վերայ մեր, դատես զմեզ ըստ չա-րութեան կամաց քոց: Զեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացդ քոց, եւ ոչ երկիւղած 'ի դաժան մահուանէն՝ զոր ածելոց ես 'ի վերայ մեր»:

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելին 'ի մի-մեանց, եւ միայն ասէ ցսուրբ եպիսկոպոսն. «Գովու-թիւն, զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ խնայար պատիւ ան-ձին քոյ: Յիշեցուցանեմ քեզ զչարիսն զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ: Ար-դարեւ դո՞ւ առաքեցեր զառաքուշանն յՊիշատունիս, և կամ զկրակն դո՞ւ արկաներ. Նա և որպէս լուայ և տեղեկեցի, թէ և զմեղսն դու չարչարեցեր, և զայլս պաշտօնեայսն դու տայիր. արդ եթէ արդարեւ դու արարեր, պատմեա ինձ»:

Իսկ պատասխանի սուրբն և ասէ. «Ո՞րդ կամիս ու-սանել զայդ յինէն՝ եթէ յառաջագոյն գիտէիր»:

Պենշապուհ ասէ. «Այլ է համբաւ, եւ այլ է ճըշ-մարտութիւն»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Որպէս կարծեսդ՝ ասա ինձ»:

Պենշապուհ ասէ. «Իմ լուեալ էր, եթէ զամենայն ձեռան յՊիշատունիս դու արարեր»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Եւ զի այդպէս հաւատաս 'ի վերայ համբաւ, կրկին զի՞ հարցանես»:

Պենշապուհ ասէ. «Զճշմարիտն 'ի քէն կամիմ ու-սանել»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան իմոյ ցանկան միտք քո»:

Դենշապուհ ասէ. «Չեմ զազան արիւնախանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուածոցն անարգութեան»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Զտարերս համրս աստուածս անուանես, և զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս. տալոց հատուցանելոց ես վրէժ թագաւորին քով յանիրաւի աւերելն Աստուծոյ: Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ: Զատունն արդարև ես աւերեցի, և զմոգն չարչարեցի զանիւ, և զկահ աղծութեան՝ որ 'ի տանն էր՝ 'ի ծովն ես ընկեցի: Այլ զկրակ ո՛չ կարէ սպանանել. քանզի ամենիմաստ արարիչն արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ ամենայն հաստատեաց զբնութիւն չորից նիւթոյս: Այդ սպան դու զօդ՝ եթէ կարես, և կամ ապականեա զհող՝ զի մի բուսուսցէ զդալարի, փակեա զջուր՝ զի մի ծնցի: Եթէ զայդ երկուսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես սպանանել:

«Այս եթէ Ճարտարապետն մեր մարմնոց զչորից տարերացդ զանբաժանութիւն, ահա և զառնի բնութիւն հրոյ 'ի քարինս և յերկաթս և յամենայն տարերս զընդնելիս, ընդէ՞ր սնոտեաւք զպարանս գիս՝ թէ դու զկրակ սպաներ: Այդ սպան դու զջերմութիւն արեգական, զի ունի նա մասն հրոյ, և կամ սուր հրաման՝ զի մի թափեսցի հուր յերկաթոյ: Աւասիկ այն որ շնչէն և շարժի եւ գնայ եւ ուտէ եւ ըմպէ. ե՞րբ տեսեր դու զկրակ գնայուն կամ խօսուն կամ գիտուն: Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մեռեա՞լ խոստովանիս: Քանի՞ անթողլի է ամբարշտութիւնդ ձեր քան զամենայն հեթանոսաց,

որ գիտնագոյնք են քան զձեզ. որ Թէպէտ եւ 'ի ճշմարիտն Աստուծոյ մոլորեալ են, զանխօս տարերս աստուած ոչ խոստովանին։ Արդ եթէ դու անգիտութեամբ կորնչելի ասես զբնութիւն Հրոյ, ոչ առնուն քեզ յանձն արարածքս. քանզի խառն է դա յամենեցունց»։

Գենչապուհ ասէ. «Ոչ ինչ մնացեալ եւս ընդ քեզ 'ի այսպիսի քննութեան վասն բնութեան արարածոցս. այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դու անցուցեր զհրամանն՝ եթէ ոչ»։

Պատասխանի ետ երանելին եւ ասէ. «Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշակերտ ճշմարտութեանն, առաջի բազկանս Հօրն քո ասացից։ Ես ինքն մտի 'ի կրակատունն ձեր, եւ տեսի զի կային պաշտօնեայք անհաւատութեանն մօտի կարծեացն ձերոց, եւ կրակարանն չէ Հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր։ Հարցի զնոսա բանիւ եւ ոչ գանիւ, թէ զի՞նչ համարիք 'ի միտ ձեր զիրսդ պաշտամանս այսորիկ։ Նոքա պատասխանի եւ ասեն. Մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այսչափ ինչ իմանամք, զի սովորութիւն է նախնեացն եւ Հրաման թագաւորացն։

«Ասեմ դարձեալ զնոսա. և զբնութիւն կրակիդ զի՞նչ իմանայք. արարի՞չ կարծէք, թէ արարած։ Ասեն միաբան ամենեքեան. Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք, նա եւ ոչ համարեցիչ աշխատելոյ։ Ձեռք մեր փայտարեալ են 'ի կացնի, եւ ոտունք մեր ուռեալ են 'ի փայտակրի. աչք մեր գիջացեալ են արտասուօք 'ի կծութենէ ծխոյ դորա, և երեսք մեր մրոտեալ են 'ի խոնաւութեանց Թանձրութենէ նորին ծխոյ. Եթէ չառ մատուցանեմք նմա զկերակուրն, յոյժ քաղցնու. և եթէ ընդ չափն, ամենեքին անցանէ. և եթէ մօտ երթամք և երկիրպագանեմք,

կիզու զմեզ. և եթէ ոչ երթամք մեռ ամենեքին, մնսիք լինի։ Մեր այդպէս հասեալ է 'ի վերայ բնութեան դորա։

« Ասեմ դարձեալ ցնոսա. ինկ լուեալ է ձեր, եթէ ո՞ր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն։ Նոքա պատասխանի ետ. ասեն. Զի՞ 'ի լսելն հարցանես ըզ-մեզ, այլ հոյեաց ընդ առաջինկայ իւրոց. զի օրէնսդիրքն մեր հօղուոյք մնաց միայն կուրացեալ են, այլ թա-գաւորն մեր մարմնով միով ակամբն կոյր է, այլ ոտոյն բնաւ չէք ինկ աչք։

« Վասն այնորիկ և ես իբրև լուայ զայս 'ի մեղուցն, յայժ ողորմեցայ. զի տգիտութեամբ զարդարն խօսեցան։ Յակաւէիկ մի չարչարեցի զնոսա զանիւ, և նոցուն ինկ ե-տու զկրակն 'ի ջուրն ընկենուլ, և ասացի այսպէս. Ա-ստուածք որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն 'ի ներքոյ երկնից. և ապա զմեզմն 'ի բաց արձակեցի »։

Զայս ամենայն իբրև լուաւ Դենչապուհ 'ի բերանոյ սուրբ եպիսկոպոսին, անհնարին զահի հարաւ 'ի թշնա-մանաց թագաւորին և յանարգանաց դենին։ Վասն որոյ և երկեաւ ինկ մատուցանել զնա 'ի ատեանս հարցա-ծոց, թէ գուցէ այլ ևս մեծ անարգանս զթագաւորէն ասցէ առեալ յատենին, և 'ի նոյն ձգեցին կարծիք թշնա-մանացն, զի երկայնմտութեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա։

Եւ քանզի ասացեր ընդ մէջ ածեալ նոսէր յատենի ահ արկանելով որոցն, դողեաց իբրև առիւծ զայրացեալ, և հանեալ զուսերն՝ դադանաբար յարձակեցաւ 'ի վերայ երանելւոյն, և եհար եպիսկոպոսին զաջ ուսն, թիկամբն հեռ և զձեռն 'ի վայր ընկէց։ Եւ նորա յահեակ կողմն յերկիր անկեալ, և դարձեալ անդրէն պատապարէր, ա-նոյր զաջ ձեռն 'ի վեր. աղաղակեաց մեծաձայն և ասէ.

«Ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս՝ որ յինէն զի քեզ մատուցի բոլորովիմ, և խառնեա զիս 'ի գունդս սուրբ զինուորացն քոց»։

Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և ասէր. «Հապա առաքինիք, եհաս ժամ կատարման մերոյ. խցէք ցաւս մարմնոյ փոքր մի, և այժմ տեսանէք զլոյսն մեր Քրիստոս»։ Եւ թաւալելով ընդ արեան անձինն իւրոյ ասէր. «Օրհնեցի՛ց զՏէր յամենայն ժամ, հանապազ օրհնութիւն նորա 'ի բերան իմ։ Ի Տէր պարծեսցի անձն իմ, լուիցեն հեզք և ուրախ եղիցին»։ Եւ ասելով ըզ-սաղմոսս զայս կատարէր մինչեւ ցայս տեղի. «Բազում նեղութիւնք են արդարոց. յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր եւ պահէ զամենայն ոսկերս նոցա»։

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն սակաւիկ մի, իւ-րովքն աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց և մէկ պսակ 'ի ձեռին հրեշ-տակապետին։ Դարձեալ եւ լսէր ձայն բարբառ 'ի վեր-յուստ, որ ասէր. «Քաջալերեցարուք, ո՛ւրեւլիք իմ. զի ահա մատուցէք զվշտալի կեանսդ, և հասէք երանելի պսակացդ՝ որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դիք յիւրաքանչիւր գլուխ։ Զի նիւթ պատրաստական 'ի ձէնջ հիւթեցաւ, իսկ ճշմարտութիւն գործոյդ յա-մենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր 'ի սպա-սաւորաց այտի իսկ ընկալեալ, ընդ Սոփիանոսի լինիք պսակակից»։ Նա եւ զայն եւս քաջալերս տեսանէր, զի դեռ եւս չեղեալ սուրն 'ի վերայ պարանոցի երանելեացն։

Զոր իբրեւ ետես սուրբն Ղեւոնդ, եթէ ոչ եւս զմի մի կամին հարցանել և զանել, այլ միանգամայն հրա-ման եղեւ մահու, ասէ ցերանելին Յովսէփ. «Մաւիր,

յառաջեա ընդդէմ սորին, զի դու աստիճանաւ 'ի վեր ես քան զամենեսեան »: Եւ զայս իբրեւ ասաց, կարգեցան կացին մի ըստ միոջէ. և առ ճեպ առաջնայն առնուլ էր, դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. և նորա ընդհանել ոգւոյն աղաղակեաց և ասէ. « Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն, և խառնեա զմեզ 'ի գունդս սիրելեացն քոց »: Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան 'ի նմին տեղւոջ:

Եւ եթէ զմեռեալսն ես՝ որ հաւատոյ 'ի Քրիստոս՝ կամիցի ընդ նոսա 'ի համար արկանել, թուով են եօթն. թող զերկուսն ես որ 'ի Վարդեան կատարեցան, և միւս եպիսկոպոսն ԹԱԹԻԿ անուն յասորեստանի: Բայց անդէն 'ի տեղւոջն վկայեցին, որոց անուանքն են այսոքիկ.

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս յՌշտունեաց.

Սուրբ ՅՈՎՍԷՓ 'ի Վայոց ձորոյ՝ 'ի գեղջէ Հողոցմանց.

ՂԵՒՈՆԴ երէց 'ի Վանանդայ՝ 'ի գեղջէ Իճաւանից.

ՄՈՒՇԷ երէց յԱղբակոյ.

ԱՐՇԷՆ երէց 'ի Բագրեւանդայ՝ 'ի գեղջէ յԵղեգեկայ.

ՔԱՋԱՋ սարկաւագ՝ ուստի եպիսկոպոսն էր յՌշտունեաց:

Իսկ երանելի ՄՈՎԳՊԵՏՆ 'ի Նիւշապուհ քաղաքէ.

ՍԱՄՈՒԷԼ երէց յԱյրարատոյ՝ 'ի գեղջէ յԱրածոյ.

ԱԲՐԱՀԱՄ սարկաւագ 'ի նմին գեղջէ:

Արդ դիէց զայս սուրբս յանապատին՝ ուր կատարեցին, Դենշապուհ, մոգպետն և ջնիկանն և մայպետն անդէն 'ի տեղւոջն պահապանս կացուցին յիւրաքանչիւր բապատուորացն, և պահել հրամայեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուրս տասն կամ եւ աւելի, մինչև կարա-

ւոյն արքունի անցեալ գնայցէ. զի մի՛ ոսկորներն եկեալ բանակայցեն զանկերս դոցա, և բաշխեալ սփռեսցեն ընդ աշխարհս ամենայն, յոր և մարդիկ ևս առեալ յարդարեալ մասանցն զնոսին նածարացւոց աղանդին:

Իսկ Խուժիկն, զոր յառաջագոյն ասացաք, զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ պահապանսն որպէս զմի 'ի նոցանէ. այր լի իմաստութեամբ և կատարեալ աստուածային գիտութեամբ, սպասէր և դէտ ակն ունէր՝ եթէ որով օրինակաւ հնարս գտցէ զանկերս սրբոցն գողանալ 'ի նոցանէ:

Եւ իբրև աւուրք երեք անցին 'ի վերայ, արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի վերայ ամենեցուն, և իբրև թմբրեալ և կիսամեռք անշարժք անկեալ դնէին զերիս աւուրսն: Իսկ 'ի չորրորդում աւուրն՝ երկուք 'ի պահապանացն չարաչար ըմբռնեցան 'ի դևէ: Դարձեալ հասարակ գիշերաչափ՝ ձայնք ահեղք հնչէին, և թնդիւնք և որոտմունք 'ի ներքուստ՝ որպէս զշրջումն գետնաշարժի. երկիրն դողայր 'ի ներքոյ նոցա, և շողիւնք սուսերաց փայլատակմանս արձակէին շուրջ զնոքօք: Եւ զամենեսեան զդիականսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ասէին ահագինս բարբառէին 'ի լսելիս նոցա. մինչև խռովեալ նոցա ընդ միմեանս, դեռ ևս զիջեալս սատակէին: Եւ այսպէս տագնապեալք և ցնորեալք, մինչև այր զընկեր 'ի փախուստ չգիտէր ընդ ուր երթայր: Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն զոր կրեցին:

Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երկրեան, և սկսան զարմանալով առել ցմիմեանս. «Զի՞նչ գործեցաք, զի՞նչ արարաք վասն անշնին աղանդոյն քրիստոնէից.

քանզի մինչդեռ կենդանի էին, զարմանալի էր կեանք նոցա. ընչատեացք էին իբրև զանկարօտս, սրբասէրք էին իբրև զանմարմինս, անաչառք էին իբրև զարդարադատս, աներկիւղք էին իբրև զանմահս: Եթէ զայս ամենայն առեմք իբրև զողխոսաց և իբրև զյանդգնելոց, բայց զայն զի առնիցեմք՝ զի ցուցոք ամենայն 'ի կարաւանի առատ նոքօք առաջնանն: Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն, մի՞ ուրուք դի կանգնեալ երևեցաւ 'ի կենդանեաց, կամ բարբառ բանից ոք լուաւ 'ի նմանէ:

« Զի սուտ չեն մեր պաշտաւորքն. մեր մեղէն իսկ հաստատեալ է 'ի վերայ ստուգութեան սոցա: Եւ եթէ կամեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ պաշտօնութիւն 'ի նեղքս խառնել, սակայն մի՛ ակնարկէին քրիստոնէից 'ի կարաւանիս, զկշիռ իւրաքանչիւր մարմնոյ նոցա ոսկի առնուլին: Դարձեալ և արդ, որ 'ի դիւէ չարչարեցան, զի յայնժամ ցուցոք չէին՝ և մեք գիտեմք. յայտ է եթէ այսօր նշան մեծ երևեցաւ: Եթէ լուռ լինիմք այսպէս, մեզ և անձանց մերոց կորուստ իսկ է. և եթէ տանիմք զդոսա առաջի թագաւորին, լսելով նորա 'ի դոցանէ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչելիս, գուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ հասանիցէ »:

Եւ պատասխանի մոգպետն և ասէ ցնոսա. « Ո՞չ զիս ոստիկան արարին 'ի վերայ ձեր երկոցունցդ. զի՞ այդչափ նեղեալ տագնապիք յանձինս ձեր. դուք զգործ ձեր կատարեցէք, և զհրամանն արքունի 'ի գլուխ տարայք: Արդ եթէ համբաւդ այդ յայտնեսցի, և հարցափորձ ինչ լինիցի առաջի արքային, այդ խնդիր մեր մոգացս է. դուք անհոգ լերուք, և մի՛ ինչ ածէք զմտաւ: Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յոգիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն

'ի դաշինթ իւր եկայք. զի փաղիւ անդ Մամիկոնեան մեծամե-
տաւ յաղէ, և նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմիտս ձեր ու:

Իսկ Խուժիկն իբրեւ լուաւ զայս ամենայն, և գիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նոցա յայնմհետէ սուրբ սպանելոցն, փութացաւ փաղփաղակի էառ տասն այր, որոց զչափ գիտէր զքրիստոնէութեանն, և հասեալ 'ի սեղին՝ չէն եգիտ զամենեսեան: Եւ քանզի կապած ունէր տակաւին 'ի նոցուն 'ի դահճացն, դարձեալ փոխեցին անուր զաւրքան յայլ տեղի բացայայտ իբրեւ երկու հրբաստիոք: Եւ իբրեւ յանհոյս եղեն, սրբեցին կազմեցին զոսկերս երանելեացն. բերին 'ի բանակն եւ ունէին 'ի ծածուկ. եւ առ սակաւ սակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց, եւ ապա բազում քրիստոնէիցն որ էին 'ի կարաւանին: Եւ զառաջին պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն. և անդէն փաղփաղակի արձակեցան նոքա 'ի կապանաց իւրեանց, եւ սպառնալիքն մահուանն անցին զնոքօք, եւ հրովարտակք թողութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց:

Արդ երանելի այս Խուժիկս, որ արժանի եղեւ 'ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն, որ ինչ 'ի մահուանէն եւ այսր տեսցուք դատանիկք վճռխ այսուրիկ՝ սա երկբորդեաց մեզ զամենայն կարգաւ. զչարաչար քարշումն, եւ զհարց եւ զփորձ դատաւորացն, եւ զիւրաքանչիւր անձանց սրբոյն զպատասխանիսն, եւ զկատարումն մահուան նոցա, և զահագին արհաւիրսն որ 'ի վերայ պահապանացն անկաւ, և զհեծեծումն քննութեան՝ նախարարացն երկոցունց, և զամփոփումն սուրբ ոսկերաց նոցա. ոչ խառն 'ի խուռն 'ի մի վայր ժողովելով, այլ զմի մի 'ի նոցանէ ուրոյն ուրոյն 'ի վեց տապանս ժողովէր, եւ

պանուանս խոյրանշիւք ստեաւ եւ 'ի վերայ սասպանակացն նշանակեալ էր։ Եւ զկապարան երկաթիս ընդ խորա-քանշիւր ստերան եդեալ էր, քանզի դաՀճացն 'ի բաց ընկեցեալ էր․ որպէս եւ զՀանդերձն զխորանշիւր սա-պանակի նշանակեալ էր։

Եւ կատարեցան այսպէս վերջերեան աւուրք եւ ցանկալի մաՀուանն խուրեանց որ օր քսան եւ Հինգ էր Հրոտից ամսոյ՝ 'ի մեծ անապատին յԱպար աշխարՀի 'ի սաՀմանս Նիւշապուհ քաղաքի։

ՎԱՍՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԵՒ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ

ԻՍԿ աշակերտք երանելւոյն 'ի կապանս կային 'ի ներքս 'ի քաղաքին. եկն դահճապետն մի աւուրքանի եհան զնոսա 'ի քաղաքէ անտի արտաքս:

Իշխան 'ի նմին քաղաքէ աստուածասէր քրիստոնեայս որս հինգ, քանզի և նորա 'ի կապանս էին վասն անուանն Քրիստոսի. եհարց զնոսա բանիւք, և ոչ համարեցան երկիրպագանել արեգական: Զարչարեաց զնոսա գանիւ, և նորա եւս առաւել 'ի նոյն միտս պնդեցան. կտրեաց զնոցա ունչս և զականջս, և ետ տանել յԱսորեստան, զի կացցեն 'ի մշտնջենաւոր աքսորանս: Երթային մեծաւ յօժարութեամբ, իբրև այն՝ թէ մեծ պարգեւս գտեալ 'ի թագաւորէն:

Արդ եկն դարձեալ նոյն դահճապետն առ աշակերտս սուրբ առաքելոյն, ընտրեաց երկուս 'ի նոցանէ որ համառագոյնք էին, առեալ մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա. «Զի՞նչ անուանք են ձեր»:

Նա պատասխանի մինն և ասէ. «Ինձ 'ի ծնողաց իմ Խորէն, և դմա Աբրահամ. իսկ ըստ շնորհատուր կար-

ցիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք, և աշակերտք երանելեացն զոր սպանէք»:

Նա պատասխանի դահճապետն և ասէ ցնոսա. «Իսկ արդ զի՞նչ գործ է ձեր, եւ կամ ընդէ՞ր իսկ ածեալ է զձեզ այսր»:

Եւ այս ետ պատասխանի Աբրահամ և ասէ ցնոսա. «Զայդ ձեզ 'ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել. զի ոչ դուզնաքեայք ոք էին նոքա, այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան լաւականին, ըստ նմին և պատուոյս, էր որ իբրև զմեզ, և էր որ լաւագոյն քան զմեզ. որոց մնացեալ և ուսուցեալն էր, ընդ նոսա եմք եկեալ: Քանզի և պատուէր իսկ ունիմք յաստուածատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսա իբրև ըզսուրբ ծնողս, և պատիւ տալ նոցա իբրև հոգևոր տերանց»:

Յաւելու դահճապետն և ասէ. «Իբրև զանխրատ եւ զանհերքելեղ ստամբակս խօսիս: Մինչդեռ 'ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք, բարիոք էր. յորժամ պղտորեցին նոքա զիրս արքունի և մահապարտ գտան ըստ գործոց իւրեանց, ձեզ չէր արժան ամենեւին մօտ երթալ առ նոսա: Ո՞չ տեսանէք 'ի մեծ կարաւանիս, յորժամ ոք 'ի պատուաւորացն 'ի դիպահողն արքունի լինիցի, այլ հանդերձ ազանի, և զատեալ և որոշեալ 'ի բացէ նստի միայնիկ, և ամենեքին հուպ ոչ ոք իշխէ երթալ առ նոսա: Եւ դուք այդպէս իբրև զանմանցի աշակերտս պարծելով խօսիս»:

Եւ այս ետ պատասխանի Խորէն և ասէ. «Ոչ ձեր կարգդ անիրաւ է և ոչ մերս ստութեամբ. նախարարքն յանցաւոր՝ ուստի գայթակղեն գտեալ էր, այնպէս պատ

էր նմա հպատակ լինել, զի 'ի պատուոյն վերայ եւ այլ եւս պարգեւս մեծամեծս 'ի նմանէ գտանէր։ Արդ փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի յետս ընդդէմն պատահեաց նմա։ Իսկ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, եւ կամ առ թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ եւ մեք առ նոսա առնէաք. ոչ յաշխարհի մոտ երթայաք, եւ ոչ 'ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք։ Բայց քանզի առ երկոսին կողմանս արդարութեամբ կեցեալ են, եւ դուք զնա տարապարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ եւս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա»։

Ասէ ցնա դահճապետն. «Իս յառաջագոյն իսկ ասացի՝ եթէ կարի տմարդակ ոմն ես դու. ահա յայտ եղեւ առաւել, եթէ յամենայն մեղս նոցա խառն էք դուք»։

Աբրահամ ասէ. «Յո՞ր մեղս»։

Դահճապետն ասէ. «Առաջին 'ի մահ մոգուցն, ապա եւ յայլոյն ամենայն»։

Աբրահամ ասէ. «Այդ ոչ միայն 'ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի եւ ձերոց օրինացդ. թագաւորք ձեր տան հրաման, եւ դուք 'ի ձեռն ձերոց սպասաւորացդ գործէք»։

Դահճապետն ասէ. «Ի Միհր աստուած երդուեալ է իմ, խստագոյն եւս խօսիս քան զվարդապետսն քո. յայտ է եթէ վնասակարագոյնք եւս էք դուք։ Արդ ոչ է հնար ձեզ ապրել 'ի մահուանէ, բայց եթէ երկիր պագանէք արեգական, եւ կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց»։

Խորէն ասէ. «Ցայժմ իբրեւ զմարդ չարախօսէիր, և արդ իբրեւ զշուն անպիտան ընդ վայր հաչես։ Եթէ զՄիր արեգական ականջք, դու տայիր նմա թշնամանս

գնել. արդ նա բնութեամբ անդորայ է, եւ դու չարութեամբ անդորրագոյն քան զնա: Ցի՞մ տեսեր զմեզ պակասագոյն քան զհարսն մեր. մի բանիւք զփորձ առնուլ կամիս զմեր, այլ հանդէս արա քում չարութեանդ եւ մերում բարութեանս, և ամաչեցեալ գտանի հոյլն քո սատանայ, ոչ միայն 'ի մէնջ՝ որ կատարելագոյնքս եմք, այլ և որ կարի փոքրիկն թուի քեզ՝ նա դիցէ վէրս սատակս յոգիս եւ մարմինս քո»:

Զայս իբրեւ լուաւ դահճապետն, սրտմտեալ բարկացաւ 'ի վերայ նոցա: Եւ քարշել չարագոյն քան զառաջինն. և այնչափ սաստիկ քարշեցին, մինչև բազմաց կարծիք եղեն՝ թէ մեռան:

Իսկ իբրեւ ժամք երեք 'ի վերայ անցին, զարթեալ խօսել սկսան երկոքեանն եւ ասեն. «Փառք համարիմք զանարգանս զայս եւ առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ, որով կատարեցան հարքն մեր հոգեւորք: Հանգ մի՛ դլար եւ մի՛ դադարեր, այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր՝ զնոյն եւ առ մեզ կատարեա: Եթէ չարագոյն թուին քեզ գործքն նոցա, կրկին եւ զմերս համարեսջիր. զի նոքա բանիւք հրամայէին, և մեք գործովք զարդիւնն կատարեմք»: Ցայնժամ եւս առաւել զայրացեալ 'ի վերայ նոցա, եւ հրամայեաց զմահացան հարկանել: Եւ առ մի մի 'ի նոցանէ փոխեցաւ վեց վեց այր 'ի դահճացն: Եւ մինչ դեռ կիսամեռք կային անկեալ գետին, հրամայեաց զերկոցունց ականջսն կտրել: Եւ այնպէս բերեցին՝ որպէս թէ չիցէ լեալ 'ի ականջն:

Զարթեան որպէս 'ի քնոյ 'ի սաստիկ հարուածոցն, սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել, եւ ասեն.

«Աղաչեմք զքեզ, քաջ զինուոր Թագաւորին, կամ կատարեա զմեզ իբրեւ զհարսն մեր մահուամբ, և կամ արա զպատուհաս ըստ օրինակի վերջնոցս: Զի ահա ընկերք մեր առաջնոցն զանապականութիւն երկնաւոր, իսկ հաստատեալքս դեռ եւս աստէն ՚ի տեղւոջ կան յանցս չարչարանաց. մի կիսապարգեւ առներ զմեզ յերկնից բարութենէն: Արբեցեր զմարմինս մեր քարշելով, և բղլեալս մեր կորելով. սրբես եւ զանդամս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս առնես զմեզ երկրաւորաւս. գեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւն »:

Իսկ պատասխանի հեղութեամբ դահճապետն և ասէ. «Եթէ եւ այժմ յամեմ ես առ ձեզ մեռ կալով, կարծեմ՝ եթէ եւ աշակերտեք զիս ՚ի ձեր յամառութիւնդ: Զի ահա արդ եւ զխորհուրդս արքունի ՚ի վեր համեմ ձեզ: Եւ այդ վայր եղեւ հրաման պատուհասից ձերոյ, եւ ՚ի վերայ դորին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յԱսորեստան, եւ լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի, մի ՚ի դմին յամառութեան ուսուցի ընդդէմ հրամանաց թագաւորին »:

Ասեն ցնա երանելիքն. «Դու զմեր երկիր կիսագործ թողեր. մեք յարքունի երկրին կես մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք »:

Իբրեւ զայս լուաւ դահճապետն, աղաչեաց զզինուորսն որ ամենեքին զնոսա, եւ ասէ. «Միայն աստի դուք ելէք գնացէք, եւ հասեալ յԱսորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է եւ շրջեսցին »:

Այս են Հայոց խոստովանողք, որ զխեղութիւնն եւ զչարչարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց: Եւ վասն զի վկայեցին ՚ի սուրբ մահուանէն, այլով եւ,

տրտմութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին, Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք ոտիցն եւ ձեռացն, իբրեւ զայն՝ թէ ընդէ՞ր ոչ եղաք արժանի հաւասարել ընդ քաջ նահատակսն։

Եւ իբրեւ տարան հասուցին զնոսա յերկիրն Բարի-լացւոց, 'ի գաւառ մի զոր Շահուղն անուանեն, թէպէտ եւ էին յարքունի պատուհասին, սակայն եւ յայս եւ զայս մեծապէս ընկալեալ եղեն 'ի բնակչաց աշխարհին։ Սակայն երանելիքն եւ յայնմ յոյժ տրտմագին էին, իբր այն՝ եթէ սակաւ վաստակեցաք եւ մեծապէս հանգչիմք. եւ հանապազ 'ի նմին զեղջի կային։

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսանել զսուրբ կապանս նախարարացն, լինել սպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա։ Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխարհին, որք էին 'ի նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէութեանն։ Եւ հաւանեալ ամենեցուն մեծամեծաց եւ փոքունց՝ ազդ առնել ամենայն երկրին, զի հաճոյ թուեսցի ամենեցուն՝ 'ի ձեռն մարմնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն 'ի հեռաւոր օտարութեանն։

Եւ այսպէս ամ յամէ ժողովէին՝ ըստ իւրաքանչիւր կարի մարդկանն, ոմն սակաւ՝ և ոմն շատ, որ զինչ եւ 'ի ձեռս պատրաստութիւն լինէր, եթէ դրամոց և եթէ դահեկանաց, ժողովէին կազմէին տային յերանելեացն՝ տանել նոցա։ Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային, մինչեւ տասն ամն լցաւ սպասաւորութեանն։

Եւ վասն զի յոյժ խստագոյն պահէին 'ի ջերմոջ աշխարհին, եւ անդադար էին 'ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուղ, ընդ Մեչլէն և ընդ Քաշկար եւ ընդ ամենայն Ասորեստան եւ Խուժաստան, սաստիկ տապով

Հարեալ 'ի խորշակէ մռայնէր տուրլին խորէն, եւ աւանդեալ լինէր 'ի ընակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վըկայսն։

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր 'ի նմին առաքինութեան անդադար. և զամենայն աւուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր և տանէր 'ի մեծ հեռաստանն, և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան։ Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչև յերկոտասաներորդ ամն պատերազացն, մինչև աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեսցի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդ մնալ նորա առ նոսա՝ 'ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակսն՝ որք կատարեցան որով, 'ի նմա տեսցեն եւ զսուրբ կապանս չարչարանացն։

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանէին, նովաւ օրհնէր աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնէին եւ տղայք նոցա յաճումն, նովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա 'ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն։ Նովաւ ուսանէին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն, նովաւ անկանէր գութ յԱստուծոյ 'ի սիրտս թագաւորին՝ շինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին։ Նովաւ եկեղեցիքն պարծին երբեք քաջ եւ կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին։ Նովաւ եւ դաշտն Աւարայրի պայծառացեալ ծաղկալից լինի, ոչ յանձրեւաբեր ամպոց, այլ 'ի սուրբ եւ յարիւնաբուխ վկայից ցանեալ և ցրուեալք ապխտակութիւնք սուրբ ոսկերացն։ Յորժամ կոխեսցեն ամենավաստակ ոտք խոստովանողին զլայնատարած տեղիս պատերազմին, յոր-

ժամ կենդանի մարտիրոս ընդ նա շնչեցի, կենդանի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն աշխարհին կրկին լինի կենդանութիւնն։

« Գիտեմք, ասեն, յորժամ անցցեն զայս ամենայն միայնակեացք աշխարհին Հայոց, նոքա յիշեսցեն զհոգեւոր զունդս պատերազմողացն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ետուն զանձինս 'ի մահ, եւ հեղին զարիւնս իւրեանց 'ի հաշտութիւն պատարագ Աստուծոյ։ Նոքա յիշին սուրբ քահանայքն, որք խաղխաղեցան յօտարութեանս եւ ցածուցին զարմանութիւն բարկութեան թագաւորին։ Ապա թերեւս զի զմեր կարասն յիշեսցեն, եւ աղօթս մատուցեալ խնդրեսցեն յԱստուծոյ, զի գերեդարձ լիցի մեզ անդրէն 'ի հայրենի երկիրն մեր։

« Քանզի յայժմ տնանկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել զսուրբ եկեղեցիսն մեր և զսրբազան պաշտօնեայսն մեր, զոր 'ի նմա կարգեալ հաստատեցաք։ Իսկ եթէ միւսանգամ յաջողեսցէ մեզ Աստուած երթալ և լնուլ զկարօտութիւն մնացելոցն, գիտեմք զի և մեզ բանայ Աստուած զդուռն ողորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ սուրբ որդիս կարապետեանն »։

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարայն, մեծաւ թախանձանօք ածէին զխոստովանողն 'ի հաւանութիւն։ Իսկ վասն զի ոչ էր ամփոփութիւն երկրաւոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին ամփոփութեան և յայսմ վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատարել զհրամանս զինուորաց հաւանեցելոցն յաստուածային առաքինութիւնն։ Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց։

Փութացան և եկին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի ամբ

և կանայք, մեծամեծք և փոքունք, և ամենայն բազմութիւն աղքատաց եւ չքաւորաց: Ընկանէին եւ փարէին զոտիւք եւ զձեռօք առաջնորդին եւ ասէին. «Օրհնեալ ցէր Աստուած 'ի բարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան: Զի ահա 'ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալսն յուսոյ յարութեամբ, և զկապեալսն անձկալութեամբ արձակելոյ: Ի քեզ տեսանեմք եւ զաշխարհիս շինութիւն խաղաղութեամբ. քեւ եկեղեցիքն մեր ընծայեալ երկրին, և քեւ սուրբ վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ 'ի բարեխօսութիւն առ Աստուած: Օրհնեմ զքեզ, սուրբ Հայր մեր. զու ես բերան հանգուցելոյն, խօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ, զի յոգիս մեր լուիցուք 'ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն:

«Հորդեցեր ճանապարհ այնոցիկ՝ որ անձկացեալ էին զալ յերկիր իւրեանց. խնդրեա յԱստուծոյ՝ զի սոյն եկեսցեն զհետ սուրբ կարապետիդ: Եւ որպէս հորդեցեր զարդեալ ճանապարհ երկրի, բաց եւ յերկինս զդուռն աղօթից մերոց, զի և մեր մեղաւորաց մտցեն պաղատանք առաջի Աստուծոյ 'ի բարեխօսութիւն նոցին կայելոց. և մինչդեռ եմք յեղանելի մարմինս, որպէս տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ, տեսցուք եւ զսիրելի անձկալիսն մեր, որ 'ի բազում ժամանակաց հարեալ եւ պաշարեալ եմք յոգիս և մարմինս մեր: Արդ հաւատամք յանուն յոյն, զի որպէս լծեալ կատարեցաւ 'ի քեզ տեսիլս 'ի սուրբ աչք քո, այսպէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի, որ հանապազ խնդակալեալ եմք 'ի տեսիլս երկնաւոր դեղոյ նոցա»:

Բայց երանելի խոստովանողն, թէպէտ և այսպէս սի-րով ընկալեալ եղեւ յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ կա-մեցաւ ամենեւին մերձենալ առ որ ըստ մարմնոյ կարօ-տութեան. այլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յամենայն բազմամբոխ ժողովրդոց, եւ առաքինի եղբարք երկուք կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնութեամբ:

Զոր եթէ կամիցի ոք 'ի կարգ արկանել, դժուարա-կարասցէ առնել զվարս առաքինութեան նորա: Զի եթէ զարթնութիւնն ասիցես, իբրեւ զկանթեղ անշէջ կայր զամենայն գիշերս. եւ եթէ զսակաւապիտութիւնս կե-րակրոյն, համարեաց՝ եթէ զանկերակուր Հրեշտակացն բերէր զնմանութիւն: Եթէ զհեզութիւն ցածութեանն կամիցիս առնել, ոչ զոք 'ի կենդանեաց կարիցես գտանել նման նմա. եւ եթէ զանընչասիրութիւնն կամիցիս ա-ռնել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի մեռեալ 'ի կարա-սի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ եւ առ երանելին ի-մասջիր:

Ընդագական ձայնիւ հանապազորդեալ էր 'ի պաշտա-մանն, եւ անհատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ 'ի բար-ձունս խօսէր: Այլ եղեւ նա անհամելոց, եւ խթան ըն-դոստուցիչ ամենայն հեղգացելոց: Պարսաւեցաւ նովաւ ագահութիւն, եւ կարի յոյժ ամաչեաց նովաւ շռայ-լութիւն որկորամոլութեան: Առողջութիւն եղեւ նա աշխարհիս Հայոց, եւ բազում վիրաւորք 'ի ծածուկ նո-վաւ գտին զառողջութիւն: Եղեւ նա վարդապետ կա-տարեալ վարդապետաց իւրոց, եւ սուրբ հայր խրատա-տու հարանց իւրոց: Ի լուր համբաւոյ նորա իմաստնո-ցըն ազգաց, եւ 'ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա ըղ-գաստացան լերինք: Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ 'ի նեղ

խցկանն, եւ ահ արբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք և զմերձաւորօք: Զարհուրեցան դևք և փախեան ՚ի նմանէ, իջին հրեշտակք և բնակեալ էին ընդ նմա:

Յոյնք երանի՛ ետուն ժամն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով: Սիրելի եղեւ նա սիրելեացն Աստուծոյ, եւ զբազումս ՚ի թշնամեաց ճշմարտութեանն ած ՚ի հաւանութիւն սուրբ սիրոյ: Սկիզբն արար առաքինութեանն անդստին ՚ի տղայ-տիոյ իւրոյ, և նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ ՚ի վախճան կենաց իւրոց: Որպէս ոչ խառնեցաւ ՚ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն ապականացու իւրոց աշխարհիս: Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել, որպէս փոխանակեաց զպէտս մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգևոր իրաց, այսպէս փոխադրեալ եղև յերկրէ ՚ի յերկինս:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԱԽԱՐԱՐԱՑՆ

Ո՛րք կամօք յօժարութեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի ետուն զանձինս 'ի կապանս արքունի :

Յազգէն Սիւնեաց երկու եղբարք ԲԱԲԳԷ՛Ն և ԲԱԿՈՒՐ ·

Յազգէն Արծրունեաց ՛ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ և ՇԱՒԱՍՊ և ՇՆԳԻ՛Ն և ՄԵՀՐՈՒԺԱ՛Ն և ԳԱՐԳԵՒ և ՏԱՃԱՏ ·

Յազգէն Մամիկոնէից ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱ՛Ն և ՀԱՄԱԶԱՍՊ և ԱՐՏԱՒԱԶԴ և ՄՈՒՇԵՂ ·

Յազգէն Կամսարականաց ԱՐՇԱՒԻՐ և ԹԱԹ, ՎԱՐԶ, ՛ՆԵՐՍԵՀ և ԱՇՈՏ ·

Յազգէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ եւ ԱՌԱՆԶԱՐ եւ ԱՌ՛ՆԱԿ ·

Յազգէն Գնունեաց ԱՏՈՄ ·

Յազգէն Դիմաքսենից ԹԱԹՈՒԼ և ՍԱՏՈՅ, երկու եւ այլովք ընկերօք ·

Յազգէն Ընծայեցեաց ՇՄԱՒՈ՛Ն և ՋՈՒԱՐԷ՛Ն և ԱՌԱՒԱ՛Ն ·

Յազգէն Առաւեղենից ՓԱՊԱԿ և ՎԱՐԱԶԴԵ՛Ն և ԴԱՏ ·

ՅԱրծրունեաց տոհմէն ԱՊՐՍԱՄ ·

Ի տոհմէն Մանդակունեաց ՍԱՀԱԿ և ՓԱՐՍՄԱՆ ·

Յազգէն Տաշրացեաց ՎՐԷ՛Ն ·

ՅՈւղփաննեան տանէն ԲԱԲԻԿ և ՅՈՀԱ՛Ն ·

Այս երեսուն եւ հինգ արք, են որ յաւագ նախարարացն, եւ են որ 'ի կրսերագունիցն, սակայն ամենեքեան ըստ մարմնոյ են նախարարազունք, իսկ ըստ հոգւոյ առաքինութեանն ամենեքեան երկնային քաղաքացիք: Նորագոյն եւս այլ ազատ մարդիկ. են՛ որ յարքունի տանէ, եւ են որ 'ի տանէ նախարարացն իսկ նոցուն, նիզակակիցք եւ մարտակիցք քաջ նահատակացն: Եւ ամենեքին սոքա կամօք մատնեցան 'ի սուրբ կապանս չարչարանացն:

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս ինչ զարմացեալ միայն՝ զի կամօք չոգան մտին 'ի փորձութիւնն, այլ առաւել ընդ այն ինչ զարմանչացեալ, զի մարդիկ փափուկ իբրեւ զնոսա՝ ընդարձակասուն բնակիչք ձիւնեղէն լերանց՝ եղեն բնակիչք խորշակաբեր դաշտաց: Որ զօրէն ազատ երեց չոգէին 'ի մէջ ծաղկաբեր լերանց, ընկեցան 'ի բացակէզ աշխարհն արեւելից կապեալ ոտիւք եւ կապեալ ձեռօք: Հաց նեղութեան և ջուր կարօտանաց, խաւարարգել 'ի տուէ և անլոյս 'ի գիշերի, անվերարկուք և անանկողինք, գազանաբար գետնախշտիք լինէին զինն ամ և զմէկ ամիս: Եւ այնպէս մեծաւ խնդութեամբ տանէին զնեղութիւնն, զի ամենեւին ոչ ոք արտունջ հայհոյութեան 'ի բերանոյ նոցա լուաւ, այլ յորդառատ գոհացողութիւն ըստ նմանութեան բարեկեցիկ մարդկան, որ են յաստուածպաշտութեան:

Եւ մինչ դեռ էին յայնպիսի նեղութեան, կարծիք եղեն 'ի միտս թագաւորին՝ թէ առ յոյժ վշտին ձանձրացեալ են դառնութեան կենացն իւրեանց: Յղեաց առ նոսա զմեծ հազարապետն և ասէ. « Գիտեայ յայսմ հետէ զդատաստանս յանձին ձեր, եւ մի կայք 'ի նոյն յամառութեան. երկիր պագէք արեգական, եւ արձակիք 'ի

չարաչար կապանացդ, եւ ունիք անդրէն զիւրաքանչիւր Հայրենի կեանս ձեր »:

Ետուն պատասխանի երանելեացն եւ ասեն. « Ո՞վ փորձ ինչ եկեալ հարցանես զմեզ, եթէ արդարեւ թագաւորն իսկ յղեաց զքեզ »: Երդուաւ Հազարապետն եւ ասէ. « Չէք այդր բան աւելի կամ պակաս՝ որ ոչ 'ի բերանոյ նորա ելեալ է »: Ասեն ցնա անդրէն. « Որք միանգամ աշակերտեալ են ճշմարտութեանն, ոչ երբէք փոխին 'ի նմանէ. այլ որ ենն՝ նոյն կան: Եթէ յայնժամ առ չիմանա՞լ ինչ սխալեցաք, եւ այսօր նեղութիւնս իմաստնացո՞յց ինչ զմեզ. ոչ այնպէս: Այլ զղջումն միայն մերոց այս է, եթէ ընդէ՞ր ընդ առաջինն չկատարեցաք զկեանս մեր: Բայց արդ աղաչեմք զքեզ և քեւ զթագաւորն ձեր, մի այլ վասն այդպիսի իրաց հարցանէք զմեզ. այլ զինչ եդեալ է 'ի մտի ձերում վասն մեր՝ կատարեցէք »:

Իբրեւ լուաւ զայս մեծ Հազարապետն, յոյժ զովեաց 'ի միտս իւր զպնդութիւն հաստատութեան նոցա. եւ յայնմ հետէ սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իբրեւ ընդ սիրելիս Աստուծոյ: Եւ բազում բանիւք ողոքանօք ածէր զթագաւորն 'ի հաւանութիւն՝ զի թողութիւն արասցէ նոցա 'ի կապանացն իւրեանց: Զի թէպէտ եւ փոխեցաւ նա 'ի գործոյ Հազարապետութեանն արքունի, և 'ի բազում իրս գտաւ մեղապարտ, մինչեւ իսկ յանձն իւր կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց. վասն որոյ եւ մեծաւ անարգանօք յուղարկեցաւ 'ի տունն իւր, սակայն զկապեալսն ոչ երբէք չարախօս կամէր լինել մինչեւ ցօր վախճանի կենաց իւրոց:

Իսկ յերանելեացն բազումք 'ի նոցանէ՝ որ մանկագոյնքն

էին՝ ուսան զգայրութիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, եւ եղեւ նոցա այն կերպակուր հոգեւոր, որով զանձինս քաջալերէին եւ զընկերսն մխիթարէին: Եւ այնպէս ըղձայլեցան 'ի միտս եւ յոգիս իւրեանց, զի եւ որ ծերագոյնքն էին 'ի նոցանէ՝ փափկացան մատաղացն մանկացն: Զի թէպէտ եւ գալրութեան ժամանակքն անցեալ էին, սակայն բազում անգամ 'ի բերան առեալ՝ հոգեւոր երգակից լինէին մատաղերամ բազմութեան մանկտւոյն:

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչեւ ոմանք 'ի դառն դահճացն՝ մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, եւ որչափ 'ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին դիւրութիւն առնէին նոցա, եւ սէր խնամոյ ունէին առ ամենեսեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա լնուին նոքա: Մանաւանդ զի նշանք եւս բժշկութեան քրիստոսեան յաջողեալ լինէր 'ի ձեռս նոցա. որպէս զի բազումք 'ի դիւահարաց առողջացան 'ի նմին քաղաքի՝ ուր կապեալքն կային: Իբրեւ ոչ որ գոյր առ նոսա քահանայ, դիմէին առ նոսա հիւանդք եւ ախտաժետք քաղաքին, և ընդունէին 'ի նոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն:

Այլ եւ որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր եւ Հաբեշխոմ Շապուհ անուանէին, եւ նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս գութ սիրոյ էարկ առ ամենեսեան: Զծերս 'ի նոցանէ առ հայր ունէր, և ըղմանկագոյնս 'ի նոցանէ իբրեւ զսիրելի որդիս զգուէր: Բազում անգամ գրեաց և եցոյց յարքունիս զփիշտս նեղութեան կապելոցն, և զառն առն իւրաքանչիւր զպարտ ակնածութեան ցուցանէր նոցա. առաջի մեծամե-

ծայն տատասկէր ջանայր ազգի ազգի հնարիւք, մինչեւ բազում բարեխօսիւք ածին 'ի հաւան զԹագաւորն: Հըրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա, եւ բառնալ 'ի նոցանէ զաւուր պատուհասին, եւ ազատել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն. կարգեաց նոցա ռոճիկ, եւ զպատրաստութիւն ազատազինութեանն հրամայեաց յարքունուստ: Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին, զի ընդ զօրս արքունի երԹիցեն 'ի գործ պատերազմի:

Իսկ իբրեւ այս այսպէս կարգեցաւ, եւ կազմեցաւ նոր հրաման Թագաւորին, 'ի բազում տեղիս՝ ուր եւ հասին՝ սա ելեալ գտան 'ի գործ արութեան, մինչեւ գովութեան հրովարտակ վասն նոցա 'ի դուռն արքունի: Որպէս զի քաղցրացաւ իսկ մտաց Թագաւորին, հրամայեաց զամենեսեան ածել զառաջեաւ: Ելին եւ յանդիման եղեն Յազկերտի արքայից արքային: Նա եւ զնոսա զուարԹութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, եւ խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, եւ արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորոյ վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ:

Իսկ մինչ դեռ անդէն մեծաւ խնդութեամբ շրջէին 'ի կարաւանին առաջի Թագաւորին, 'ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց Թագաւորին՝ յինն և տասներորդ ամի Թագաւորութեանն իւրոյ: Եւ ընդ հակառակս ելեալ երկու որդիք նորա 'ի վերայ տէրութեանն կըռուէին. տասնամեայ գործ դառնութեան պատերազմին զերկուս ամս:

Իսկ մինչ դեռ նոքա յայնմ խռովութեան էին, ապըստամբեաց եւ աղուանից արքայն. վասն զի քեռորդի էր

նոցա, և ըստ կարգի հայրենի հաւատոյն՝ քրիստոնեայ էր յառաջ, և Ցազկերտ արքայից արքայ բանի մոգ ա-բար։ Եւ նորա գոլով ժամանակ անձին պարապոյ, հարկեցաւ զանձն 'ի մահ դնել. լաւ համարեցաւ մեռա-նել 'ի պատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել զթա-գաւորութիւնն։ Վասն այսր ամենայնի յաղաղուած եղև արձակելոյն նոցա յաշխարհն։

Իսկ կրտսեր որդւոյն Ցազկերտի գայեակն, Բահամ անուն 'ի Միհրան ազգէն, թէպէտ և ետես զգունդն Արաբաց ընդ երկուս բաժանեալ, սակայն կիսովն զաղա-նաբար յարձակեցաւ 'ի վերայ երեց որդւոյ թագաւո-րին. հար, սատակեաց զզունդն, և ձերբակալ արա-րեալ զորդի թագաւորին՝ անդէն 'ի տեղւոջն հրամայեաց սպանանել։ Եւ զմնացեալ զօրսն աձէր հաւանեցուցա-նէր, և առնէր միաբանութիւն ամենայն Արաբաց զըն-դին. և թագաւորեցուցանէր զիւր սանն, որում անուն էր Պերոզ։

Զի թէպէտ և Արաբաց աշխարհին առնէր մեծամեծ խաղաղութիւն, սակայն Աշուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն 'ի ծառայութիւն. այլ խրամատեաց զպահակն Ճորայ, և անցեալ յայս կոյս զզօրսն Մազք-թաց. միաբանեաց զմասսաւտն թագաւորս զլեառնոր-դեայսն, և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արաբաց զնդին, և բազում վնաս արար զօրացն արքունի։ Թէպէտ և երկիցս և երիցս եւսն հրավարտակ առաքեաց, ոչ ինչ կարացին անել զայրն 'ի հնազանդութիւն. այլ զրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա՝ վասն զուր աւերածի աշխարհին Հայոց։ Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախարա-րացն և զչարչարանս կալելոցն։ «Ի վերայ այնչափ սր-

ցոյ եւ վտատակօց, փոխանակ կեանս առնելոյ՝ չարե-
հատէք, ասէր: Լաւ լիցի ինձ, ասէ, զնոցա չարչարանս
յանձն իմ առնուլ, քան թողուլ զքրիստոնէութիւնն»:

Իսկ իբրեւ տեսին, թէ ոչ բռնութեամբ եւ ոչ սիրով
կարացաք ածել 'ի հաւանութիւն, գանձս սաստիկս ե-
տուն տանել յաշխարհն Խայլանդրաց, բացին զդրունս
Ալանաց եւ հանին զունդ բազում 'ի Հոնաց, և կռուե-
ցան տարի մի ընդ Աղուանից արքային: Թէպէտ և թօ-
թափեցան եւ ցրուեցան զօրքն իւր 'ի նմանէ, սակայն
զնա ոչ կարացին հնազանդել. այլ եւ հարուածք եւս
մեծամեծք հասին 'ի վերայ նոցա, էր որ կռուով եւ էր
որ սովու չարչարանօք: Եւ յայնչափ ժամանակաց ըն-
դերկարել պաշարմանն, մեծ կէս աշխարհին աւերեցաւ,
այլ ոչ ոք 'ի նմանէ երկմտեալ թամանեցաւ:

Յղեաց առ նա դարձեալ Թագաւորն Պարսից. «Ըզ-
գոյշ լեր, ասէ, եւ զգուշացիր 'ի բաց տալ ածել, զի
'ի բնէ մոգք էին եւ դու քրիստոնեայ արարեր, եւ աշ-
խարհդ քեզ լիցի»: Իսկ սքանչելի այրն ոչ 'ի տէրու-
թեանն վերայ կայր, այլ յաստուածպաշտութեանն:
Զմայրն եւ զկինն եւս առնել, եւ զաշխարհն բովանդակ
'ի բաց եթող. եւ ինքն զաւետարանն առ եւ յաշխարհէն
'ի բաց կամէր գնալ:

Զայս իբրեւ լուաւ Թագաւորն, կարի զեղջ և ապա-
շաւ անկանէր 'ի միտս նորա, և զամենայն մեղս իւրոյն
զհարքն իւրով արկանէր: Ընդոստ երդուեալ կներէր եւ-
տայր տանել առ նա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի գնար,
եւ զինչ ասես առնեմ: Խնդրեաց զմանկութեան սեպ-
հականն, զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա 'ի պաշտու-
թեանն հազար երդ. առ զայն 'ի Թագաւորէն, և նստա-

՚ի նմա միաբանակցօք հանդերձ: Եւ այնպէս հանապազոր-դեաց զինքն յաստուածային պաշտամանն, զի եւ չյիշէր ամենեւին թէ և թագաւոր լեալ իցէ յառաջ:

Եւ այս ամենայն յերկար խռովութիւնք, որ եղեն մինչեւ ՚ի հինգերորդ ամն Պերոզի արքայից արքայի, պատճառք եղեն չարձակելոյ Նախարարացն Հայոց. այլ անձկաւ եւ ՚ի տաճար մտանել յարքունիս մեծարելս ա-ռատագոյն քան զամենից սովորութիւնն:

Եւ ՚ի նմին հինգերորդ ամին զբաղմաց նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց, և այլոցն առ յոյս խոստացաւ՝ յամն վեցերորդ միանգամայն արձակել զամենեսեան կենօք եւ պատուով:

Բայց ՚ի տեղի այսր ինձ դարձեալ գալ ալխոհ:

Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և ան-կելոցն ՚ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են՝ զոր ոչ գիտեմ քան թէ գիտիցեմ: Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ միայն որ աւագագոյնք էին, այլ զբազումս ՚ի կրտսերագունաց անտի:

Ամենեքեան միահամուռ զերկնային նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երեւեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ: Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ ման-կագոյնք, զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենեւին զանուն փափկութեան մայրենի ազա-տութեանն, այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ ի-ցեն անդստին ՚ի շինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս, անդրագոյնք են քան զնոսա յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց:

Ուր միայն յուսոյն մխիթարեալ կային առ աներևոյթ զօրութիւն յաւայն յաւիտենից, այլ և մարմնոյ ներշութեամբք առաւել ևս բարձին զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ և ունէին զհրաշագործիչ ձեռնաւուն ազատաւորս, ոչ որ երևէր 'ի նոցանէ՝ թէ որ ախկինն իցէ և կամ որ նամխչուն. մի համդերձ էր հասարակաց, և միապէս զեռնախչակք երկրաւան: Ուր որ ումեք անկողնարկ լինէր. ցանկալի և չնաշխարհին իսկ զխառնեցենան լինաբեւ 'ի միձեանց. մի գոյն թխութեան փարայից, և մի գոյն սեւութեան մարից բարձից:

Ուր գմբր նոցա համեմ խախամբք անուշաբար առանձին, և ոչ հոցաբարք 'ի պէտս ազատ ըստ աղատաց կարգի, այլ հասարակաց էր: Հարսթանեաւն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ յանապատի բնակեալ են: Ուր որ ումեք ջուր 'ի ձեռս արկանէր, եւ ոչ կրտսերք առաջաց գաստառակս մատուցանէին. չանկան օշնան 'ի ձեռս փակկատուն կանանց, և ոչ մատուցան խեղ 'ի զուարթութիւն խրախութեան: Զերան առաջի ասըր սկահղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց 'ի տաճարս նոցա. չախչեցան նոցա՝ թէ գուցէ որ ամենեքին 'ի ընակասնունդ գայցեկաց և կամ ընա. 'ի ախրեալ հարազատաց:

Փոշոտեցան և ծխոտեցան արահակք և սրսկաղանք նորեկ հարսանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան 'ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրաղանջք տաճարաց նոցա, և խանգարեցան ողարք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա: Զորացան աղաղեցան բուրա-

տանց ծաղկոցաց նոցա, և դաշտախիլ եղեն որթք գինե-
բեր այգեաց նոցա։

Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւր-
եանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտաց սի-
րելեաց իւրեանց. տեսին զանձս իւրեանց յաւարի, և
ոչ մնացին ամենևին զարդք երեսաց իւրեանց։

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ գրգեալք
և պճնեալք էին վերաբարձիկք փառօքն և 'ի դա-
հաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային 'ի տունս
աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք զի համբերել
կարասցեն մեծի նեղութեանն։ Որ 'ի մանկութենէ իւ-
րեանց սնեալ էին ուղղովք ջուարակաց և ածծովք եղեգց,
խառնեալ կենօք իբրև զվայրենիս ընդունէին զկերա-
կուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենևին
զսովորական փափկութիւնն։ Ներայնեալ նորին մարմինք
նոցա, վասն զի ցերեկ արևակէզք էին և զա-
մենայն գիշերն գետնադիրք։

Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք 'ի բերանս նո-
ցա, և միխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք
մարգարէիցն։ Միաբանեցին երկու երկու իբրև անլուծ
հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքա-
յութեան, զի տանց վրիպելոյ հասցեն 'ի նաւահան-
գիստն խաղաղութեան։

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն այրք
առաքինիք 'ի հոգևոր պատերազմին. մարտ եղեալ կը-
ռուեցան ընդ մեղաց կարևորս, հատին կորեցին և
ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա։ Միամտութեամբ
յաղթեցին խորամանկութեան, և սուրբ սիրով լուացին
զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս

աղաՀութեան, եւ չորացան մաՀաբեր պտուղք սոսաց նոցա։ Խոնարհութեամբ կոփեցին զամբարտաւանութիւն, եւ նովին խոնարհութեամբ Հասին երկնաւոր բարձրութեանն։ Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զՀրեշտակս 'ի փրկութիւն. լուան աւետիս 'ի Հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած 'ի բարձունս։

Այրիք որ 'ի նոսա էին՝ եղեն վերստին Հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն։ Իսկ կանայք կուսելոյն կամօք կուսեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կուսելոյն. 'ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նաՀատակացն մաՀուամբ, և 'ի Հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեայն։ Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա 'ի մխիթարութիւն։ Ընտրեալ ճոխանց նմանեցին, որ երդումն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն շօղն ծծելով, զանմարմնոցն քերթն զնմանութիւն։

Բազում ձմերաց Հալեցան սառնամանիք. եՀաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդացին կենդանակեր մարգիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալին իւրեանց։ Ծաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպսակաւէտ ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի դէմս երեսաց նոցա։ Սպառեցան բարակք օրաւակնք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց։ Ընդդրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի ոտնք տարեկանաց ոչ ածին զնոսա 'ի Հեռաստանէ. 'ի ձմեռնայ-

անդս նոցա հայեցան եւ արտասուեցին, եւ յամենայն յառեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Բազում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, եւ անուանք խորաքանչիւր նշանակեալ 'ի նոսա:

Եւ թէպէտ այնպէս յամենայն կողմանց ակնկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Արտաքնոցն երեւէին երբեմն այրեք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս խորհրդոց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով:

Ու եւ սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք 'ի Հեռաստանէ, երբ լինիցի մեզ տեսանել զեկեղեցին մեր. այլ այն էին խնդիր աղօթից նոցա առ Աստուած եթէ որպէս սկըսան՝ քաղցրութեամբ 'ի նմին կատարեսցէին ի՛ երկնաւոր սիրովն:

Եւ մեք և նոքա համարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր:

ՎԵՐՋ

ՅԱՆԿ

ԵՐԵՒԵԼԻ ԱՆՁԱՆՑ

ԵՒ ԱՆՑԻՑ ՄԱՏԵՆԻՍ

Աբրահամ աշակերտ սրբոյ քահանայիցն. որ կայր ՚ի կապանս ՚ի Նիւշապուհ քաղաքի, հանեալ լինի արտաքս ՚ի քաղաքէն. Երթեալ 187: [illegible] 189: Մահու չափ չարչարի, և [illegible] նորա. 190: [illegible] 191: [illegible] 192: [illegible] Հայոց [illegible] 194: [illegible] 196:
Առանձար Ամատունի. [illegible] Պարսից. 105:
Ատոմ Գնունի. [illegible] յաշխարհն Յունաց [illegible] Պարսից. 69:
Ատրորմիզդ նախարար Պարսից. [illegible] Հայոց. 130: [illegible] 132:
Արշաւիր Արշարունի. ՚ի պատերազմին որ եղև յաշխարհին Աղուանից՝ [illegible] 75:

Արշէն երէց. խաչեալ կախի 'ի Վասակայ. 127: Ցանկն և խաստուրն որով. 171:

Գարեգին պատանի նախարար Հայոց. խոստովանի ըմբռնեալ ատեանն Յազկերտի, նշաւակի վասն երկիւղ, դարձեալ դարձի 'ի մահ. 12:

Գնէնշապուհ Պարսիկ. գայ յորդորանօք յաշխարհն Հայոց, բռնաւորութեամբ առնէ խռովութիւն 'ի մէջ նախարարաց և ամենայն աշխարհիս. խայտառակէ հալածեալ զՊարսիկս եկեալ, և գտանէ զմիտս, և զմիխիթարութիւն առնէ ընդ հարկաւ. 22: Արարէ 'ի Նիւշապուհ ըստրկաւ և սպանանել զսուրբ քահանայս. 145: Գնայ նա առ Յազկերտ, և պատմէ նմա զհաւատոյն մխիթարութիւն. 160: Ցորժամ զմիտսն յԱստուծոյ՝ մեռանել 'ի կռոցն. 162: Հանել զսուրբ քահանայսն յանապատն Նիւշապուհ ժողովի, յորդորէ դատաւոր 'ի մահուանէ, և արկեալ 'ի մահուանէ. 163: Բանք նորա առ սուրբն Յովսէփ կաթողիկոս. 173: Բանք նորա առ սուրբն Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց. 172. 178. 179: Հրամանէ սրով զսուրբն Սահակ եպիսկոպոս, և սպանանէ. 180:

Թէոդոս կայսր. առնէ զխնդրել աղաչանօք արևելից ընդ աշխ Յազկերտի, խօսի ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն. և զՊարսիկս երկրպագէս տայ 'ի յերս նորա. 5: Կամի օգնել Հայոց և մեռանի. 71:

Խորէն աշակերտ սուրբ քահանայից. հանել լինի առ-ջելոյ 'ի Նիւշապուհ ժողովէ 'ի յերկն գաղթականին. 187: Բանք նորա առ գաղթականս, և նշխարքն մահու նոց. 188. 189: Բէ պատիւ նորա, և դարձեալ յԱստուծոյ. 190. 191: Զամ բազում երկրորդն 'ի Խորասանն՝ դառնալ գաղթէին 'ի մեծամեծաց աշխարհին առ

սուրբ Նախարարն Բուզան․ հարեալ տապով խորշակի՝ մե-ռանի․ 192։

Խուժբին Երանելի․ ժողովէ ՚ի ծածուկ զմարմինս սուրբ քա-հանայից՝ որք կատարեցան յանապատին Ասոր ալեւորհէ, և բերեալ ընծայէ նոյն սուրբ Նախարարացն, և այլ-այլոց քրիստոնէից․ 185։

Հարկեղղամ իշխան Պարսից․ մարդասիրութեամբ վարի ընդ երանելի Նախարարսն, և գրով ազդէ զՅազկերտ ազա-տել զնոսա ՚ի կապանաց․ 201։

Համայեակ Մամիկոնեան․ եղբայր մեծին Վարդանայ՝ կոտր-եալ պատերազմին Պարսից, կատարէ վկայական մահուամբ․ 128։

Հոնք․ վասն դաշանցն զոր եդեալ էին ընդ Հայոց, յար-ձակին ՚ի սահմանս Պարսից, և գերեն զբազումս․ 129։

Ղեւոնդ երէց․ քաջութեամբ հաստատելոց հարկանէ և վանէ զմոգսն և զմոգպետսն, որք կամէին քակել զդրունս եկեղեցւոյն․ 56։ Յորդորէ զզօրսն Հայոց յառաջադա-ղանալ տալոյ՝ քաջութեամբ մարտնչել վասն հաւատոյ․ 106։ Կապեալ տանին յանապատին Ասոր ալեւորհէ․ 163։ Բանք նորա առ Դենշապուհ․ 165․ 174։ Կատարէ ող-րով․ 182։

Մարկիանոս․ Թագաւորէ փոխանակ Թէոդոսի, և զեսպան առաքեալ առ Յազկերտ արքայ Պարսից՝ յետնեալ լինի յօգնականութենէ Հայոց․ 71։

Միհրներսեհ մեծ հազարապետ․ առաքէ զնամակ դաւա-նութեան կրօնից ՚ի Հայս․ 22։ Թագաւորութեամբ զօրաց գայ ՚ի սահմանս Հայոց․ 87։ Մեծամեծ խոստմամբ հրապուրէ զանօրէնն Վասակ թողուլ զուխտ միաբանութեան Հայոց․ 89։ Կարգէ զօրավար զՄուշկան Նիւսալաւուրտ, և

գաւառաց առ Թագաւորն. 95 ։ Լսէ յարենէ զբարս արքա-
յական Վաղարշակայ. 134 ։ Առաքէ 'ի Թագաւորէն առ նա-
խարարսն, որք էին 'ի քաղաքն 'ի Վաղարշապատ քաղաքէ,
յորդորել զնոսա դառնալ 'ի կրօնս մոգութեան. 199 ։ Գա-
լիս ընդ մեռ խաչ զհաստատութիւն նոյա 'ի հաւատս,
և ուղղէ զԹագաւորն Թագաւորեան առնել նոյն և ար-
ջաւէն. 200 ։

Մ... Աղաւ ալխարհի. Թագչէ և ծառայով 'ի քա-
ղաքն Վաղարշապատ քաղաքէ ներքս զառաւ քահանայսն. 146 ։
Տեառնէ զկոյս ուխտապահք 'ի մէջ բանակին Թորգոմեան. 147 ։
Զարհուրեալ անկանի կնամբս, և հանէ զխորդացան 'ի
վերնատան մ. 148 ։ Կոչէին անհամ տեառնէ վերջին ուխտա-
պահք լոյն, և մտեալ 'ի բանդն՝ խառնէ ընդ ասորք խո-
պեալըն. 150 ։ Տեառնէ 'ի տեսլեան առնքաղ լուսեղէն,
և զմահապալան որք խառնեցան ձիղայեան մահուամբ. 152 ։
Հանէ զխաղեալ քահանայսն, և տանի յադաւանս իւր,
ընդդէմ զուարթ միրտաթեանն, և հաղորդէ սուրբ խոր-
հրդոյ և արեանն Քրիստոսի. 155 ։ Առնէ 'ի ծածուկ զսուրբ
նախարարսն՝ որք էին 'ի քաղաքն 'ի քաղաքէ անդ, և առա-
նէ խելանս սուրբութեան. 155 ։ Մտանէ 'ի քաղաքն
ընդ սուրբ քահանայսն 'ի բանդն. 159 ։ Յորդորէ 'ի Դեն-
ղարհոյ դառնալ անդրէն 'ի մոգութեան, և կորեալ ըն...
խանութեան իւր. 162 ։ Գալոյն տարածել յԱսորեստա-
նեան, մեռանի յանծանօթ ինչ տեղի. 163 ։

Մորք. յորդորէն զ... որ ... դարձուցանել ...
տանեայս յօրէնս մոգութեան. 17 ։ Առաքէն յարքայն 'ի
Հայս. 49 ։ Մոգական պէտք ... . 50. 51 ։ Մտա-
նէն յաշխարհն Աղուանից, և զԹագաւորս դարձուցանէն
'ի մոգութեան. 68 ։ Հինգ ...ք ... նոյա. 146 ։

Մուշէ երէց յԱղբակս. խաւարէ որոմ. 182 :

Մուշկան Նիւսալաւուրտ. լինի զօրավար բանակին Պարսից, պատրաստէ ՚ի պատերազմ, և բանի թշնամութեան նորա. 115 : Համբաւանք պատերազմին. 119 : Դառնայ յաշխարհն Պարսից. 129 : Ամբաստանէ զՎասակայ յատենի. 134 :

Յազկերտ արքայ Պարսից. հրամանէ զաշխարհն Հռոմայ. 5 : Զբազում քրիստոնեայս՝ որք էին ընդ իշխանութեամբ իւրով, դարձուցանէ ՚ի մոգութիւն, և զայլ բազում ազգս, սպանանէ, և ՚ի յաղթութեան մտանէ զէնս նոցա. 6 : Պատերազմաւ ելեալ զԹագաւորն Հոնաց, և աւերէ զերկիր նոցա. 10 : Արկանէ երկպառակութիւն ՚ի մէջ իշխանաց քրիստոնէից, և ատեալ ՚ի մէջ Հայոց. 15 : Դառնայ զնմանն ատելով, և զնմանն իշխանութեամբ, և հրաւիրէ յօրէնս մոգութեան. փոխեսցանէ պատերազմաւ զԹագաւորն Քուշանաց, առնու զբազում բերդս նոցա, և զաւառ և զերկիր. 16 . 17 : Զարդարէ Հայոց, Վրաց, և Աղուանից, և այլոց ազգաց քրիստոնէից՝ ուրանալ յայնմ և յանձնել պաշտօն Ճորայ, և շարժարանօք և տանջանօք առնել յամրացութեան. 17. 18 : Զհուր առաջ նախարարն տանջէ. և զայլսն յորդորէ ատել զայնեալ, և շարշարէ զնոսա. 19 : Հրովարտակաւ իւրն խաբէ զՏեղեակս նախարարս աշխարհին Հայոց 40 : Երդնու մտանել զնոսա ՚ի տանջանս, եթէ ոչ երկրպագանիցեն արեգական. 42 : Սպառնայ երդմամբ՝ զնախարարսն աշխարհին տարագրել ՚ի Սագաստան, աւերել զՀայաստան, քանդել զեկեղեցիս, և զընտանիս սպանանել. 46 : Առաքէ յաշխարհն Հայոց զմոգս և զմոգպետս՝ դարձուցանել զՀայս, զՎիրս և զԱղուանս, և

զայլ ազինս քրիստոնէից յօրէնս մոգութեան. 49 : Ակա-մայ խոստովանէ զճշմարտութիւն հաստատուն Քրիստոսի. 81 : Հրովարտակ առաքէ ընդ ամենայն երկիր զկապեալ քրիս-տոնեայս արձակել, և զյափշտակեալ ինչս և զժառան-գութիւնս առ նոսա դարձուցանել. և համարձակ ունել զքրիստոնէութիւնն. Դեսպան առաքէ առ Մարկիանոս կայսր, և իմացեալ զմիտս նորա թէ ոչ օգնէ Հայոց, դար-ձեալ ստիպէ զքրիստոնեայս յուրացութիւն. 84 : Հրա-մայէ Միհրներսեհի զօրօք դիմել 'ի Հայս. 87 : Լսէ զաւեր աշխարհին Հայոց և զելս պատերազմին, և ուրախանայ. 129 : Գրով հրաման տայ համարձակ պաշտել զքրիստոնէ-ութիւն. 132 : Դարձեալ դիմէ 'ի վերայ Քուշանաց, յաղ-թահարի և դառնայ յետս. 144 : Հրովարտակ թողութեան առաքէ յաշխարհն Հայոց. 185 : Հանէ զնախարարսն 'ի կապանաց, և առաքէ 'ի պատերազմ. Խոստանայ արձա-կել զնոսա յաշխարհն Հայոց օրէնօք քրիստոնէութեան, տալով իւրաքանչիւրոց զիշխանութիւնս իւրեանց, և մեռանի. 202 :

Յովսէփ կաթողիկոս. Կոչեալ գանակոծ լինի. 124 : Ա-ռաքի կապանօք 'ի Դուռն. 131 : Տանջի յանապատն Ա-պար աշխարհի. 163 : Բանք նորա առ Դենշապուհ. 173 : Կատարի մարտիրոսական մահուամբ. 182 :

Նախարարքն ուխտապահք. Նշանաւորք սքանչելեօք բժըշ-կեն զհիւանդս 'ի բանակին Պարսից. 15 : Միաբան մեր-ժեն զհրամանն Յազկերտի՝ որ ստիպէր յուրացութիւն. 18 : [illegible] վասն Քրիստոսի. 19 : [illegible] յանձն պաշ-տել զարեգակն. 44 : Ի վերին երեսս ցուցանեն կատարել զհրաման արքային վասն ազատութեան աշխարհին Հայոց. 48 : Բազմութեամբ մոգուց գան 'ի Հայաստան. 49 : Հար-

խանին զմահուն, և յերեւալ ամենին զօրացելոյն Վա-
սալ. 62 : Ամենայն զամառ տեղեան՝ զոր յափշտակեալ
էին Պարսիկք. 66 : Կիզան զկրակատանն, և որբեն
զպղծութիւնսն, և նշանաւ խաչին առնուն փրկեալ պա-
տերազմն խորհեալն զպարսիկս երկաց թերգեց. 67 : Ա-
նուանք նախարարացն՝ որք կատարեցան 'ի մեծ պատերազ-
մին. 120 : Անուանք նախարարաց՝ որք վասն սիրոյն Քրիս-
տոսի կամաւ երթան զանձինս 'ի կապանս. 198 : Անդա-
նելի նեղութիւնք նոցա 'ի բանտի զինն ամ և կէս ա-
մս. Հրամանաւ թագաւորին յարտուղին 'ի Միհրներսեհէ
դաւուրել զարեգական, և որդամբէն 'ի հայրենիս. 199 : Ան-
դրդուելի համբերութիւն նոցա 'ի հաւատս. 200 : Ա-
սքանչելագործութիւն նոցա, և յաղթական բերկրութեան
դէտահարաց և օրհնաբերաց 'ի յերա նոցա. 201 : Ար-
ձակին 'ի կապանաց, երթան 'ի պատերազմ, թագեհամբաւին
քաջութեամբ. ածեն զառաջնա Յազկերտի, ընդանին
զկատարածն նորա երեւեցեալ ըստ հայրենի պատուոյն՝
արձակեն 'ի Հայաստան օրհնօք քրիստոնէութեան. 202 :
Զնաւասարդի վերջ կանանց երանելի խոստովանն, և անձե-
լոյն 'ի պատերազմի. 205 :

Նամակ Միհրներսեհի. Գրեալ և առաքեալ յաշխարհն
Հայոց թելադրութեամբ մոգաց, առ պարտս զարամադրել-
եալ աստուածոյն Որմզդի և Արհմնոյ. 22. 23 : Անգանե
զառաջնոյն և զծառայութիւնս քրիստոնէից. 24 :

*Նամակ պատասխանւոյ եկեղեցւոյն Հայոց առ Միհրներ-
սեհ.* որ ցուցանէ ճշմարտութիւն հաւատոյն Քրիստոսի,
և սուտ թիւն Զրադաշտական կրօնին Պարսից. 27 :

*Նամակ Հայոց առ Թէոդոս կայսր 'ի խնդրել զօգնութիւն
ընդդէմ Պարսից.* 69 :

Պահապան գլխաւորք սուրբ մարմնոց քահանայից․ հրա-
ժարել 'ի դէմս թագին 'ի թուղթն Նիւշապուհ․ 183 :
Պերոզ կրտսեր որդի Յազկերտի․ Թագաւորէ 'ի վերայ
Պարսից փոխանակ հօր իւրոյ․ 203 :
Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց․ Խօսի 'ի դատաստան ատեա-
նի․ 131 : Ամբաստանէ զՎասակայ յատենի․ 136 : Կա-
պեալ տանին յանապատէն Աշոտ ազատորդի․ 163 : Բանք
նորա առ Մոզան հանդերձապետ․ 168 : Բանք նորա առ
Դենշապուհ․ 179 : Կատարի որով 'ի Դենշապհոյ․ 180 :
Վասակ Սիւնի մարզպան Հայոց․ հանէ 'ի հաւատոց զա-
մենեսեան 'ի նախարարաց․ 61 : Ջերմացեալ լինի յաշխատութեան
նախարարաց, և սուտ երդմամբ ապաւի․ 64 : Նենգա-
ւոր հնարիւք երկփեղկէ զերան Հայոց․ 73 : Յայտնէ յետ-
նայեալ յաշխարհն քրիստոնէութեան, առնէ զԹագաւոր
տեղւոյ, և տանէ զեկեղեցիս․ 77 : Յարուցանէ ար-
ձակել զԹագաւոր նախարարս, և զանձեալ Սիւնեաց գաւ-
առին․ և խաղաղէ զաւառ Քրիստոնէութեան Հայոց․ և
Թշնամէ զԱմէր 'ի Քրիստոնէութենէ Հայոց․ 90 . 92 :
Պատրէ զպարզամիտն 'ի յետ սուտ երդմամբ․ քակէ զպա-
հակն Ճորայ, զի մ' Հոնս յետնորոս լիցին Հայոց․ 93 :
Յամառէ զՄուշկան Նիւսալաւուրտ, և սոսկալի
նենգութեամբ տիրել ածայից․ 122 : Սուտ երդմամբ
առնել զԹերդն, խաբէ զամրոցն․ 124 : Գրէ առ
Պարսիկս և ածէ զօր Թագաւոր․ 126 : Գերէ կորէ զԹագա-
ւորութեան մարդկան, և զԹագաւոր տեղւոյ հրդեհ առնէ․
128: Կոչի 'ի դատաստան ատեանի․ 130 : Պարտաւորէ յատե-
նի․ և յանցանք նորա․ 134 : Դատապարտել 'ի մահ,
խաղեալ ամէն և յետոյ մեռանի 'ի զնդանի․ 139 : Մեծա-
մեծ պատուհասք տան նորա, և դժնդակ աղաղակաւ նորա․
110 :

Վարդան Մամիկոնեան՝ սպարապետ Հայոց. պատերազմէ ընդ Պարսից յԱղուանից աշխարհին, և յաղթէ. 75 : Կոտորէ զմոգսն, առնու զպահակն Հոնաց 'ի ձեռաց Պարսից. Մտանէ յուխտ դաշանց ընդ Հոնաց. 76 : Լսեալ զանօրէնութիւնն Վասակայ դառնայ 'ի Հայս. 78 : Ուխտապահ նախարարօք և վաթսուն և վեց հազար զօրօք երթայ 'ի պատերազմ. 98 : Բանք քաջալերութեան նորա. 100 : Կորնչի ընդ զօրաց իւրոց. 117 : Պատերազմն ահագին և մեծամեծ քաջութիւնք նորա. 118 : Վկայական մահ նորա. 119 :

Քաջաջ սարկաւագ՝ աշակերտ սուրբ քահանայից, կատարի սրով յանապատի Ասորոց աշխարհին. 182 :

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԵՒ ԽՐԹԻՆ ԲԱՌԻՑ ԻՆՉ

ՄԱՏԵՆԻՍ

Ամբարտակապետ. Ամրոցի գլխաւոր իշխան. Գաւառի տէ-
րը:

Ամիճ. Տարեկան տուրք տալ, այծի յաւ. Ջէֆէմ:

Ամպարտաքաշ. Պարսից մեծական հինգ տղանդներէն մէկը:

Անարիք. Հինաւուրայն Ասիայի և Տիգրիսի ու Եփրատի արև-
մտեան կողմի ազգերը:

Արիք. Հինաւուրայն Ասիայի և Տիգրիսի ու Եփրատի արևե-
լեան մեծ բնակող ազգերը, որոց գլխաւորներն էին
Բակտրեացիք, Մարք, Պարսիկք, Հայք և Պարթևք:

Արհմն. Ըստ զրադաշտականաց աստուած չարի:

Բահմնորակ. Հիւսն. Տիւրքէր:

Բարակ. Որսի շուն. Թազը:

Բաշպայիտ. Պարսից մեծական տղանդաց հինգ քարտերէն մին:

Գումարտակ. Խումբ, բանակ: — Այժմեան լեզուաւ. Կեր-
տանըք:

Գրաւահ (պ[1]). Քրէական յանցանք:

Դարիթիւ (պ). Օրէնսդրան, դատարան:

Դէնիմազդեզն (պ). Հաւատոյ հաւատ, կրօնք Պարսից:

---

[1] Պարսկերէն:

Դեհճալես, դեհճլես (դ)· Կառավարուլ, ենթակայուլ, որ խառնէ մը տէր:

Դերանդերճալես· Փոխանորդ հանդերձապետ· Սորայ քեհեարը վեքիլէ:

Դերրաւկ· Խորտաբորդ քարտար տեղ· Սարք, Բառնալ:

Երահք լինել· Փղատարանէլ:

Երան և Ցաներան· Արեաց և Անարեաց, Պարսից եւ դրան ազգաց:

Զանդիկ· Պարսից հրապարակ մոգական կրօնք անուն:

Զրադաշտ· Մոգական աղանդին հեղինակը:

Զրադաշտական· Մոգական աղանդին վերաբերեալ:

Թրուշյ· Բոլոանք· Պօճեաք:

Լաշկար· Կերճ կամ լեռան նեղ անցքը:

Խալթիք (յ[1])· Աէքաթոսէք:

Խարանանի· Խաբող, չար օձ, չար հրեշտակ, դեւ:

Խառատան (դ)· Պարսից Թագաւորական պալատին հրապարակը կամ ատեանը, ուր Թագաւորը կը նստէր կարեւոր գործեր կը որոշէր:

Խանձան· Մէջէն վարուէ կող· Ողջոյն:

Խոստես· Կրօնադաւան· Սորայ աղանդ, բերան:

Կեշտ (դ)· Կրօնք:

Համակդեն· Բոլոր Պարսից կրօնքին ծէսը:

Համհարզ (դ)· Նեղակից, օգնական:

Հրոս· Զօրք:

Ղակեշ· Բանակ: Պատնէշ:

Մեհր (դ)· Արեգակն, Պարսից կուռքը:

Մոգպետ· Մոգերու գլուխ, առաջին կամ քրմապետ կոկապետ աղանդին:

---

(1) Յունարէն:

Մովպետան մովպետ (դ). Մոգպետներուն մոգպետը:
Յազածոյ. Զոհեալ. Գոհրդան:
Նածրացի. Նազովրեցի, քրիստոնեայ:
Շկօթակ առնել. Ըմբռնել, ձեռքը ետեւ դարձնել կապել:
Որմիզդ (դ). Արամազդ, չաստուած Պարսից,
Պահլաւիկ. Պարթեւ մեծաւոր հինգ ազգատոհմերէն մէկը:
Պատկանդարան. Նեղ դժնդակ պահարան:
Պետանոք. Պարթեւ հինգ ազգատոհմերէն մէկ՝ քաջերուն ա-զնուագոյն անունը:
Ռաբունայ (դ). Ուսուցանողեայ.
Ռամ. Ամբոխ, ռամկէն. Պօռ պօռ:
Սաղար (դ). Զօրավար:
Սրահակ. Վարագոյր:
Վատախառնակ առնել. Նեղը խոթել, տակն ու վրայ ը-նել:
Վզուրկ (դ). Մեծ:
Վաղանական կրակ. Մեծ յարգուած կրակ, չաստուած նախնի Պարսից:
Փուրսիշ (դ). Հարցափորձ, քննութեան դատաստանի:
Քաշկէն (դ). Գործեալ. Արքա Եւ-մէյի:
Քուշանք. Աշխարհն ազգի մը անունն, Թաթարք:
Քրմակապ առնել. Լռանալ կերանն:
Քաղդեայ. Աստղագէտ:

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
БИБЛИОТЕКА
Г. А. ХАЛАТЬЯНЦА
Գ. ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ

ՑԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

Էջ

1. ՎԱՍՆ ՎԱՐԴԱՆԱՑ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ. — Դաւթի Երիցու Մամիկոնի հայցեալ 1

2. ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Ժամանակքն 4

3. ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Իրացն պատահումն յիշխանէն արեւելից . 13

4. ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Վասն միաբանութեան սուրբ ուխտին Եկեղեցւոյ 52

5. ՉՈՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Երկպառակութիւն բաժանելոցն 'ի սուրբ ուխտէն 88

6. ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Յարձակումն արեւելեայց 97

7. ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Պատերազմն Հայոց 115

8. ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ. — Յերկարումն իրացն խռովութեան . . 123

024

9. ԱՐՏԱՔՈՅ ԵՕԹՆ ՑԵՂԱՆԱԿԻՆ՝ ՈՒԹԵՐՈՐԴ. — Վասն չարչարանաց սուրբ քահանայիցն եւ նահատակութեան 143
10. Վասն խոստովանողացն Հայոց խորենայ եւ Աբրահամու. . . . 187
11. Անուանք նախարարացն որք կամօք յօժարութեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի ետուն զանձինս 'ի կապանս արքունի 498

15n

2 ր.

0015922

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0015922